

**Ateşle İmtihan Günlerinde
Hilâl-i Ahmer'in Efsane Genel Sekreteri
ABDÜLHAK ADNAN ADIVAR
Doç. Dr. H. Murat Arabacı
Ayça Yenilmez Koyuncu**

Kızılay Kültür Sanat Yayınları: 13
Bellek-Biyografi Dizisi: 3

Editör

Doç. Dr. Şefik Memiş
Fatma Sena Yasan

Düzeltili

Muhammed Akaydın
Gökçe Eser

Son Okuma

Nil Yıldırım Kubat

Dizi Grafik Tasarım

Nevzat Onaran

Dizi Kapak Tasarım

Zeyd Karaaslan

Kapak Çizgisi

İsmail Özen

Uygulama

Murat Arslan
Muhammed Nur Anbarlı
Numan Karakuş

Üretim Koordinasyon

Selma Topkara

ISBN 978-605-71880-1-4

Ocak 2023, İstanbul, birinci basım

© Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023

Kızılay Kültür Sanat Yayınları

Türkiye Kızılay Derneğinin tescilli markasıdır.

Yayınevi Sertifika No.: 15368

Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No.: 28

34445 Beyoğlu / İstanbul / Türkiye

Telefon: (+90 212) 263 1868

Web: www.kizilaykultursanat.com.tr/yayinevi/

e-posta: kks@kizilay.com.tr

Baskı

Mega Basım Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Matbaa Sertifika No.: 44452

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No.: 3

Baha İş Merkezi A Blok K.: 3

Haramidere / Avcılar / İstanbul

Telefon: (+90 212) 412 1700

Eserin 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri çerçevesinde yayımlanması, Türkçe ve diğer bütün dillerde yurt içinde ve dışında maddi ve manevi haklarının temsili hak sahipleriyle anlaşmalı olarak münhasıran Kızılay Kültür Sanat Yayınlarına aittir.

Eserin dijital versiyonu ücretsiz açık erişimle Kızılay Kültür Sanat Yayınlar web sayfasından (www.kizilaymagaza.org.tr/kategori/yayinlar-1) okunabilir, herhangi ilave bir izne gerek olmaksızın her türlü dijital platforma serbestçe indirilebilir, bir değişiklik yapılmaksızın indirildiği hâliyle bütün dijital platformlarda konumlandırılabilir, paylaşılabilir. Haklı alıntı sınırları içinde kalmak ve kaynak göstermek kaydıyla eserden alıntı yapılabilir.

Dijital versiyonu ücretsiz olan bu kitabın basılı hâli Kızılay Kültür Sanat'ın Yayınlar web sayfasından, internet üzerinden faal kitabevi ve mağazalar ile kitapevlerinden satın alınabilir.

Kızılay Kültür Sanat, neşrettiği eserleri müellifine sadık kalarak yayımlar. Görüşlerini gerek gördüğünde ön söz, dipnot vb. aracılığıyla eserde okurlara aktarır. Kızılay Kültür Sanat Yayınları tarafından görüş belirtilmeyen hususlara Yayınevinin yahut kurucusu Kızılay'ın katıldığı varsayılmaz.

Kütüphane Bilgi Kartı

Library Cataloging-in-Publication Data

Arabacı, H. Murat,

Ateşle İmtihan Günlerinde Hilâl-i Ahmer'in

Efsane Genel Sekreteri Dr. Abdülhak Adnan

Adıvar / Doç. Dr. H. Murat Arabacı, Ayça

Yenilmez Koyuncu ; editör Doç. Dr. Şefik

Memiş, Fatma Sena Yasan. İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023.

140 s.; fotoğraflar; 12,5x19,5 cm.

Kaynakça ve indeks var.

ISBN 978-605-71880-1-4

1. Adıvar, Abülhak Adnan, 1882-1955. 2.

Adıvar, Halide Edip, 1885-1964 -- Family.

3. Physicians -- Turkey -- Biography. 4.

Politicians -- Turkey -- Biography.

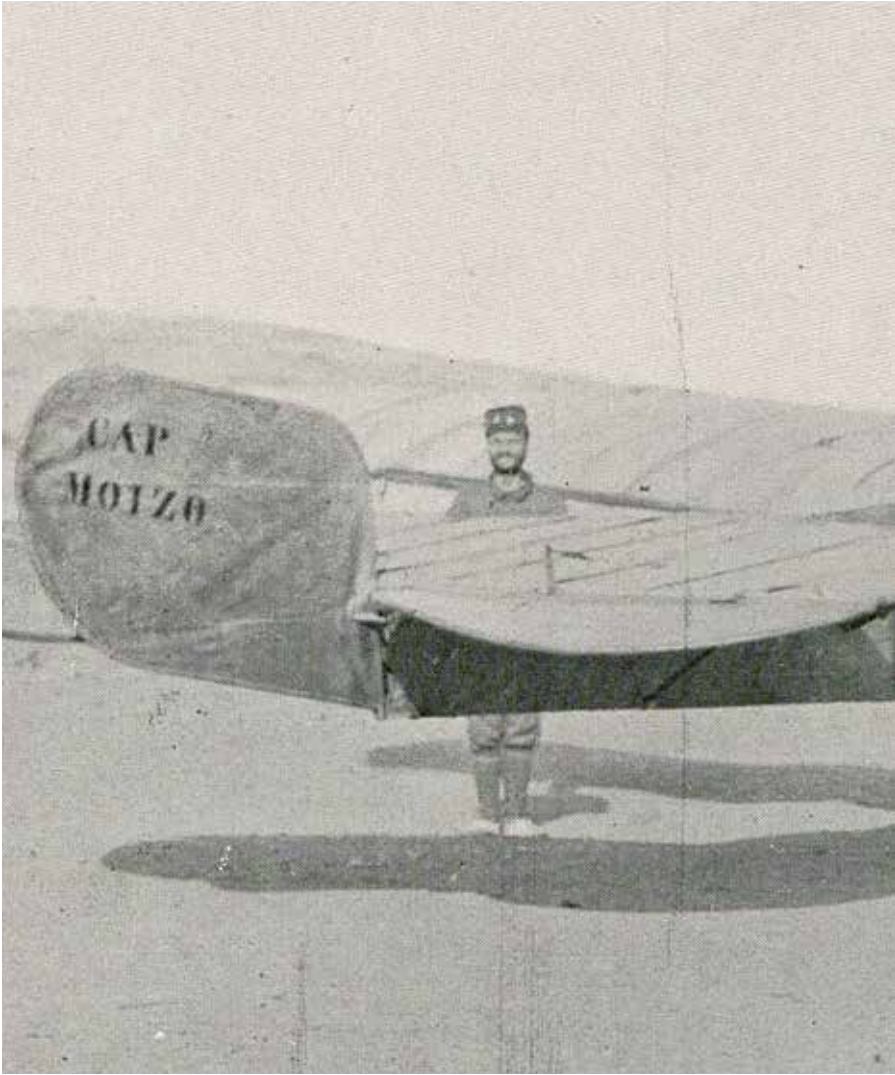
DR592.A39 A73 2023

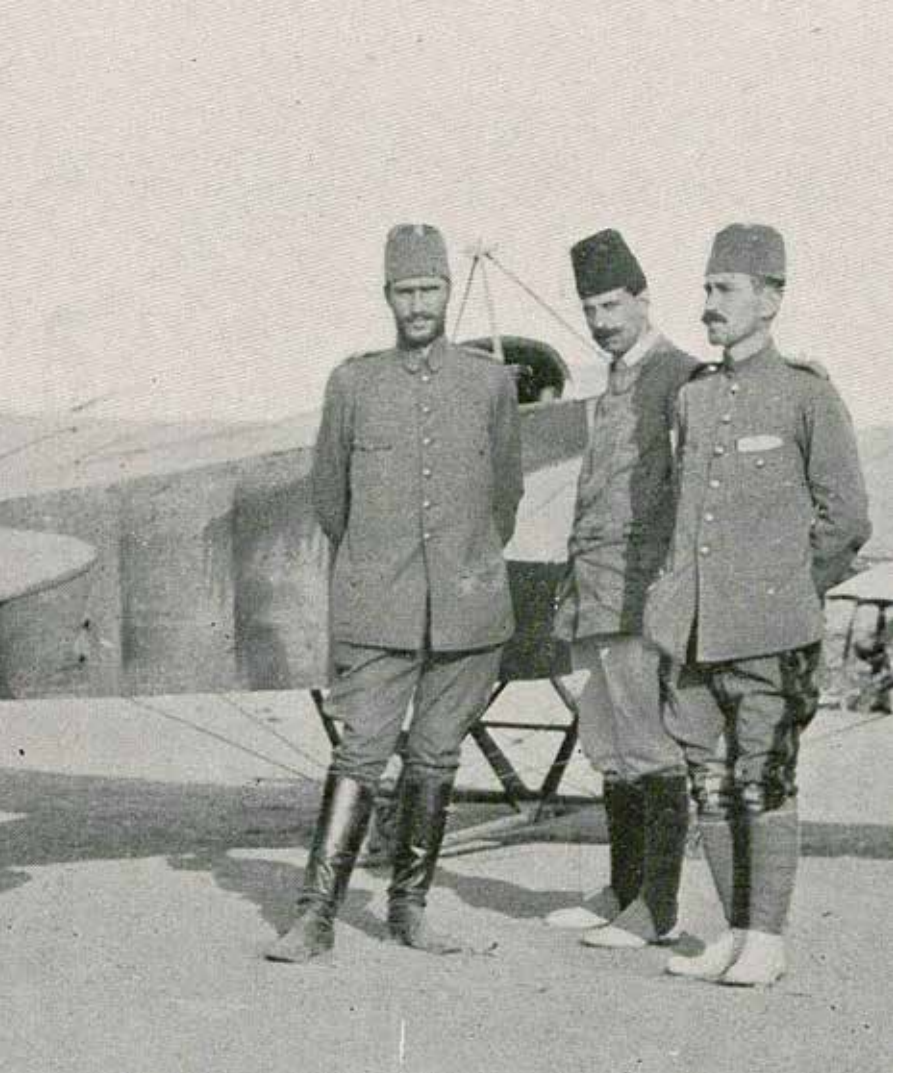
**Ateşle İmtihan Günlerinde
Hilâl-i Ahmer'in
Efsane Genel Sekreteri
ABDÜLHAK ADNAN ADIVAR**

*doğ. 6 Ekim 1882, Gelibolu
öl. 1 Temmuz 1955, İstanbul*

Abdülhak Adnan Adıvar
(1882-1955)

Abdülhak Adnan Adıvar'ın 1882'de Gelibolu'da başlayan yaşamı, 1 Temmuz 1955'te nihayete ermiştir. Adıvar, hayatını, inandığı doğrular istikametinde mücadeleyle geçirmiş ve bunu bilim ve siyasetle harmanlamıştır.

Abdülhak Adnan Adıvar, 1882’de dört çocuklu bir ailenin en küçük üyesi olarak babasının Gelibolu sancağı naipliği dolayısıyla bulunduğu Gelibolu’da dünyaya gelmiştir. Adnan Adıvar, çoğu ilmiye sınıfının mensubu olan “Mektûbîzâde” ailesinin bir ferdidir ve aile bu özelliklerinden ötürü ailesi “Zadegân-ı ilmiye” olarak adlandırılmıştır.

Çocukluk Dönemi

Köklü bir aileye mensup olan Abdülhak Adnan Bey'in aile kökeni Celvetiyye tarikatının kurucusu Aziz Mahmut Hüdâyi'ye dayanır. Aziz Mahmut Hüdâyi, 1541'de Şereflikoçhisar'da doğmuş, çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da ilk tahsiline başlamıştır. Medrese eğitimi sonrası müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Talebelik ve muhtlik yıllarından beri tasavvuf çevresiyle yakın teması bulunan Hüdâyî, hocası Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin vefatının, üzerinde bıraktığı derin tesir sebebiyle resmî görevlerinden ayrılarak daha önce vaaz ve sohbetlerine katıldığı Muhyittin Üftâde'ye in-

*Abdülhak Adnan
Bey'in aile kökeni Aziz
Mahmut Hüdâyi'ye
uzanmaktadır. Aziz
Mahmut Hüdâyi'nin
kabri Üsküdar'da kendi
ismiyle anılan caminin
yanındadır.*

tisap etmiştir. Üftâde Hazretlerinin vefatından sonra Rumeli ve Balkanlarda bir süre kalıp İstanbul'da ikamet etmeye başlamıştır. Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri 1589'da satın alıp dergâhı burada inşa ettirmiştir. Sultan Ahmet Camii'nin açılışında (1616) ilk hutbeyi Aziz Mahmut Hüdâyî okumuş ve her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabul etmiştir. Aziz Mahmut Hüdâyî'nin altısı kız olmak üzere on bir çocuğu olmuş ve nesli, kızları Ümmügülsüm (öl. 1641), Zeynep (öl. 1642) ve Fatma Zehra (öl. 1675) vasıtasıyla devam etmiştir.¹

Abdülhak Adnan Bey, Mektûbîzâde ailesine mensuptur ve aile üyelerinin bir çoğu ilmiye sınıfından yetişmiştir. Bu sebeple de "Zâdegân-ı İlmiye" olarak adlandırılmışlardır. Örneğin, Adnan Bey'in dedesi Evkâf-ı Hümayun Müfettişi olan Abdülaziz Efendi'dir.² Abdülaziz Efendi, Tanzimat Dönemi'nde 1839'da hayata geçirilen Batı menşeli bilimsel çalışmaların Osmanlı'ya aktarılması maksadıyla kurulan akademik bir kuruluş şeklinde tarif edilebilecek Encümen-i Dâniş'in üyelerinden de biri olmuştur.³ Babası ise Mektûbîzâde Ahmet Bahâî Efendi'dir.⁴ Bahâî Efendi de âdeta ilmiye sınıfının tarihsel ağırlığını bir gömlek gibi giymiş ve bu köklü geçmişin önemini asaletli duruşuna yansıtmıştır.⁵ İstanbul Bap Mahkemesi Başkâtibi ve müderrislik görevlerinde bulunan Bahâî Efendi 1878'de II. Abdülhamit'in emriyle kendisi sır kâtibi olarak Ahmet Hulûsi Efendi ile birlikte Afganistan Kâbil'e gönderilmiştir. Hatta elçilikte çalıştığı bu dönemi yazdığı "Sefaretname", daha sonra Adnan Bey tarafından Tarih dergisinde yayımlanmıştır.⁶ Bahâî Efendi daha sonra

Ahmet Hulûsi Efendi
Devlet adamı ve Mecelle Cemiyeti azası
(doğ. ?-öl. 1889)

Amasyalıdır. Şirvânî İsmail Efendi'nin oğlu, Sadrazam Şirvânîzâde Rüştü Paşa'nın kardeşidir. 1877'de fevkalade sefir olarak Sultan II. Abdülhamit tarafından Afganistan'a, Emîr Şîr Ali Han nezdine gönderildi. Kabri Amasya'da Şirvânî İsmail Efendi Türbesi'nin içindedir.

Gelibolu Sancağı'na naip olarak yani vekâleten atanmış, ardından 1889'da ise ilmiye sınıfına mensuplara verilen ve büyük bir rütbe olan "Haremeyn Payesi"ni almış böylelikle evkâf müfettişi müsteşarı olarak tayin edilmiştir.⁷

Adnan Bey, ufak yaşında babasının müsteşar olarak atandığı İstanbul'a taşınmış ve çocukluğunu İstanbul Göztepe'deki köşklerinde geçirmiştir.⁸ Yaşanılan bu yere her ne kadar köşk ya da konak denilse de büyük ancak gösterişli olmayan, içerisinde ahır olan ve bir tarafı caddeye bir tarafı ise dar bir sokağa bakan bir ev olarak adlandırılabilir. Bu evde annesi, babası ve ikisi kız, biri erkek —ki en küçükleri Adnan Bey— kardeşleriyle birlikte yaşamıştır.⁹

Kardeşleriyle birlikte büyüyen Adnan Bey, altı yaşındayken kendisine en sevdiği yakın arkadaş olarak da iki eşek seçmiştir. Hatta köşkte çalıştırılan bu iki eşek, bazen su taşımada bazen de ulaşımda kullanılmış, bu vaziyet de Adnan Bey'i oldukça derinden üzmüştür. En büyük keyfinin eşeklerin ahırda arpalarını yedikleri ya da otladıkları anlarda onları izlemek olduğunu anlatan Adnan Bey, pek çok insanla temas etse de hatırasında en çok bu iki "arkadaşının" kaldığını aktarır. Daha sonra bu iki arkadaşına bir üye daha eklenmiş, bu yeni dost da bir çoban köpeği olmuştur. Devamlı onlarla birlikte olmasından dolayı üstüne başına ya eşek ya da köpek kokusu sinmiştir. İlerleyen yıllarda da hayvanlara olan bu sevgisi nedeniyle yakın dostları, güzel buldukları eşek ya da köpek biblolarını sık sık kendisine hediye etmişlerdir.¹⁰ Yine çocukluk döneminde köşkün işlerine bakan yaşlı bir ça-

lışanlarının şimendifere yani trene olan yakınlığı Adnan Bey'i de etkilemiştir. Yaşlı çalışanları trenin düdüğünü her duyduğunda “hasreti kavuşturan” demesi ve onun İstanbul ile memleketinin arasındaki mesafeyi on gün kadar azaltan bu buluşu, romantik bir biçimde tarif etmesi Adnan Bey'in dikkatini çekmiştir. Zira Adnan Bey'in trenle ilgili duyduğu ilk bilgi bu olmuş, bundan sonra da istasyonlarda trenleri sevgiyle karşılar, trenin makinisti olmayı hatta kömür içinde olan ateşçisi dahi olmayı arzu eder bir hâle gelmiştir.¹¹

Okula başlamadan önce babası Bahâî Efendi tarafından Adnan Bey'e, Türkçeyi çok iyi derecede kullanabilmesi öğretilmiş, ayrıca Arapça ve Farsça dillerinin de altyapıları aşılanmıştır. Böylelikle iyi bir eğitim temeline sahip olan Adnan Bey'in ilerleyen yıllarında zahmetsiz bir biçimde yazı yazmasının, aynı zamanda da bundan zevk almasının temeli atılmıştır. Hayatının sonuna kadar da bu metodu sürdürmeye devam etmiştir.¹²

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti içinde yaşanan modernleşmeyle batı tarzı eğitim veren mektepler açılmış, bir yandan da dinî eğitim veren medreselerin varlığı devam ettirilmiştir. Bu iki farklı tarzda eğitim veren yapının dönemin gençleri üzerinde bıraktığı derin etkilerden Adnan Bey de nasibini almıştır. Dolayısıyla ruhunda ve aklında hem Batı'nın akılcı, bilimsel yaklaşımı hem de Doğu'nun kültürel dokusu yer etmiş, şark ve garp bir arada kendisinde vücut bulmuştur.¹³

Şeyh Vafî

*Mutasavvıf, şair ve
muallim
(doğ. 1851-öl. 1910)*

*Şeyh Vafî adıyla tanınan
Keleşî Têkkesi Şeyhi Ali
Vafî Efendi; mutasavvıf,
şair ve muallimdir. Adnan
Bey'in ailesinden Mehmet
Suphi Bey de Şeyh Vafî'ye
bağlıydı.*

Adnan Bey'in ailesi de dönemin karmaşık fikir yapısından etkilenmiştir. Aile üyelerinin bir kısmı devrin ileri gelen bilgili kişilerinden oluşmuş, aynı zamanda da farklı kişilik özelliklerini bir arada barındıran ve yaşatan bir yapıya sahip olmuşlardır. Örneğin Adnan Bey'in babasının dinî yönden kuvvetli bir yaklaşımı yokken, ağabeyi Mehmet Suphi hem babası gibi ilmiye sınıfına dâhil olarak pek çok yerde kadılık, mahkeme reisliği gibi görevlerde bulunmuş hem de söz konusu dönemde tanınan bir isim olan Şeyh Vafî'ye bağlı olan bir aile üyesi olmuştur. Adnan Bey'in eniştesi ise yine tanınan bir kişi olan Mecelle Profesörü Akif Bey'dir. İçinde büyüdüğü bu dünyayı Adnan Bey de "bilgi atmosferi" olarak tanımlayarak hayata faydalı olan her bilginin öğrenilmesi gerektiği inancıyla devamlı öğrenme isteğine sahip olduğunu aktarmıştır.¹⁴

Annesi Sabiha Hanım'a oldukça düşkün olan Adnan Bey, annesinin ağabeyine olan ilgisini dahi kıskandığı zamanlar olmuştur. Bununla birlikte annesine derin bir sevgiyle bağlı kalmış, hayatı boyunca ona karşı hürmette kusur etmemiştir. Babasının karakteri ise annesinden farklı olarak daha yumuşak şekilde tanımlanabilir. Eşi daha tutumlu ve israftan kaçınırken Adnan Bey'in babası daha müsriftir hatta bu sebeple aile maddi sıkıntılar yaşamak zorunda kalmıştır.¹⁵

Adnan Bey, fiziki özellikler bakımından babasına benzemiş; onun da şakakları dar ve gözleri birbirine yakın, gözlerinin rengi koyudur ancak bakışları babası gibi ateşli bir görüntüye sahip değildir. Çocukluğunda "geçimsiz" sayılabilecek

bir yapıda olan Adnan Bey ile kimse başa çı-
kamamış, çare olarak ailede sertliğiyle bilinen
Kemalettin Lala görevlendirilmiş fakat o da
Adnan Bey üzerinde üstünlük kuramamıştır.¹⁶

Ailenin rahat ve huzurlu günleri, aile reisi yani
Adnan Bey'in babasının rahatsızlığıyla son
bulmuştur. Bahâî Efendi verem hastalığına
yakalanmış; Göztepe'deki köşkleri, çamların
arasında temiz bir havaya sahip olmasına ve İç
Hastalıkları Ordinaryüs Profesörü Horasancı-
yan Efendi'nin uyguladığı tedaviye rağmen has-
talığı ilerlemiştir.¹⁷

“Ailenin rahat ve
huzurlu günleri, Adnan
Bey'in babasının
rahatsızlığı ile son
bulmuştur. Bahâî Efendi
verem hastalığına
yakalanmış, Göztepe'deki
köşkleri, çamların arasında
temiz bir havaya sahip
olmasına ve İç Hastalıkları
Ordinaryüs Profesörü
Horasancıyan Efendi'nin
uyguladığı tedaviye rağmen
hastalığı ilerlemiştir.”

Nitekim mutlu bir çocukluk dönemi geçiren
Adıvar'ın bu mutluluğu babasının ölümüyle
gölgelenmiştir. Adnan Bey, ilkokul eğitimi için
babasının onu devrin en gözde mekteplerinden
Numûne Mekteb-i İptidaisine kaydettirdi-
ği sırada babası, henüz 40'lı yaşların-
dayken vefat etmiş ve babasının vefa-
tından sonra annesi âdeti “aile reisi”
olmak zorunda kalmıştır. Adnan Bey,
babasının vefatı sonrasında ailenin
yaşadığı maddi zorluklar neticesinde
ilköğretime devam ettiği okula ara ver-
mek zorunda kalmıştır. Daha sonra
okulunu değiştiren Adnan Bey
Sofular'da bulunan Kırımlı
Hoca'nın mahalle mektebine
gitmeye başlamıştır. Mahalle
mektebinde iki yıl okuyan
Adıvar, yüksek dereceli bir
diploma alarak ilköğretimi
bu okulda tamamlamış-
tır.¹⁸

İç Hastalıkları Profesörü Horasancıyan Efendi

Kırımlı Hoca'nın mahalle mektebinde okuduğu sırada Adnan Bey, annesiyle birlikte "Emin Nurettin Mahallesi, Şehzadebaşı Sokak, Kocamustafapaşa" adresinde bulunan bir evde ikamet etmiştir. Yaramaz ve tembel olmadığı için Kırımlı Hoca'dan dayak yemediğini ve bu yüzden hocasını sevdiğini belirten Adnan Bey, bu dönemde en sevdiği aktivitenin yağmur çamur içinde sulara bata çıka okula gitmek olduğunu anlatacaktır. Ancak okula gidiş yolculuğu sırasında şayet çok şiddetli bir yağmur varsa Aksaray'da bulunan Horhor Sokağı'nda karşıdan karşıya geçmekten hiç hoşlanmamıştır. Bunun nedenini de geçiş sağlamak için bir başka insanın sırtına binenlerin çirkin görüntüsünü görmeme arzusu olarak açıklamıştır. Zira eşek sırtına bile binmekten hiç hoşlanmayan Adnan

Adnan Bey'in yağmurlu havalarda karşıdan karşıya geçmeyi sevmediği Horhor Sokağı

Bey, bir başka insanın sırtına binilmesine tamamen karşı çıkmış ve külliye reddetmiştir.¹⁹

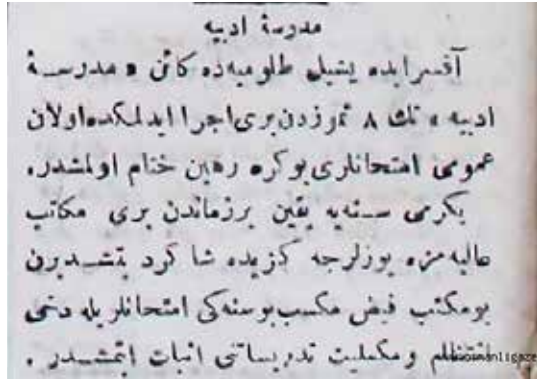
Adaletle olan bağlılığını ve inancını her dönem saklı tutan Adnan Bey, bu hisse daha ufak yaşlardan itibaren vâkıf olduğunu kaleme aldığı yazılarında açıklamıştır. Öyle ki Adivar, Kırımlı Hoca'nın mahalle mektebinden aldığı diplomasında hiç başarılı olamadığı bir dersten bile yüksek not verildiğini görmüş, bunun üzerine küçük yaşta olmasına rağmen hak ve adalet duygularının yoğun basmasıyla kendi yöntemleri çerçevesinde notunu değiştirmeye çalışmıştır. Hak etmediğini düşündüğü notun olduğu bölümü ıslatarak zihnindeki notu yazan Adnan Bey, genel notunun toplamını değiştirmeyi unutmuş olsa da kendisinin o yüksek nota layık olmadığını bir şekilde ispat etmiştir.²⁰

Bu dönemde kişilik olarak her ne kadar şehirli bir çocuk görüntüsü verse de aşırı yumuşak başlı bir tavra hiç sahip olmamıştır.²¹ Genel hatlarıyla Adnan Bey, “hassas ve ince düşünen bir karakter, bilime ve bilim araştırmalarına düşkün, özgür düşünceye bağlı bir kişi” olarak tarif edilmektedir.²²

Ortaöğrenim zamanı geldiğinde aile üyeleriyle okul seçme konusunda oldukça zorlanmışlardır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda söz konusu dönemde çeşitli ilgi alanlarına ve özelliklere sahip çok çeşitli okullar mevcuttur. Seçenekler çok olsa da Adnan Bey'in okulunu seçmesinde ailesinin maddi durumu da ciddi bir etken olmuş ve neticesinde Medrese-i Edebiyeyi seçmiştir.²³ Medrese-i Edebiyenin eğitim modeli

*Aksaray'da Yeşiltulum-
ba'da kain (bulunan)
"Medrese-i Edebiyye" nin
8 Temmuzdan beri icra
idilmekte olan umumi
imtihanları bu kerre
rehin-i hitam olmuştur
(sona ermiştir). Yirmi sen-
eye yakın bir zamandan
beri mekatib-i aliyemize
yüzlerce güzide şakird
(öğrenci) yetiştiren bu
mekteb-i feyz-i mükessib
(feyz kazandıran mekteb)
bu seneki imtihanlarıyla
dahi intizam (düzen) ve
mükemmeliyyet-i tedri-
satını (öğretim mükem-
melliğini) isbat etmiştir.*

*Kaynak: 1 Ağustos 1901 İkdam
Gazetesi*

1 Ağustos 1901 tarihli gazetedeki Medrese-i Edebiyye ilanı

Farsçaya ve dolayısıyla da İran kültürüne ağırlık veren bir biçimde tasarlanmıştır.²⁴ Aksaray'da bulunan bu özel okulda bir sene eğitim görmüş, Fransızca dersi konulduğundan okulda okulun eğitiminin bir parçası olan Fransızca dersini de burada almıştır.²⁵ Hatta Adnan Bey, ailesinin bu okulu seçip kendisini göndermelerinin temel nedeninin okulun müfredatına eklenen Fransızca dersi olduğunu, ailesinin Batı kültürünü öğretecek bir okul zannederek kendisini buraya kaydettirdiklerini anlatacaktır. Her ne kadar temel amaç Adnan Bey'in Fransızca öğrenmesini sağlamak olsa da burada Fransızca'yı öğrenemediğini yine kendisi itiraf edecektir.²⁶

Adnan Bey Medrese-i Edebiyye devam ederken başka bir okulun methini duyunca ısrarla ailesinden naklinin o okula yapılmasını talep etmiştir. Yoğun ısrarları neticesinde ailesini ikna etmeyi başarmış ve orta hâlli bir aile için oldukça pahalı bir okul sayılan Numune-i Terakkî Mektebine kaydolmuştur.²⁷ Bahsi geçen okulun orta hâlli bir ailenin bütçesini aşmasına

rağmen kendi ifadesiyle “terter tepinerek” ailesini yola getirmiş ve okulun öğrencilere verdiği cezaların ağırlığına rağmen mükâfatlarının bir o kadar fazla olması sebebiyle bu süreç, üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.²⁸ Mektebinde matematik, coğrafya ve tarih derslerine ağırlık veren Adnan Bey, burada okuduğu sırada da Fransız Devrimi’ne ilgi duymuştur.²⁹

“Mekteb-i Edebiyyeye devam ederken başka bir okulun methini duyunca ısrarla ailesinden naklinin o okula yapılmasını talep etti. Yoğun ısrarları neticesinde ailesini ikna etmeyi başardı ve orta hâlli bir aile için oldukça pahalı bir okul sayılan Numune-i Terakki Mektebine kaydoldu.”

Numune-i Terakki Mektebini bitirdikten sonra ise Dersaadet İdâdî-i Mülki-i Şahanesinde (Vefa Lisesi) eğitimine devam etmiştir.³⁰ Dersaadet İdâdî-i Mülki-i Şahanesinde okumak Adnan Bey’in kişiliğine büyük katkı sağladığı gibi burada okuyan öğrencilerin bir bölümünün “Genç Türk” hareketine mensup olması, ona başka dünyaların kapısını aralamıştır.³¹

Numune-i Terakki Mektebi

Vefa Lisesi (Dersaadet İdâdî-i Mülki-i Şâhanesi)

Adivar, İdadi'deki eğitimi müddetince oldukça başarılı bir öğrencilik hayatı geçirmiştir. Bu başarısından dolayı kendisine saray tarafından belirli dönemlerde altın saat, altın kol düğmesi gibi çeşitli hediyeler gönderilmiştir.³²

Yüksek Tahsil Dönemi

İdadi eğitimiyle siyaset konulu okumalarına ağırlık veren Adnan Bey, Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhaneye (Siyasal Bilimler Okulu) gitmeye karar vermiştir. Ancak sınıf arkadaşının etkisiyle 1899'da Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyyeye (Sivil Tıp Okulu) kaydolmuştur.³³ Tıbbiyyede okurken çok yakın olduğu hocalar olduğu gibi, eğitimin kalitesinden şikâyet ettiği de olmuş hatta bazı hocalarının pozitif bilimler konusunda yetersiz kalışlarından dolayı derin bir hoşnutsuz-

luk bile yaşamıştır.³⁴ Adnan Bey, Tıbbiyedeki eğitimden hoşnutsuzdu. Bu hoşnutsuzluk onu başka arayışlara itmiş ve böylelikle eğitim için Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir.³⁵

1900'de Adnan Bey sadece yüksek tahsil yapmakla kalmamış, kariyerine bir halka daha ekleyerek gazeteciliğe başlamıştır. Gazeteciliğe adım atmasına vesile olan *Tarık* gazetesi sayesinde hem özgürlükçü fikirlerle haşır neşir olmuş hem de eğitim masrafları için maddi kaynak sağlamıştır. Düzen karşıtı bir yapıya sahip olan *Tarık* gazetesinde Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit (Yalçın), Halit Ziya Uşaklıgil gibi dönemin mühim yazarları da yazılar yayımlamıştır. Fakat bir süre sonra *Tarık* gazetesi kendisine yeterli gelmemiş ve *İkdam* gazetesine geçmiştir.³⁷

Mekteb-i Tıbbiyye Hatırası

Ön sırada soldan; Dr. Adnan, Dr. Rıza Abid, Dr. Hafız Mustafa Beyler, arka sırada ise soldan; Dr. Vasi, Dr. Suad ve Dr. Remzi Beyler bulunuyor.³⁶

“1900’de Adnan Bey sadece yüksek tahsil yapmakla kalmadı, kariyerine bir halka daha ekleyerek gazeteciliğe başladı. Gazeteciliğe adım atmasına vesile olan Tarik gazetesi sayesinde hem özgürlükçü fikirlerle başı-
neşir olmuş hem de eğitim masrafları için maddi kaynak sağlamıştı.”

Adnan Bey *İkdam* gazetesine geçtikten sonra ilk kez fikir işçileri grevine katılmıştır. Fikir işçileri grevi, *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinde çalışan yazar ve gençler tarafından başlatılan bir zam eylemi olarak tarihe geçmiştir. Grev devam ederken gazete patronu âdeta “grev kırıcıları” devreye sokarak başka yazarları çalıştırmaya başlamış, bunun üzerine aralarında Adnan Bey’in de bulunduğu gençler birleşerek başka bir gazete kurmaya karar vermişlerdir. Haftada bir çıkan bu yeni gazetenin adı *Saadet* olmuş ama maddi imkânsızlıkların baş göstermesiyle birlikte gazete iflas etmiştir. Yaşanan iflas neticesinde *Saadet* abonelerine olan borçlarını ödemek için *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde bedava çalışmaya başlamışlardır. Böylece de *Saadet* yerine abonelere *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi göndermişlerdir.³⁸

Eğitim süreci haricinde siyasetle de yakından ilgili olan Adnan Bey, Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyetinin kurucu ve ileri gelen isimleriyle de bu dönemde yakın ilişkiler kurmuştur. Cemiyetin toplantılarında bulunan, konuşmalarına katılan Adnan Bey, zaman içinde siyasi ve felsefi görüşlerini de bu sayede güçlendirmiş, bilgisini arttırmıştır.³⁹

Adnan Bey daha önce bahsi geçtiği üzere yurt dışında okuma planını gerçekleştirmek üzere 1902’de harekete geçmiş ve Tıbbiyye Mektebi-nin ikinci sınıfını başarıyla tamamladıktan sonra ülke dışına çıkmıştır. Esas gayesi tıp bilimi konusunda ilerlemiş Almanya’ya giderek kendini geliştirmek olan Adivar, gitmeden önce fikrî temelde kendisine yakın hissettiği isimlerin de

sürgün yeri olan Trablusgarp'a uğramıştır. Burada sürgündeki isimlerle görüşmüş ve ilişkilerini geliştirmiş; aynı zamanda İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerini engelleyici propagandalara da şahit olma fırsatı yakalamıştır.⁴⁰

Trablusgarp'tan ayrılıp ana hedefi olan Almanya'ya hareket eden Adıvar, buraya vardığında Almanca bilmediği için emniyet güçleriyle anlaşmakta çeşitli güçlükler yaşamıştır. Ama kısa zaman içinde bu zorlukları aşmayı başarmış ve Berlin Tıp Fakültesi İç Hastalıklar Uzmanı Prof. Dr. Friedrich Kraus'un (1858-1936) yanında çalışmaya başlamıştır. Dünya çapında bir bilim adamı olan Kraus'un yanındaki ilk Türk öğrenci olmuştur. Burada yaklaşık bir yıl eğitim almış ve zaman içinde tıp bilimi hususunda bilgisi ve ilgisi sebebiyle Prof. Kraus'a olan saygısı daha da artmıştır.⁴¹ Hatta bu eğitiminden yıllar sonra Albert Einstein ile karşılaştıklarında bir ortak tanıdık olarak Prof. Kraus'tan bahsetmişlerdir.

Almanya'daki eğitimi sırasında "Studenten Corps" isimli öğrenci derneklerinin eğlencelerine katılmış, "Borussia Germania" adındaki öğrenci derneğiyle de ilgilenmiştir. Ancak bu derneğin şiddete olan yatkınlığından hoşnut olmamıştır. Tüm bu bağlantı ve iletişim faaliyetlerinin yanında Adıvar, Avrupa'da bulunan İttihatçılar ile ilişki kurmaktan da özel olarak kaçınmıştır. Bunun temelinde ise İttihatçılarla yakın temasın eğitime zarar verebileceği korkusu yer almıştır. Bir yıl süren bu eğitimin ardından İstanbul'a dönmüş ve Tıbbiyyeyi bitirdikten sonra ihtisas yapmak üzere tekrar Avrupa'ya dönmeyi planlamıştır.⁴²

“Adıvar, Almanya'ya gittiğinde Almanca bilmediği için anlaşmakta güçlükler yaşadı. Ama kısa zaman içinde bu zorlukları aşmayı başardı ve Berlin Tıp Fakültesi İç Hastalıklar Uzmanı Prof. Dr. Friedrich Kraus'un yanında çalışmaya başladı.”

Georg Johann Jürgens

İttihat ve Terakki tarafından İstanbul'a çağrılan Adnan Bey, eğitimini yarıda bırakarak ülkeye döndü. Ancak daha sonra tekrar Berlin'e dönüp Rixdorf (Neukölln) Hastanesinde Profesör Georg Johann Jürgens'in yanında yarım kalan eğitimini tamamladı.

Adnan Bey Berlin'den İstanbul'a döndükten sonra "İttihatçılarla" iş birliği içinde olduğu ve Avrupa'ya kaçtığı gerekçesiyle arandığını öğrenmiştir. Bunun üzerine teslim olan Adnan Bey, sakıncalı bir durumu olmadığı kararıyla serbest bırakılmıştır. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyyeye dönmüş ve tıp eğitimini tamamlayarak 1 Eylül 1905'te diplomasına kavuşmuştur.⁴³

Diplomasını aldıktan sonra daha önce planladığı üzere Adnan Bey, ihtisas yapabilmek için Paris'e, oradan da resmî evrakı olmaksızın Zürih'e geçmiştir. Bir tanıdığı vasıtasıyla resmî evrak sorununu çözmesi üzerine üniversite eğitimine devam etmiş ve bir yıllık eğitimin ardından sertifikasını almaya hak kazanmıştır. Sertifikasını aldıktan sonra da öğrencilik döneminde birlikte çalıştığı Prof. Dr. Friedrich Salomon Kraus'un kliniğinde ihtisasına başlayabilmek için tekrar Berlin'e gitmiştir. Fakat Adnan Bey bu süreçte eğitimini tamamlarken 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve ardından 1908'in Kasım'ında gerçekleştirilen seçimlerde İttihat ve Terakkî Fırkası ciddi bir galibiyet kazanmıştır. Bu başarının üzerine İttihat ve Terakkî tarafından İstanbul'a çağrılan Adnan Bey, eğitimini yarıda bırakarak ülkeye dönüş yapmıştır. Ancak daha sonra tekrar Berlin'e dönüp Rixdorf (Neukölln) Hastanesinde Profesör Georg Johann Jürgens'in yanında yarım kalan eğitimini⁴⁴ tamamlanmıştır.⁴⁵

1910'da İstanbul'a geri dönen Adnan Bey, 27 yaşında Mekteb-i Tıbbiyyeye "müdür" olarak atanmıştır. Atamasında İttihat ve Terakkî Ce-

miyetinin ağırlıklı etkisi olmuş ancak görev yaptığı süre içinde mesai arkadaşlarına saygılı ve özgürlükçü bir tutum takınmıştır. Her ne kadar özgürlük yanlısı fikirlerden yana olsa da disiplini elden bırakmamış, okula devam etmeyen hocaları bizzat takip etmiş, gelmeyenlerin maaşlarında kesintiler yaptırmış, asistanlık programında da çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca hem müdürlük görevi gereği idari işler üstlenmiş hem de hoca olarak “Kliniğe Başlangıç” derslerine girmiştir.⁴⁶

II. Meşrutiyet

II. Meşrutiyet, Osmanlı Anayasasının, 29 yıl askıda kaldıktan sonra 23 Temmuz 1908’de yeniden ilan edilmesiyle başlayan ve Mebuslar Meclisinin Sultan Vahdettin tarafından 11 Nisan 1920’de tasfiyesiyle sona eren dönemdir.

Tıp fakültesi müdürlüğü görevini yürüttüğü sırada maddi durumunu iyileştiren Adnan Bey, buna rağmen prensiplerinden ayrılmamıştır. Başarılı bir sürecin sonucunda kendisinden sonra gelecek olanların belirli bir kural bütünlüğüne uygun faaliyet gösterebilmesi adına bir “iç tüzük” de hazırlamıştır. Nihayetinde 1912’de müdürlük görevinden çekilerek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla görevli olarak Trablusgarp’a gitmiştir.⁴⁸

Adnan Bey, 1910’da Mekteb-i Tıbbiyyeye müdür olarak atanmıştır.

Arka sırada soldan; Dr. Adnan Adıvar, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Hikmet Bey, ön sırada ortada bulunan Dr. Celal Muhtar Özden⁴⁷

Trablusgarp'tan döndükten sonra yine tıp fakültesi içinde açılan yaralılar ve kolera hastanesinin yönetiminde etkin olmuş ve 13 Ağustos 1914'te Emrâz-ı Umumiye yani Genel Hastalıklar hocalığı görevine başlayarak Birinci Dünya Savaşı'nın nihayete ermesine kadar bu görevde çalışmaya devam etmiştir. Hoca olarak öğrencileriyle iç içe faaliyet gösterdiği bu süreçte giyim ve kuşamına oldukça dikkat etmiş, derslerinde öğrencileri üzerinde olumlu etkiler bırakmış ve kendilerine yenilikçi fikirleriyle fayda sağlamaya çalışmıştır.⁴⁹

Hocalık göreviyle birlikte İstanbul'da 1914'te Alman Hastanesinde de görev yapan Adnan Bey, bu sırada dönemin parlak ismi olan Enver

Paşa ile yakın bir ilişki tahsis etmiştir. Yine bu dönemde Tefvik Fikret'in Galatasaray Lisesine müdür olarak atanması neticesinde kendisi de buraya hekim olarak tayin olmuştur.⁵⁰

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı'nın kapısını çalmasıyla Adnan Bey de sürece dâhil olmuş, "İhtiyat Tabip Binbaşı" rütbesi altında Umumi Karargâh Sahra Sıhhiye Umumi Müfettişi Muavini göreviyle pek çok hizmette bulunmuştur. Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevini vekâleten (1 Aralık 1916'da atanmasıyla) yürüten Adnan Bey, 8 Ekim 1918'den itibaren asaleten sürdürmeye başlamış ve bu görevine 27 Mart 1919'a kadar devam etmiştir. Bu arada 1917'de mektuplaşma yoluyla aldıkları karar neticesinde, önceden tanıştığı Halide Edip Hanım ile evlenmiştir. Halide Edip Hanım kitabında Adnan Bey ile tanışma hikâyesini şöyle anlatmıştır.

*"Dr. Adnan, ilk olarak aşçının hastalığı dolayısıyla bir gece yarısı çağrılmıştı. Aşçıda o zaman memlekette başlamakta olan koleranın emareleri görünüyordu. Dr. Adnan'ı o zaman ev sahibinin evinde bulunan merhum Nakiye Hanım kabul etmiş ve muayene bittikten sonra tabii olarak vizitesini uzatmıştı. Adnan'da derhâl izzet-i nefesine tecavüz edilmiş gibi bir tavır belirmiş, paraya bakmadan arkasını çevirmiş, evden uzaklaşmıştı."*⁵¹

O sırada Halide Hanım Beyrut'ta bulunduğu için evlilik Halide Edip'in babasının vekâletiyle gerçekleşmiştir.⁵² Bu yoğun dönem içinde pek çok faydalı işlere imza atmış, sağlık örgütünü yeniden düzenlemiş ve hekim kadrosunun gençleştirilmesinden yana bir tavır sergilemiştir.⁵³

Tefvik Fikret
(1876-1915)

1914'te Tefvik Fikret'in Galatasaray Lisesine müdür olarak atanması neticesinde Adnan Bey de buraya hekim olarak tayin edildi.

“İnce uzun bir kamet, bir omuzu biraz kalkık. Fakat bunun sırf uzvî olduğunu değil, karakterinin bir hususiyetini ifade ettiğini zannedebilirsiniz. Üstü başı kusursuz, temiz ve birinci derecede bir terzi elinden çıkmıştır. Fesi kalıpsız, siyahça, püskülü daima bir yanında sallanır.”

Halide Hanım, eşi Adnan Bey'in şahsi özelliklerini ise şu şekilde izah eder:

“İnce uzun bir kamet, bir omuzu biraz kalkık. Fakat bunun sırf uzvî olduğunu değil, karakterinin bir hususiyetini ifade ettiğini zannedebilirsiniz. Üstü başı kusursuz, temiz ve birinci derecede bir terzi elinden çıkmıştır. Fesi kalıpsız, siyahça, püskülü daima bir yanında sallanır. Bu dürüst ve medeni genç adamın bir de azıcık külhani tarafı olduğunu zannedebilirsiniz. Gözlerinde hafif bir müstehzi bir tebessümle size bakar. Elleri ceplerin-

Dr. Adnan Bey ve eşi Halide Edip Hanım

de, pantolonunun önlerini hafifçe kaldırır, gözleri sağdan soldan, pantolonunun çizgilerini teftiş ederdi. Bu pantolonu her akşam mutlak kendi eliyle ve itinayla yatağında iki şiltenin arasına kor, onun için daima henüz ütülenmiş gibidir. Esasen pantolonuna ütü lazım olduğu zaman bunu kimseye emniyet etmez kendisi yapar. Baştan aşağı kadar üstünde bir tek toz bulamazsınız. Pabuçlarını her sabah kendisi parlatır. Ayrıca bir de baş ucundaki dolapta bir derli toplu dikiş kutusu vardır.”⁵⁴

“Tıbbiyeden yetişenler bizde, yalnız milletin sıbhatine bağlı kalmamış, devlet ve milletin bütün hayatı inkişafında umumiyetle hayırlı ve verimli birer rol oynamışlardır.”

Adıvar, yaşamı boyunca çok yönlü kişiliği doğrultusunda farklı alanlarda faaliyet göstermiştir. Çok yönlü bu tutumunu eşi Halide Edip şu şekilde açıklar:

“Tıbbiyeden yetişenler bizde, yalnız milletin sıbhatine bağlı kalmamış, devlet ve milletin bütün hayatı inkişafında umumiyetle hayırlı ve verimli birer rol oynamışlardır. Hürriyet mücadelelerinde, gazetecilikte, edebiyat, fikir meselelerinde doktorlar zaman zaman ön safta görünürler.”⁵⁵

Öte yandan Adnan Bey, Alman musikisine hayrandı. Klasik Türk musikisine pek yakın görünmemekle birlikte halk türkülerini oldukça severdi.

9 Aralık 1919'da Millî Türk Fırkası kurulmuş, üyeleri arasında Dr. Adnan Bey de yer almıştır. Millî Türk Fırkasının programı, partinin yayın organı da olan İfham gazetesinin 10 Aralık 1919 tarihli sayısının 2. sayfasında yayımlanmıştır.

Siyasi Yaşamı

Adnan Adıvar, siyasetle harmanlanan tıp öğrenciliği döneminden sonraki yaşamını da hem hekimlik hem de siyasetle iç içe şekilde uzun seneler sürdürmüştür. Adıvar, 1909-1926 arasında ise 11 yıl tıp fakültesinde önce muallim muavini olarak (doçent) daha sonra ise muallim (profesör) kadrolarında dersler vermiştir. İki yıl tıp fakültesinin idare müdürlüğü görevinde bulunmuş, 15 yıl Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kâtib-i umumiliği yapmış, önce vekâleten sonra asaleten sıhhiye müdür-i umumiliğinde sıhhiye vekili olarak vazife üstlenmiştir.⁵⁶

Adnan Bey, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi için mücadele veren ve öncelikle gizli bir örgüt olarak hayatına başlayan İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile yakın ilişki içinde olmuştur. Fakat Cemiyet ile çok yakın münasebetler gerçekleştirmiş olsa da Adnan Bey, resmî olarak İttihat ve Terakkî Cemiyetine kayıt yaptırmamıştır. Cemiyet içindeyken de yanlış ve baskıcı gördüğü uygulamaları eleştirmiş ama Cemiyetin ideallerine de bağlılığını devam ettirmiştir.⁵⁷

Adnan Bey İttihat ve Terakkî Cemiyetine olan sadık tutumunu I. Dünya Savaşı sonrasında da sürdürmüştür. Bu doğrultuda kendisini ne Talat Paşa'nın 8 Ekim 1918'de istifa etmesi ne de Enver Paşa'nın kaçması etkilemiştir. Hatta Enver Paşa'nın kaçışı üzerine iktidara Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesini destekleyen grubun içinde yer almıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet Dönemi ve hatta sonrasında Adnan Bey'in siyasi faaliyetleri İttihat ve Terakkî çatısı altında gerçek-

leşmiş, hayatı boyunca her daim aydınlanmacı ve Batıcı fikirleri savunmuştur.

İstanbul'un 13 Kasım 1918'de gayriresmî işgali üzerine burada pek çok gizli örgüt ve siyasi fırka kurulmuş, yaşanan bu haksızlığa İstanbul halkı direnmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda 9 Aralık 1919'da "Millî Türk Fırkası" kurulmuş, üyeleri arasında Dr. Adnan Bey de yer almıştır. İstanbul dışında şubesi olmayan bu yapılanma Türkçülük akımını savunmuş ve Anadolu hareketine yakın bir tutum sergilemiştir. Kurucu ve üyeleri arasında bir fikir birliği olmayan fırkada faaliyet gösteren Adnan Bey, istemeyerek de olsa Mustafa Kemal'e destek vermek zorunda kalmıştır. Zira Adnan Bey'in bakış açısına göre Mustafa Kemal hırslı ve uzlaşılması zor bir kişiydi dolayısıyla da Rauf Bey, Kâzım Karabekir, Refet (Bele) Paşa gibi isimlerle daha yakın temas hâlinde kalmıştır.⁵⁸

“İstanbul dışında şubesi olmayan Millî Türk Fırkası, Türkçülük akımını savunmuş ve Anadolu hareketine yakın bir tutum sergilemiştir. Üyeleri arasında bir fikir birliği olmayan fırkada faaliyet gösteren Adnan Bey, istemeyerek de olsa Mustafa Kemal'e destek vermek zorunda kaldı. Adnan Bey'in bakış açısına göre Mustafa Kemal hırslı ve uzlaşılması zor bir kişiydi, dolayısıyla da Rauf Bey, Kâzım Karabekir, Refet (Bele) Paşa gibi isimlerle daha yakın temas hâlinde kaldı.”

Millî Türk Fırkasının kapatılması hakkındaki 9 Ocak 1920 tarihli belge
(BOA-DH-HMŞ/4-4)

“1924’te Cumhuriyet Halk Partisine karşı muhalefet etme maksadıyla kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başkan yardımcısı olmuştur.”

Son Osmanlı Mebusan Meclisinde milletvekili olan Adnan Bey bu süreç dâhilinde gündemin oldukça yoğun ve gergin seyretmesine rağmen yasama görevlerine riayet etmiş, yaşının genç ancak karakterinin olgun olması sebebiyle hükûmet ile ters düşse de faydalı gördüğü icraatlara destek vermiş, eksik bulduğu hususların da tamamlanmasını talep etmiştir.⁵⁹

Adnan Bey’in inandığı doğruları herkese ve herşeye rağmen savunan kişiliği, yenilikçi tutumu siyasal yaşamına da her daim yansımıştır. Adnan Bey, İstanbul mümessili vazifesini tamamladıktan sonra yakın çevresiyle birlikte bir siyasi parti kurma gereği duymuştur. Bu isteğini gerçekleştireceğini Mustafa Kemal’e dürüst bir biçimde açıklamıştır. Halide Edip, Adnan Bey’in isteğine karşılık Mustafa Kemal’den hem onay aldığını hem de siyasi parti kurmasının bizzat Paşa tarafından teşvik edildiğini ileri sürmektedir.⁶⁰

Bu doğrultuda 1922’de saltanatın kaldırılması yönündeki kanun teklifine imza atanlardan biri olması inkılapçı bir düşünce yapısında olduğu-

Dr. Adnan Bey, 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başkan yardımcısı olmuştur.

nun önemli bir göstergesi olmuştur. Özellikle 1920'den 1926'ya kadar siyasete daha fazla ağırlık vermiş, bu dönemde hem çeşitli kritik görevler üstlenmiş hem de Hilâl-i Ahmer adına önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 1924'te Cumhuriyet Halk Partisine karşı muhalefet etme maksadıyla kurulan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının başkan yardımcısı olmuştur. Ancak gerek eşi Halide Edip Adıvar'ın sağlık sorunları gerekse gittikçe şiddetlenen siyasi gerilim sebebiyle 30 Ocak 1926'da mebusluktan istifa edip eşinin tedavisi için Avrupa'ya gitmiştir. Yurt dışında bulunurken hakkında açılan davada gıyabında karar verilmesiyle birlikte Adıvar, hem ülkesinden hem de siyasetten uzaklaşıp yüzünü tamamen bilime dönmüş ve Avrupa'da çeşitli bilim çalışmalarında bulunmaya başlamıştır. Bu bilgi birikiminin sonucunda kitaplar yazmaya başlamış ve tüm akademik çalışmalarıyla birlikte 1939'da Türkiye'ye dönüşünü gerçekleştirmiştir.⁶¹

“Adnan Bey, İstanbul mümessili vazifesini tamamladıktan sonra yakın çevresiyle birlikte bir siyasi parti kurma gereği duymuştur. Bu isteğini gerçekleştireceğini Mustafa Kemal'e dürüst bir biçimde açıklamıştır.”

Adnan Bey, siyasi yaşamında da kendine has bir yaklaşım ve düşünce tarzında hareket etmekten vazgeçmemiştir. Bu doğrultuda herkesin topluca bir konuya verdiği siyasi tepkiler, Adnan Bey'de aynı hisleri uyandırmamış, olayları her zaman kendi içinde sormuş ve sorgulamıştır. Bu duruma en iyi örnek ise “alkış” hususu olmuştur. Kendisinin ifadesine göre TBMM'de katıldığı toplantılardan birinde kürsüde konuşan bir hükümet görevlisi konuşma yaparken herkesin alkışlamaya başladığını, yanında oturan bir kişinin de bu alkış fırtınasına dâhil olduğunu ifade etmiştir. Esasen yanında oturan zatın alkışladığı konuşmanın oylanması neticesinde teklif onay-

“Teklif olunan bir kararın, bir kanun muvaffakiyetini yalnız alkış temin etseydi Meşrutiyetten beri bu memleketin sarfettiği alkış sayesinde bütün yurt gül gülistan olurdu.”

lanırsa kendisinin takip ettiği bir iş de gerçekleşmeyecektir ve Adnan Bey bu durumun farkında olmayan bu “alkışlayıcı” kendince uyarmıştır. Bunun üzerine alkışlayan kişi bir anda durunca ellerini ne yapacağını bilememiş ve direkt cebine sokmak zorunda kalmıştır. Adnan Bey, insanların siyasette böyle çılgınca ve şuursuzca, meselelerin özünü bilmeden alkışlamalarının temelinde kalabalığa uyma durumlarının yer aldığını, oysa

Halide Edip Hanım, hatıralarında eşi Dr. Adnan Adıvar'dan bahsetmiştir.
Kaynak: Salt Araştırma

kendisinin alkışlarken âdeta vicdani bir sorumluluk duyduğunu belirtmiştir. Fakat şunu da izah eder ki heyecanla söylenen sözler ya da konuşmalar da tamamen alkışsız kalmamalıdır, bunun yerine akliselim bir şekilde konuşmaların alkışlanması oldukça yerinde bir tavır olacaktır.⁶² Neden bu denli kalabalık grupların alkışlarına aldanılmaması gerektiği üzerinde dururken de şu sözleri söylemiş ve duruma açıklık getirmeye gayret etmiştir:

*“Teklif olunan bir kararın, bir kanun muvaffakiyetini yalnız alkış temin etseydi Meşrutiyet’ten beri bu memleketin sarf ettiği alkış sayesinde bütün yurt gül gülistan olurdu.”*⁶³

Adnan Bey’in kişiliği tam bir bilim adamı biçiminde şekillendiğinden “alkıştan” ve “alkışlanmaktan” hoşlanmamış, gazetelerin kendinden bahsettiği anlar için de “Pijamayla sokağa çıkıyormuşum gibi utanıyorum” diyerek hislerini tarif etmiştir.⁶⁴ Zira Adnan Bey, hem alkış hususunda hem de kişilik özelliği olarak her zaman aklı ön plana çıkaran, mantıklı ve şuurlu düşünmeye gayret eden aynı zamanda adalet duygusuna da kıymet veren bir kişi olmuştur. Bu yaklaşımına da en uygun tanımı yine kendi cümleleriyle yapmaktadır:

*“Bilelim ki hak ve adalete tutulan alkışlar daima göklere doğru çıkar ve orada siyasi alkış balonları gibi patlayarak tepe aşağı düşmez.”*⁶⁵

Aslında kendi kaleminden çıkan bu ifadeler dahi siyasete, hayata, yaşama olan bakışını oldukça net bir şekilde izah etmiştir.

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulmasına Giden Süreç

Cumhuriyet tarihinin ilk siyasal muhalefet hareketinin oluşmasında, çerçevesini Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği ve partileşmeyi hedeflediği Cumhuriyet Halk Fırkasının parti programının etkili olduğu düşünülmektedir. 8 Nisan 1923'te bizatihi Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınan temel ilke ve değerler bazı çevreler tarafından kabul görmemiştir.⁶⁶

Dr. Adnan Bey ve arkadaşları, padişahın olmadığı ve hilafet makamının kaldırılacağı haberlerinin konuşulduğu bir ortamda inisiyatif olarak “millî mücadeleyi bu kutsal değerlerin muhafaza edilmesi için gerçekleştirdikleri” söyleminden hareketle muhalefet hareketini başlatmışlardır.⁶⁷ Oluşan muhalefet hareketini dikkat çekici hâle getiren husus ise Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşları tarafından organize edilmesi olmuştur.⁶⁸

Siyasi otorite içindeki çözümler, İkinci Meclis'in oluşturulması sürecinde hız kazanmış, bazı çevrelerin bağımsız olarak seçime girme düşüncesi kapalı kapılar ardında konuşulmuşsa da nihai karar olarak Mustafa Kemal Paşa'nın desteklenmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır.⁶⁹ Bu süreçte Dr. Adnan Bey ve arkadaşları düşüncelerinin etkili bir şekilde temsil edilmesi ve yönetimde dengeyle denetleme vazifesini sağlamak amacıyla Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında faaliyetlerini sürdürme kararı almışlardır. Yapılan seçimler neticesinde

Rauf Bey, Fevzi ve Kâzım Paşaların yanında 12 Ağustos 1923'te mazbatasını onaylanan Dr. Adnan Bey gibi isimler iş başına gelmiştir.⁷⁰

Tarihler 24 Temmuz 1923'ü gösterdiğinde Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey ve İsmet Paşa arasında Lozan Konferansları münasebetiyle yaşanan yetki ve yönetim karmaşası sebebiyle Rauf Bey'in görevi bırakması sonucu çözülme hız kazanmış, taraflar net bir şekilde oluşmaya başlamıştır.⁷¹ Tam da bu sırada Mustafa Kemal Paşa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Cumhuriyet Halk Fırkası adı altında yeniden yapılandırılacağını ilan etmiştir.⁷² Cumhuriyet rejimine geçilmesi, hilafet makamının ortadan kaldırılması gibi köklü yenileşme fikirleri yine bu dönemde olgunlaşmış ve tartışma konusu

Doktor Adnan Bey ve Halide Edip Hanım İzmit Vapur İskelesinde, 19 Ocak 1923

Abdülmecit Efendi*Son Osmanlı halifesi**(doğ. 1868-öl. 1944)*

olmuştur. Dr. Adnan Bey ve arkadaşları sağlam bir anayasanın gölgesinde cumhuriyet rejimine geçilmesinin daha sağlıklı olacağını, cumhuriyet rejiminin tam anlamıyla kurum ve kurallarıyla yeni bir anayasa ile güvence altına alınması fikrini savunmuşlardır. İstanbul'un, İslam dünyasının merkezi konumuna gelmesi gerektiğini savunan Halife Abdülmecit Efendi ile sık sık fikir alışverişi yapan Dr. Adnan Bey ile hilafet makamının behemehâl kaldırılması gerektiğini savunan Mustafa Kemal Paşa arasındaki gerilimin sebebi, alınan kararlarda istişareye yer verilmemesi olarak açıklanmaktadır.⁷³

İstanbul'un, İslam dünyasının merkezi konumuna gelmesi gerektiğini savunan Halife Abdülmecit Efendi ile sık sık fikir alışverişi yapan Dr. Adnan Bey ile hilafet makamının behemehâl kaldırılması gerektiğini savunan Mustafa Kemal Paşa arasındaki gerilimin sebebi, alınan kararlarda istişareye yer verilmemesi olarak açıklanmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Adnan Adıvar ve Kâzım Özalp ile birlikte

En nihayetinde 29 Ekim 1923 tarihli meclis görüşmeleri sırasında anayasa değişikliği teklifinin gündeme gelmesiyle cumhuriyet rejimine geçilmesi oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Bunun akabinde düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa, meclis çoğunluğunun oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanının tarafsız olduğu mesajını vermek amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanlığı görevini vekâleten İsmet Paşa'ya devretmiştir.⁷⁴

Muasır medeniyetler seviyesine yalnızca cumhuriyetin ilanıyla ulaşılamayacağını savunan Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te ilan ettiği yeni düzenlemelerle âdeta devletin kurumsallaşma sürecini başlatmış ve muhalefetin tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır.⁷⁵ Öyle ki meclisi fesih yetkisinin cumhurbaşkanına verilmesine ilişkin teklif edilen 25. madde ve cumhurbaşkanının “başkomutan” sıfatına sahip olmasına ilişkin 40. madde, Mustafa Kemal Paşa taraftarı devrimci mebuslar tarafından bile kabul görülmemiş ve bu sebeple yasalaşamamıştır.⁷⁶ Siyasi iktidarını güvence altına alarak kendisine karşı oluşan muhalif bloğu berhava etmek için harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, bazı mebusları askerlik görevine geri dönmeye davet etmiş, bu talep birkaç mebusta karşılık bulmuş ve muhalif kanadın gücü bir nebze de olsa kırılmıştır.⁷⁷

Partinin adında "Cumhuriyet" ibaresinin bulunması, cumhuriyet rejimiyle herhangi bir sorunlarının olmadığının göstergesi olarak yorumlanmaktadır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Resmen Kurulması

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından muhalif kanadın "Rum ve Türk mübadelesi" sırasında yaşanan olumsuzlukları sebep göstererek İsmet Paşa'yı hedef almaları üzerine bahse konu olayda adı geçen milletvekillerine soruşturma açılmıştır. Soruşturmanın akabinde yeniden güvenoyu alarak temsil yetkisini eline alan, meclis nezdinde aklanan Cumhuriyet Halk Fırkasının önde gelen muhalif isimleri birer birer partiyle ilişkilerini sonlandırma kararı almışlardır. Dr. Adnan Bey, Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Rauf ve Refet Beyler istifa eden milletvekillerinden olmuşlardır. Yaşanan gelişmeler ışığında 29 milletvekili partiden istifa ederek siyasi yaşamlarında yeni bir sayfa açmayı tercih etmişlerdir.⁷⁸ Adnan Bey, istifasının sebebini

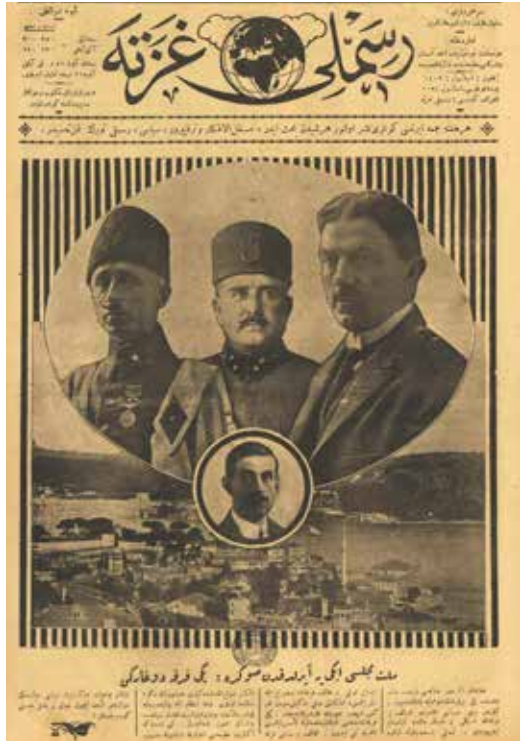
18 Kasım 1924 tarihli Vakıf gazetesindeki haberin başlığı şöyleydi:
"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dün resmen teşekkül etti."

ise “idare-i cumhuriyetin memlekette tam ve kâmil muvafakiyeti için çalışmak” olarak açıklamıştır.⁷⁹

17 Kasım 1924’e gelindiğinde ise uzun zamandır üstü kapalı bir şekilde yürütülen parti içi muhalefet hareketi kurumsallaşarak Ali Fuat Bey liderliğinde Dâhiliye Vekâletine verilen kuruluş dilekçesiyle Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası adı altında resmiyet kazanmıştır. Adında “Cumhuriyet” ibaresinin bulunması, cumhuriyet rejimiyle herhangi bir sorunlarının olmadığına göstergesi olarak yorumlanmıştır.⁸⁰ Ali Fuat Bey kuruluş sürecini şu şekilde kayıt altına alarak günümüze aktarılmasını sağlamıştır:

“Fırkanın programını ve nizamnamesini bir an evvel tamamlayarak beyannamesini hükûmete vermek ve fırkayı resmen açıklamak istemiştik... 17 Kasım’a kadar her şey tamamlandı.”⁸¹

Kurulan yeni parti ilk muhalefet partisi olma özelliğine sahip olması sebebiyle kısa sürede farklı yörelerden taraftar toplamış, bu durum

Resimli Gazete yeni partinin kurucularının fotoğraflarını birinci sayfadan büyükçe kullanmıştı.

“Kurulan yeni parti, ilk muhalefet partisi olma özelliğine sahip olması sebebiyle kısa sürede farklı yörelerden taraftar toplamış, bu durum başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin hükümet yetkililerince bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır.”

dönemin hükümet yetkililerince bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Partinin kuruluş felsefesi yansıtan 58 maddelik bir parti programı teşkil edilmiş; ekonomik, sosyal, siyasal konularda yapılması planlanan değişiklikler burada milletle paylaşılmıştır.⁸²

Milletin devleti yöneten fertlerden üstün tutulması gerektiği savunulmuş, din ve düşünce hürriyetinin desteklenmesi fikri benimsenmiştir. Küçük ölçekli işletmelerin bir kooperatif marifetiyle tek çatı altında birleşmelerinin sağlanması, şirketleşme oranının arttırılması maksadıyla denetim ve mali yükümlülüklerinin azaltılması ve buna göre yeni kanunların hazırlanması gibi konular da parti programında yer almıştır.⁸³ Yine bunun yanında cumhurbaşkanlığı makamına seçilen kişinin partisinden istifa ederek tarafsız bir yönetim anlayışıyla birlik ve beraberlik içinde devleti yönetmesi gerektiği fikri, partinin temel siyasi gayelerinden olmuştur.⁸⁴

Partinin genel başkanlık makamına Kâzım Paşa, ikinci başkanlık makamına Dr. Adnan Bey ve Rauf Bey, genel sekreterlik görevine Ali Fuat Bey getirilmiş, partinin A takımı bu şekilde teşkil edilmiştir.

Partinin genel başkanlık makamına Kâzım Paşa, ikinci başkanlık makamına Dr. Adnan Bey ve Rauf Bey, genel sekreterlik görevine Ali Fuat Bey getirilmiş, partinin A takımı bu şekilde teşkil edilmiştir. İsmail Bey, Şükrü Bey, Necati Bey, Muhtar Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa da yönetim kurulu üyesi sıfatıyla parti içindeki yerlerini almışlardır.⁸⁵

Genel itibarıyla yapıcı muhalefet rolünü üstlenen Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının meclis oylamalarında alınan kararlarda hatırı sayılır ölçüde söz sahibi olduğu da herkesin malumdur. Örnek verilecek olunursa İmar ve İskân Vekâletinin kapatılarak Dâhiliye Vekâleti içinde bir genel müdürlük statüsüne dönüştürülmesi fikri, kanun teklifi şeklinde meclisin oylamasına sunulmuştur. Uzun ve hararetle görüşmeler neticesinde Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının teklifi yasalaşmayı başarmıştır.⁸⁶

Kanun tekliflerinin haricinde iktidar partisine yöneltilen soru önergeleri sayesinde iktidarın denetim altında olduğu hissettirilmek istenmiştir. Bu sebeple bir milletvekilliği döneminde 24 adet, partinin kapatılmasına kadar olan süre içinde ise 348 adet soru önergesi iktidar partisi sıralarına yöneltilmiştir. Bu soru önergelerinin dördü gensoruya çevrilerek işleme alınmıştır.⁸⁷

“Yapıcı muhalefet rolünü üstlenen Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının meclis oylamalarında alınan kararlarda hatırı sayılır ölçüde söz sahibi olduğu da herkesin malumdur. Bir milletvekilliği döneminde 24 adet, partinin kapatılmasına kadar olan süre içinde ise 348 adet soru önergesi iktidar partisi sıralarına yöneltilmiştir. Bu soru önergelerinin dördü gensoruya çevrilerek işleme alınmıştır.”

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının tuttuğunu koparıncasına hareket etmesi iktidarı endişeye sevk ederken tam da bu zamanda (1925) patlak

“Terakkîperver
Cumhuriyet Fırkasının
yükselişe geçtiği yıllarda
Lozan Barış görüşmeleri
kapsamında doğuda bir
Kürt devleti kurulması
fikri ve Şeyh Said
İsyanı'nın gerçekleşmesi,
partinin önünü tıkamış;
nihayetinde de 3
Haziran 1925'te parti
kapatılmıştır.”

veren Şeyh Sait İsyanı, ülke gündemini meşgul eden millî güvenlik meselesi hâline gelmiştir. Lozan Barış Konferansı sırasında doğuda bağımsız bir Kürt devleti kurulması fikrinin ortaya atılması bölücü aşiretlerde karşılık bulmuş, İngilizlerin desteğiyle bu fikir farklı bir boyut kazanmıştır.⁸⁸ Yaşanan bu kalkışma sonrasında hükûmet yetkilileri tarafından Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetleri durdurularak Cumhuriyet Halk Fırkası saflarına yeniden katılması gerektiği (devletin böyle zamanlarda birlik ve beraberliğe, sağlam bir iradeye ihtiyacı olduğu fikriyle) muhataplarına iletilmiştir. Konuyla alakalı olarak açıklama yapan Kâzım Paşa, hükûmetin yanında yer alacaklarını, devletin zarar görmemesi için el birliğiyle çalışacaklarını ama Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetlerini durdurmasının söz konusu olmayacağını bildirmiştir.⁸⁹

*Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın güçlenmeye başladığı 1925'te
Şeyh Sait İsyanı ülke gündemini meşgul etti.*

Fethi Bey başbakanlığındaki hükûmetin, isyanı bastırma konusunda yetersiz olduğu düşünülerek hükûmeti kurma görevi bizzat İsmet Paşa'ya tevdi edilmiştir. Bunun akabinde Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe sokularak yalnızca doğu vilayetlerinde değil yurt genelinde tedbir alınması için hazırlıklara başlanmıştır. Meclis oylamasına gerek duyulmaksızın insanların idam edilmesi Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerini endişeye sevk etmiştir. Bunun doğru olmadığı parti yetkilileri tarafından meclis görüşmelerinde dile getirilmişse de yaşanan idamların önüne geçilememiştir.⁹⁰

Takrir-i Sükûn

Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen bir kânundur.

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının bilhas- sa Doğu Anadolu Bölgesi'nde hızlı bir şekilde teşkilatlanıp taraftar toplaması, hükûmet yetkilileri tarafından Şeyh Sait İsyanı'yla doğrudan ilişkilendirilmiştir.⁹¹ Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası Urfa İl Başkanlığı görevini yürüten Emekli Yarbey Fethi Bey, yerel ayaklanmalardan sorumlu tutularak hakkında herhangi bir delil bulunmamasına rağmen beş yıl hapisshanede tutulmuştur.⁹² Bütün bu yaşananların akabinde parti tüzüğünde dinî inanış ve yaşam şekillerine saygı duyulması gerektiği ibaresi Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması için yeterli sayılmış ve 3 Haziran 1925'te hükûmet tarafından parti kapatma kararı çıkartılmıştır.⁹³

Partinin kapanmasının ardından yıllar sonra Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın muhalefet partisi genel başkan ve yöneticileriyle ilişkileri iyileştirmek maksadıyla yaptıkları görüşmelerde bazı muhalif siyasetçilerin siyasete yeniden giriş yapmalarına ikna edildiği fakat

Gürcü Yusuf ve Laz İsmail İzmir Suikasti duruşmalarında

İzmir Suikasti

İzmir Suikasti, Mustafa Kemal Paşa'ya 14 Haziran 1926'da İzmir'de yapılması planlanan suikast girişimidir. Gerçekleşmeden engellenen suikastle ilgili aralarında eski bakanlar, milletvekilleri ve valiler de bulunan bir grup yargılanmıştır.

büyük bir çoğunluğun bu teklifi reddettiği bilinmektedir.⁹⁴

Partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra İzmir'in Menemen ilçesinde Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunulması dönemin yayın organlarınca parti kapatma süreciyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince isyana karışan ve öncü rol oynayan isimler İstiklal Mahkemelerinde yargılandıktan sonra idam edilerek Doğu Anadolu'daki on dört vilayet isyancılarından arındırılmıştır.⁹⁵ Bu süreçte sağlık sorunlarını bahane gösteren Adnan Bey mebusluktan istifa etmiş ve ardından eşi Halide Hanım ile birlikte yurt dışına çıkmıştır. Bir süre sonra suikast yargılamalarında savcının, "suçun başlangıcını hazırlayarak Avrupa'ya gittiğini" ileri sürdüğü Adnan Bey'in de gıyaben yargı-

lanması istenmiştir. Yapılan ilk duruşmalarda Rauf Bey ile Adnan Bey, onar yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak yapılan tahkikatta Adnan Bey ile birlikte 37 sanığın suçsuz olduğu görülmüş ve sanıklar beraat etmiştir.⁹⁶ İzmir Suikasti hadisesiyle ilgili görüşlerine başvurulana Kâzım Paşa, isyanın ilk başladığı günlerde hükûmeti uyardığını ama hükûmetin bu uyarılara kayıtsız kaldığını iddia etmiştir.⁹⁷

“İzmir Suikasti çerçevesinde Adnan Bey de suçlanmış, gıyaben yargılanması istenmişti.”

Kuruluşundan itibaren yedi ay içinde mecliste muhalefet ve denetleme vazifesini yerine getiren Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, siyasi tarih sahnesine kısa sürede iz bırakarak iktidara karşı varoluş mücadelesi vermiştir.⁹⁹

Partilerinin resmen kapatılmasının ardından bazı milletvekilleri meclis çatısı altında bağımsız bir şekilde siyasi mücadelelerini eskisinden daha sert bir üslupla sürdürmeye devam etti.¹⁰⁰

Bütün bu yaşananların akabinde Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasında büyük

*Avrupa'da bulundukları sırada
Dr. Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip Adıvar⁹⁸*

Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Mehmet Âsım, Yusuf Tengirşek ile 16 Ocak 1923'te Seyrisefain İdaresine ait Maltepe vapuru ile İzmit'e giderlerken

emeği ve katkısı bulunan Dr. Adnan Bey, 30 Ocak 1926'ya kadar meclisteki faaliyetlerini devam ettirmiş ve sonrasında milletvekilliğinden çekilerek yurt dışına gitmiştir. Adnan Bey, ömrü boyunca hem son Osmanlı Mebusan Meclisinde hem Milli Mücadele'de Birinci Mecliste hem de çok partili hayata geçiş sonrasında çeşitli siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak kendisinin ifadesiyle “hitabetin” kuvvetini dile getirmiş ve Meşrutiyet'ten itibaren edindiği tecrübeyle siyasette hitabetin ne kadar kıymetli ve etkili bir mesele olduğunu yazılarında dile getirmiştir. Adnan Bey pek çok edebî eserin, siyasi makalenin ya da şiirin halk üzerinde uyandıramadığı etkiyi “içten gelen parlak bir miting nutku” ile gösterebilme büyüüne sahip olmuştur. Bunun-

la birlikte kürsüde konuşan kişinin kâğıttan konuşmasının, (ne kadar kıymetli ve mühim söz söylerse söylesin) dinleyenler üzerinde hiçbir etki uyandırmadığına da dikkat çeker. Ancak Adnan Bey, her ne kadar gür bir ses ve iyi bir konuşmayla halka hitap edilip güçlü bir etki uyandırılırsa uyandırılсын bu yolla kazanılan her zaferin daima haklı olmayacağının altını da çizer. Özellikle ilmî hususlarda bu yaklaşımın âdeta bir hakikat olduğunu belirten Adnan Bey, siyasette ise tam tersi olduğunu, dinlenen konuşmanın heyecanıla bir dakika içinde sözlerin haklı ya da haksız olduğuna kişinin hızlıca hükmedebileceğini belirtmiştir.¹⁰¹

“Adnan Bey, ömrü boyunca hem son Osmanlı Mebusan Meclisinde hem Milli Mücadele’de Birinci Mecliste hem de çok partili hayata geçiş sonrasında çeşitli siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak kendisinin ifadesiyle “hitabetin” kuvvetini dile getirmiş ve Meşrutiyet’ten itibaren edindiği tecrübeyle siyasette, hitabetin ne kadar kıymetli ve etkili bir mesele olduğunu yazılarında dile getirmiştir.”

Millî Mücadele Sonrası Yurt Dışı Yaşamı

Adnan Adıvar’ın kurucusu ve yöneticisi olduğu Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) 5 Haziran 1925’te kapatılmıştır. 1926’nın başında mebusluktan ayrılarak eşi Halide Edip’in tedavisi için Viyana’ya, oradan da Karlsbad’a gitmiştir. Bu süreçte bazı TCF üyelerinin idam edilmesinin yanında Rauf Orbay ve Adnan Adıvar da on yıl süreyle kürek cezasına çarptırılmıştır. Söz konusu karar nedeniyle hâlihazırda yurt dışında bulunan Adnan Adıvar, Türkiye’ye dönmemiş ve Avrupa’da 1939’a kadar kendisinin ifade ettiği üzere “sürgünde” yaşamıştır.¹⁰² Viyana’daki günlerinde Halide Edip Hanım’ın Millî Mücadele’de itibaren yaşadığı kalın bağırsak ve safra kesesi hastalığı oldukça tehlikeli ve ağrılı bir biçimde seyretmiştir. Viyana’da konakladıkları ve büyük bir taş avluya bakan pansiyon

odalarının etrafında yine başka küçük apartman ve odalar yer almış, şans eseri buralarda konaklayan kişiler de hep sahne sanatçıları ve müzisyenler olmuştur. Bu renkli komşularının sabahdan akşama kadar tekrar ettikleri provalarını Adıvar çifti büyük bir keyifle dinlese de Adnan Bey'in psikolojik durumu gittikçe kötüleşmeye başlamıştır. Bu durum öyle bir hâle gelmiştir ki Halide Edip Hanım'ın fizyolojik durumuna bir doktor ahlakıyla yaklaşmıyor olsa kesinlikle intihar bile edebileceği Halide Edip Hanım tarafından yazılmıştır.¹⁰³

Viyana'da geçirdikleri iki ayın sonunda Adnan Adıvar ve eşi Karlsbad'a geçmiş ve başka bir doktorun tavsiyesiyle burada uzun soluklu bir tedavi metodunun Halide Edip Hanım'a uygulanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁴ Burada vadiye

Dr. Adnan Bey, 30 Ocak 1926'ya kadar meclisteki faaliyetlerine devam etmiş, sonrasında milletvekilliğinden çekilerek eşi Halide Edip Hanım'ın sağlık sorunları için önce Viyana'ya, oradan kaplıcalarıyla ünlü Çek Cumhuriyeti'nin Bohemya bölgesinde bulunan Karlovy Vary'ye (Almancası Karlsbad), daha sonra Paris'e ve son olarak İngiltere'ye gitmiştir.

bakan yüksek bir tepe üzerinde, büyük bir pansiyon odasında yaşamaya başlamışlar fakat Adnan Bey mutsuz ve keyifsiz bir şekilde saatlerce bir şezlongda nereye baktığını dahi bilmeden oturmuştur. Halide Edip Hanım'ın hastalığı ve kendisiyle alakadar olmadığı zamanlarda bazen Karlsbad'ın sokaklarında yürüyen Adnan Bey, çoğunlukla günlerini ve saatlerini bu şezlongda uzanarak geçirmiştir.¹⁰⁵ Karlsbad'da bahsi geçen süreçte Adnan Adıvar, yaşam enerjisini kaybetmiş bir hâldeyken eşi Halide Edip'in felsefe okumasını tavsiye etmesi üzerine tekrar okumaya yönelmiş bu sayede kaybettiği enerjisini geri kazanmıştır.¹⁰⁶

Karlsbad'dan sonra Paris'e oradan da Londra'ya geçen Adnan Adıvar, Londra'da kaldığı iki yıl müddetince hem konsolosluğa hazırlanan bazı İngilizlere Türkçe dil eğitimi vermiş hem de British Museum'un kütüphanesinde (British Library) çeşitli araştırmalar yapmıştır.¹⁰⁷ Ayrıca Londra'da İngiliz hastanelerini ve hekimleri yakından inceleyebilmek için hastaneleri ziyaret etmiştir.¹⁰⁸

Adnan Bey İngiltere'ye ilk geldiğinde önce kısa bir süreliğine Londra'da bulunan bir pansiyonda konaklamış, ardından Wendover ve Aylesbury arasında yer alan büyük yolun bir tarafında bulunan "cottage" yani kır evi olarak tarif edilebilecek bir eve yerleşmiştir. Bahsi geçen kır evi tek katlı, sevimli bir görünüme sahip ahşap bir evdir ve ev sahipleri hem hapishane müdürlüğü yapan hem de hâkim olan tanınmış bir kadındır. Kır evinin arka odasında eski bir İngiliz memuru ve karısı bekçilik görevi sebebiyle ya-

Karlsbad

Almancası Karlsbad olan Karlovy Vary, Çek Cumhuriyeti'nin Bohemya bölgesinde bulunan bir şehirdir. Çek Cumhuriyeti'nde kaplıcalarıyla ünlü bir turizm kentidir.

“Viyanadaki günlerinde Halide Edip Hanım'ın Milli Mücadele'den itibaren yaşadığı kalın bağırsak ve safra kesesi hastalığı oldukça tehlikeli ve ağırlı bir biçimde seyretmiştir. Viyana'da konakladıkları ve büyük bir taş avluyla bakan pansiyon odalarının etrafında yine başka küçük apartman ve odalar yer almış, şans eseri buralarda konaklayan kişiler de hep sahne sanatçıları ve müzisyenler olmuştur.”

*Karlsbad kaplıca çeşmesi, 1926, Bobemya, Avusturya-Macaristan (günümüz Çek Cumhuriyeti)
Çekçe'de Karlovy Vary olarak bilinir.*

“Adnan Bey İngiltere’ye ilk geldiğinde önce kısa bir süreliğine Londra’da bulunan bir pansiyonda konaklamış, ardından Wendover ve Aylesbury arasında yer alan büyük yolun bir tarafında bulunan “cottage” yani kır evi olarak tarif edilebilecek bir eve yerleşmiştir.”

şamaktadır. Bekçinin eşi haftalık bir ücret karşılığı Adıvarların ev işlerini görmekte, adam ise bahçeyle ilgilenmektedir. Adnan Bey ve eşi bir yıl süreyle bu evde konaklarken hem bu aileyle birlikte yaşamışlar hem de bu aile sayesinde İngiliz “orta sınıfını” yakından tanıma fırsatı edinmişlerdir.¹⁰⁹

Kır evlerinin yakınında ise İngiltere’nin köklü bir ailesine mensup olan İngiliz kadın dostlarının çiftliği yer almaktadır. Çiftliğin sahibi olan bu kadın İngiltere’nin üst sınıfa mensup ailelerinin kızlarını eğitmek, hayvanların nasıl bakılacağına ve elleriyle çalışmaya alıştırmak amacıyla ihtiyacı olmamasına rağmen kurslar açmıştır. Adnan Bey de bu dostlarının çiftliğini her gün ziyaret etmiş, çiftliğin sahibiyle “Fransızca” konuşmuş ve geniş kütüphane kaynaklarından yararlanmıştır.¹¹⁰

Bahsi geçen bu çiftlik aynı zamanda İngiliz aydınlarının ve tanınmış bilim insanlarının da uğrak yeri olmuş, bu sebeple Adnan Bey, buraya gelenlerle tanışarak sohbet edip yakınlık tesis etme şansı elde etmiştir. Bu çiftliğe uğramadığı zamanlarda Adnan Bey, kır evlerinin etrafında dolaşarak esnafla iletişim kurmuş ve yeni yeni İngilizce öğrenmeye başlamasına rağmen bulundukları muhitte hiç yadırganmadan insanlarla sohbet etmiştir. Bölge halkı da Adnan Bey'i "gerçek bir centilmen" olarak tanımlamıştır. Çocuklarla da iyi iletişim kurmayı başarıyla sağlayan Adıvar, bu tavrı sayesinde halkla temasta hiç yabancılık çekmemiş, hiç kendisine yabancı gözüyle bakılmamış ve her konu kolaylıkla tartışılır olmuştur.¹¹¹

“Adnan Bey, kır evlerinin etrafında dolaşarak esnafla iletişim kurmuş ve yeni yeni İngilizce öğrenmeye başlamasına rağmen bulundukları muhitte hiç yadırganmadan insanlarla sohbet etmiştir. Bölge halkı da Adnan Bey'i "gerçek bir centilmen" olarak tanımlamıştır.”

Adnan Bey ve eşi Halide Edip Hanım bu kır evinde bir yıl yaşadıkdan sonra tekrar Londra'ya taşınmıştır. İlk konakladıkları yer "Hampstead Heath" diye bilinen meşhur bir ağaçlığın yanı olmuştur. Hampstead Heath'in bir diğer özelliği ise buraya yakın bir alanda işçi merkezi olarak tanımlanan bir bölgenin yer almasıdır. Böylelikle Adıvar çifti sık sık pazar konuşmalarına ve mitinglere şahit olmuşlardır. Adıvar çiftinin konakladıkları bu evin de sahibi bir kadın olmuş ve üst katlarında yaşayan bu kadınla banyo ve mutfak ortak kullanmak zorunda kalmışlardır.¹¹² Adnan Bey burada yaşadıkları günlerde her ne kadar elinde haritayla Londra sokaklarını bazen dolaşsa da vaktinin çoğunluğunu İngiltere Kütüphanesi'nde geçirmiştir. İşte tam da bu dönemde "ilim ve din" konusu üzerinde çalışmış, kütüphanede bu konuyla alakalı kitapları incelemiştir. İlim ve din konusunda yürüttüğü

Adnan Bey ve eşi Halide Edip Hanım Londra'da ağaçlıklı bir yer olan Hampstead Heath'e taşındı.

çalışmalarla birlikte Britannica Ansiklopedisi'nin Türk tarih devri bölümünün yazımını üstlenmiş, hatta kendisine Türkçe yazabileceği söylenmesine ve bu bölümü yeni öğrenmesine rağmen İngilizce olarak oldukça hızlı bir biçimde kaleme almıştır.¹¹³

1929'da bir süre için Paris'e geçen Adnan Adıvar¹¹⁴, 1930'dan itibaren de kalıcı olarak Paris'e yerleşme kararı almıştır. Burada 1 Kasım 1930'dan itibaren "Yaşayan Doğu Dilleri Okulu"nda (École des Langues Orientales Vivantes) çalışmaya başlamış, hem Türk edebiyatı dersleri vermiş hem de bilim tarihi üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca yine çeşitli konferanslara katılıp konuşmalar yapmış, dersler vermiştir. Bilim tarihi üzerine olan çalışmalarına Fransız Millî Kütüphanesinde ve Uluslararası Bilimler Tarihi Akademisi Kütüphanesinde devam etmiştir. Tüm bunlara ek olarak Paris'te yaşayan diğer Doğu bilimcilerle ve bilim tarihçileriyle iletişim kurup çeşitli dostluklar geliştirmekten de geri durmamıştır.¹¹⁵ Adnan Adıvar'ın Paris'te yaşadığı bu dönem, esasen tarih alanında yeni bir yapılanmanın olduğu, yeni anlayışların tar-

tıslıldığı ve geliştiği, yeni bilim dallarının ortaya çıktığı -ki bunlar bilim tarihi, bilim felsefesi gibi alanlardır-, bilim tarihi üzerindeki araştırmaların ise kurumsallaşmaya başladığı yıllar olmuştur.¹¹⁶

Adnan Adıvar, 1926 senesinde Türkiye’den ayrılması neticesinde Avrupa’ya gitmesiyle bilimin; Eski Yunan’da, İslam dünyasında ve Avrupa’daki gelişimini din ve bilim ekseninde inceleme fırsatı yakalamıştır. Yaklaşık 20 yıl süren bu projesini 1944’te de “Tarih Boyunca İlim ve Din” başlığı altında yayımlamıştır. Söz konusu eserin en önemli özelliği Türkiye’de yayımlanan ilk genel bilim tarihi kitabı olmasıdır.¹¹⁷

Tarih Boyunca İlim ve Din

Adnan Adıvar, Türkiye’den ayrıldıktan sonra bilimin; Eski Yunan’da, İslam dünyasında ve Avrupa’daki gelişimini din ve bilim ekseninde inceledi. Bunu da “Tarih Boyunca İlim ve Din” ismiyle yayımladı.

Adnan Bey, 1930’dan itibaren Paris’teki École des Langues Orientales Vivantes’te çalışmaya başladı.

Son Kez İstanbul'a Dönüşü

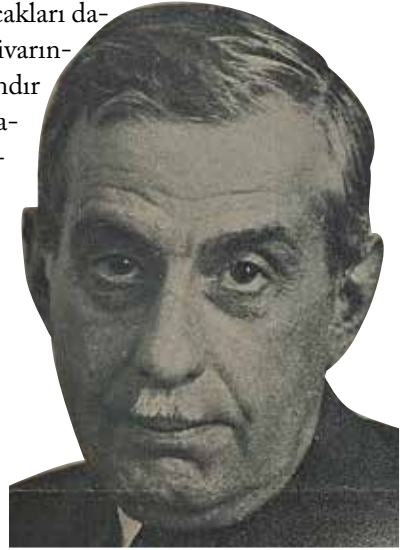
Adivar ailesinin 14 yıl sonra İstanbul'a dönüşlerinde ne kendileri ne de Türkiye onların bıraktığı hâldedir. Zira Adnan Bey ve eşi Halide Edip Hanım, Avrupa'ya gittikleri dönemden Türkiye'ye dönüşlerine kadarki müddette bulundukları coğrafyadaki değişimleri, rejimlerin otoriter hatta faşizan bir yaklaşım benimsemeye başladıklarına ilk elden şahit olmuşlardır.¹¹⁸ Bununla birlikte Türkiye de kabuk değiştirmeye başlamış, her ne kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek parti konumunda ülkeyi yönetse de II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan demokrasi kavramının yükselişiyle değişimin ayak sesleri daha da duyulmaya başlanmıştır.

Esasen Adnan Bey, eşi Halide Edip'ten daha sonra 1940'ta kesin dönüş yapmıştır. Eşi Halide

Adnan Bey ile Halide Edip Hanım İstanbul'a döndüklerinde 9 yıl boyunca Laleli'deki Antalya Apartmanı'nda yaşadılar.

Edip, önceden İstanbul'a gelip kalacakları daireyi düzenlemiş ki bu daire Laleli civarında bulunan Antalya isimli apartmandır ve dokuz sene boyunca bu apartmanın ikinci katında ikamet etmişlerdir. Antalya Apartmanı, İstanbul'da yaşadıkları tüm zamanlar içinde Adnan Adıvar ve eşinin en sevdiği mesken olmuştur.¹¹⁹ İstanbul'a taşındıktan sonra Adnan Bey, ABD'de bulunan Princeton Üniversitesinden 200. yıl dönümü törenlerine katılması için bir davet almıştır. Bu davetten bir süre önce kalp krizi geçirmiş olmasına ve iyi olmayan sağlığına rağmen çok istediği için ABD'ye giderek toplantıya katılım göstermiştir. Burada yaptığı konuşma, diğer katılımcılar tarafından oldukça beğenilmiş daha sonra kendisi ABD'de bulunan diğer büyük üniversiteleri de dolaşıp Harvard Üniversitesinde de bir süre misafir olarak kalmıştır.¹²⁰

Adnan Adıvar

İkinci Dünya Savaşı sonrası devletlerin kendi içinde hızla birbirinin karşıtı ve taraftarı olmaya başlamaları üzerine Türkiye, tarafını demokrasi kavramının bir anlamda sözcülüğünü üstlenen ABD'den yana kullanmıştır. Faşizan ve otoriter rejimlerin karşısına âdeta bir panzehir olarak ortaya konan demokrasi yaklaşımı gereğince çok sesliliğe verilen önem artmış, bu tutum beraberinde özellikle Türkiye için çok partili yaşama geçiş sürecini hızlandırmıştır. Adnan Adıvar'ın ülkede yaşadığı bu dönemde yeni bir ses ve soluk olarak Türk siyasal yaşamına Demokrat Parti (DP) dâhil olmuştur.

Antalya Apartmanı

Laleli'deki Tayyare apartmanlarının ardından bölgedeki en görkemli apartmandır. Halide Edip Hanım, ikamet için burayı seçmiş ve dokuz yıl boyunca Adnan Bey'le burada yaşamıştır.

“1946 seçimlerinde Dr. Adnan Adıvar 182 bin 826 oyla Mareşal Fevzi Çakmak ve Celâl Bayar’dan sonra en çok oy çıkan milletvekili oldu.”

24 Temmuz 1946 tarihli Cumhuriyet gazetesi

Adnan Adıvar da 1946'da CHP'ye muhalefet edecek Demokrat Partinin milletvekili listesine bağımsız olarak girmiştir. Her ne kadar siyasete olan ilgisini kaybetmiş olsa bile kurulan bu muhalefet partisine dâhil olmasının faydalı olacağı ve bu geçiş döneminde bağımsız bir vekile ihtiyaç duyulabileceği nedeniyle kendisine sorumluluk düştüğüne inanmıştır. Bu gerekçeler neticesinde Adnan Bey “müstakil” yani bağımsız bir biçimde siyasete tekrar giriş yapmış ve böylelikle hem dâhil olduğu partiye hem de iktidar partisine gerektiği biçimde muhalefet etme şansı elde edeceğini düşünmüştür.¹²¹ Adıvar öz eleştiri yaparak her siyasete girişiyle ilgili hayatında en acıdığı şeyin politikaya harcadığı seneler olduğunu, geride kalan zamanının ise bilimsel çalışmalar için az olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu fikrine rağmen 1946'da gerçekleştirilen genel seçimlerde Demokrat Parti listesinden

8. dönem müstakil İstanbul milletvekili olarak meclise girmiştir.¹²²

İktidar partisi CHP karşısında muhalefet konumunda bulunan DP, önce yerel seçimler üzerinden yaşanan şaibe tartışması ve bu tartışmaya basının da dâhil olmasıyla birlikte politikasını gittikçe sertleştirmiştir. İktidar partisi ise yaşanan gerginliği sık sık gündeme taşıyan basın odağına almış ve “baskıcı” olarak tabir edilen eylemlere başvurmuştur. Buna göre 13 Eylül 1946’da TBMM’ye basın kanununu değiştirmek üzere teklif götüren hükümet, ciddi bir tartışmanın da kapısını aralamıştır.¹²³

TBMM’de basın kanunu teklifi üzerinde yaşanan tartışmalara katılan isimlerden biri de Adnan Adıvar olmuştur. Adıvar, 13 Eylül’de yaptığı konuşmasında içinde bulundukları dönemi 22 yıl sonra meclis kürsüsünde değerlendirdiğinde dün ve bugün arasında maddi, manevi, fıkren ve iktisadi olarak pek çok ilerlemenin kaydedildi-

İSTANBUL

Adnan ADIVAR⁷⁸
(Abdülhak Adnan ADIVAR)

Bağımsız

Gelibolu - 1881, Ahmet Behai - Sabıha - Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi, Berlin Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kürsüsünde İhtisas - Fransızca, İngilizce, Almanca - Profesör Doktor, Tıp ve İlim Tarihi - Tıbbiye İç Hastalıkları Modernis Muavini, Trablusgarp savaşında HİML-i Ahmer Müfettişi ve HİML-i Ahmer Cerrahisi Genel Sekreteri, Tıp Fakültesi Müdürü, Genel Hastahâkân Müdürü Muavini, Şehiye Umûmî Müdir Vekili, Tıbbiye Binbaşı, Genel Kuvâylî Şehiye Müfettişi Yardımcısı, Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi, Paris Doğu Dilleri Okulu Türkçe Lektörü, İslam Ansiklopedisi Çeviri ve Yazın Kurulu Başkanı, Cumhuriyet Gazetesi ve Yeni Ülkeler Dergisi Yazarı, Doğu Azıyemuları Derneği Başkanı, Yazar - Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân, IV. Dönem İstanbul Meclüsü - I., II. (kıta: 30.07.1926) ve VIII. Dönem İstanbul Milletvekili - TBMM 2. Başkan - I. ve 2. İcra Vekilleri Heyeti Şehiye ve Muahvereti İktisadiye Vekili, TBMM İcraatı Değişimi Teşkilatı - II. Dönem Tesakkül-göves Cumhuriyet Fikarı Kurucu Üyesi - Evli.

Ölüm Tarihi: 01.07.1955

Adnan Adıvar, 1946'da CHP'ye muhalefet ederek Demokrat Parti listesinden 8. dönem müstakil İstanbul millervekili seçildi.

ğini ancak tek bir hususta duraksama yaşandığını, bunun da “demokrasi” olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar 1946’ya kadar demokrasi üzerinde gelişme kaydedilmişse de Adnan Bey, yine de tam bir ilerlemenin olmadığını ileri sürmüştür. Konuşmasının devamında İngiltere’de görev başında bulunan hükûmetin de basınla sorun yaşadığını, yalan ve yanlış haberler yaparak halkı yanılttıklarını ancak bunun karşısında hükûmetin sert bir tutum takınarak basını susturucu kanun maddeleriyle önlem almaya çalışmadığını, onun yerine gerçekleri anlatma çabasını benimsediğini ifade etmiştir. Hükûmet tarafından teklif edilen bazı maddeler üzerinde önemle duran, örnek veren ve neden yanlış bir uygulama olacağını kürsüden ifade eden Adıvar, teklif edilen ve antidemokratik bulduğu bazı maddelerin değiştirilmesi üzerine kendisinin de teklif verdiğini ancak hükûmet temsilcisinin kabul etmesine rağmen ilgili komisyon tarafından reddedildiğini açıklamıştır.¹²⁴

1947’ye gelindiğinde TBMM’ye getirilen bir teklifle milletvekillerinin ödenek ve yolluklarına zam yapılması kararı alınmıştır.¹²⁵ Bunun üzerine Demokrat Parti her ne kadar olumsuz yönde oy kullanmışsa da maaşlara yansıyan bu zammın milletvekilleri tarafından yaklaşan genel seçimlerde kullanabilmesi için partiye bağışlamaları parti yönetimi tarafından istenmiştir. Hatta bunun üzerine Demokrat Parti içinde var olan muhalif sesler kendilerini iyiden iyiye hissettirmiş ve bu hadisyle birlikte patlak vererek yeni bir parti kurma çalışmalarına başlamışlardır.¹²⁶ Adnan Adıvar, milletvekili maaşlarına yapılan bu zammı kabul etse de aldığı maaşı

23 Aralık 1947 tarihli Cumhuriyet gazetesi, milletvekili maaşlarına zamma karşı olan vekiller arasında Adnan Adıvar'ı da gösteriyordu.

“1947'deki milletvekillerine zam yapılması konusu mecliste tartışılmıştı, zamma taraftar olmayanlar: “Geçim zorluğunu milletçe çekmekteyiz. Tedavi de umumî olmalıdır. Sadece nefislerimizi düşünürsek milletin itimadından mahrum kalırız” dediler.”

devlete bırakmıştır. Zira hayatı boyunca en çok rahatsız olduğu husus, devlet hazinesinden yapılan “israf” niteliğindeki harcamaların meşru olarak gösterilmesi olmuştur.¹²⁷

1950'de Adnan Bey'e tekrar milletvekili adayı olması teklif edilmiş ancak her iki parti listesinde, yani hem CHP hem de DP listelerinde yer alırsa kabul edebileceğini bildirmiştir. Söz konusu şartın temelinde müstakil yani bağımsız olarak parti listelerine dâhil olup iki tarafın da aksaklıklarını söyleyebilme gücüne sahip olma fikri mevcut olmuştur. Fakat bu mesele üzerindeki tartışmalar hem maddi hem de manevi olarak Adnan Bey'i yıpratmış ve bu durum sağlığını oldukça olumsuz etkiler bir hâl almıştır. Dolayısıyla 1950'den itibaren kendisini tamamen yazmaya başladığı İslam Ansiklopedisi çalışmasına vermiştir.¹²⁸

“1950’de Adnan Bey’e tekrar milletvekili aday olması teklif edildi. Ancak her iki parti listesinde, yani hem CHP hem de DP listelerinde yer alırsa kabul edebileceğini bildirdi. Söz konusu şartın temelinde müstakil yani bağımsız olarak parti listelerine dâhil olup iki tarafın da aksaklıklarını söyleyebilme gücüne sahip olmak vardı.”

Sağlığının gittikçe bozulduğu günlerde hem evinde hem de Cerrahpaşa Hastanesinin Cerrahi Kliniğinin üç numaralı odasında, etrafını doktor, tıp öğrencisi ve pek çok kıymetli dostu sarmıştır. Özellikle Cerrahi Kliniğinde yattığı dönemde her sınıf kademesinde bulunan tıp öğrencileri onu odasında sık sık ziyaret etmiş, özel bir ihtimam göstermiş ve saygılarını sunmuştur. Hatta Adnan Bey kendisini ziyaret eden bu tıp neferlerini “insan severler” olarak adlandırmıştır.¹²⁹

Hastanede büyük bir ihtimamla bakılsa da bir süre sonra yapılabilecek tıbbi bir müdahalenin mümkün olmadığı anlaşılmaya başlandı.

Adnan Adıvar 1950’den sonra kendisini İslam Ansiklopedisi’ne verdi.

1953'te Tıp Tarihi Enstitüsü önünde Dr. Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip Adıvar, yanlarında bulunanlar ise Prof. S. Ünver, O. Ergin, ABD'li İlimler Tarihi Prof. G. Sarton, V. Günyol, Prof. A. Ateş ve Prof. R.R. Arat¹³⁰

Bey, evine nakledilmiştir. Buna rağmen makalelerini yattığı yerden yazdırmaktan ve vaziyetine rağmen okumaktan hiç vazgeçmemiştir. Azmini hiç kaybetmeden son anına kadar kendi kişisel ihtiyaçlarını görmeye devam etmiş, bu sebeple hayata gözlerini yumduğu gün dahi tıraşlı ve saçlarını taramış bir vaziyette ölümü karşılamıştır.¹³¹ Adnan Bey, vefat ettiği 1 Temmuz 1955 günü, Cumhuriyet gazetesine göndereceği son yazısını yazmış, ne var ki yazının düzeltmelerini tamamlayamadan vefat haberi gazeteye ulaşmıştır.¹³² Vefatının ertesi günü Beyazıt Camii'nde kılınan cenaze namazına Yahya Kemal, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi dönemin önemli isimleri katılmış, öğrencileri de merasimde hazır bulunmuştur. Cenaze namazıyla birlikte Tıp Tarihi Enstitüsünün organize ettiği resmî cenaze töreni için İstanbul Üniversitesi Merkez Binası holüne geçilmiş ve yapılan törende

Cumhuriyet gazetesi, 2 Temmuz 1955

Adnan Bey ve Halide Hanım'ın mezarları Merkezefendi'de yan yana bulunmaktadır.

Üniversite Rektörü Prof. Dr. Fehim Fırat, Prof. Dr. Besim Darkot, Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan, Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve eşi Halide Edip Adıvar tarafından konuşmalar yapılmıştır. Ardından Merkezefendi Mezarlığı'na geçilip defin işlemi gerçekleştirilerek Dr. Abdülhak Adnan Adıvar sevenlerinin gözyaşları arasında ebediyete uğurlanmıştır.¹³³

Ardında “Osmanlı Türklerinde İlim”, “Tarih Boyunca İlim ve Din”, İngiliz filozofu Bertrand Russell tarafından yazılan “Felsefe Meseleleri” isimli eserin Türkçeye çevrilmesi, Alman edebiyatçı Goethe’nin bir anlamda tahlili sayılabilecek “Faust”un yorum ve özeti, çeşitli gazetelere yazdığı yazı ve makaleler bırakan Dr. Adıvar,¹³⁴ Türk ilim ve siyasi tarihinin her zaman kıymetli isimlerinden biri olmuştur.

Ağustos 1953'te çalışma odasındaiken Adnan Adıvar¹³⁵

Hilâl-i Ahmer ve **Dr. Adnan Bey**

İnsanoğlu tarih boyunca defalarca birbiriyle harp etmiş, pek çok kan dökmüş ve bu kargaşa beraberinde derin acıları getirmiştir. İşte bu mücadeleler sırasında yaralanan askerlerin tedavi edilmeleri, ölen askerlerin defin işlemleri ve savaş esirlerinin durumu gibi meselelerde hiçbir genel kural geçerli olmamış, savaşan her taraf kendi kuralını uygulamıştır. Ancak 22 Ağustos 1864'te Cenevre Sözleşmesi, 16 devletin katılımıyla gerçekleşen kongrede imzalanarak harplere genel bir usul getirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Avrupa'da daha sonra "Kızılhaç" adını alacak Yaralı ve Hasta Askerlere Uluslararası Yardım Cemiyeti kurulmuştur. Söz konusu sözleşmeyi 5 Temmuz 1865'te Osmanlı Devleti de imzalayarak hem sözleşme hükümlerine uyacağını hem de cemiyeti tanıdığını resmen duyurmuştur.¹³⁶

Osmanlı Devleti her ne kadar Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayarak taraf olmuşsa da Kızılhaç'a benzer bir cemiyetin varlığına önem vermemiş, hatta bu tarz bir cemiyeti hayata getirmek için çeşitli teşebbüslere rağmen sonuç alınamamıştır.¹³⁷ Fakat Sırbistan ve Karadağ seferleriyle ardından çıkan 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Kızılhaç benzeri bir cemiyete olan ihtiyacı daha da hayati bir hâle getirmeye başlayınca bu konuda kesin adımlar atılmak mecburiyetinde kalınmıştır. Böylelikle Mekteb-i Tıbbiyye hocalarından olan Marko Paşa başkanlığında ilk toplantı gerçekleştirilmiş, Kızılhaç işareti yerine "Hilâl-i Ahmer" kabul edilerek Cenevre'de bu-

“Çabuk parlayan, güzel ve tatlı söz söyleyen, giyişi, yürüyüşü orijinal ve sevimli, çetrefil dilli, zeki, mavi bakışlarla gözlüğünün altından bakarken karşısındakine sempati uyandıran insan.”

“Cemiyetin kuruluş çalışmalarına katılan Adnan Bey, 26 Nisan 1912’de gerçekleştirilen Cemiyetin ilk kongresinde Merkez-i Umumi ve İdare Heyetine seçilen beş kişiden biri oldu.”

lunan Uluslararası Kızılhaç Komitesine, cemiyet için başvuruda bulunulmuştur. Komitenin de teşvikiyle cemiyetin kuruluş çalışmaları hızlanmış ve 14 Nisan 1877’de “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti” resmen kurulmuştur.¹³⁸

Sultan II. Abdülhamit döneminde sadece olağanüstü durumlarda göreve çağırılan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra aktif faaliyet dönemine girmiş, bunda 1911 Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve 1922’ye kadar sürecek savaşlar döneminin etkisi büyük olmuştur. 20 Nisan 1911’de genel kurul üyelerini Tokatlıyan Otelinde toplayan cemiyet, umumi merkez heyetini seçmiş ve 1911’de yeniden faaliyete başlamasıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti faaliyetlerine hız verilmiştir.¹³⁹

Dr. Adnan Bey’in Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin II. Meşrutiyet sonrasında köklü faaliyet alanlarına kavuşup güçlü bir gelenek oluşturulmasında ciddi katkıları olmuştur. Cemiyetin kuruluş çalışmalarına katılan Adnan Bey, 26 Nisan 1912’de gerçekleştirilen cemiyetin ilk kongresinde Merkez-i Umumi ve İdare Heyetine seçilen beş kişiden biri olmuştur. Fakat cemiyetin aktif çalışmalara başladığı esnada 16 Eylül 1911’de İtalyanlar Trablusgarp’ı işgal etmiştir. Yaşanan bu ani gelişmeyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti harekete geçmiş ve savaşta nasıl bir faaliyet yürütüleceği Adnan Bey’in de dâhil olduğu üyeler tarafından planlanmaya başlanmıştır.¹⁴⁰ Trablusgarp Savaşı çıktığında Hilâl-i Ahmer daha yeni yapılanmaya başladığından gerekli acil tıbbi yardım malzemeleri hazır edilip ambarları doldurmaya vakit olmamıştır.

Bu süreçte patlayan savaşa cemiyet, 15 bin lirayı geçmeyen bir sermayeye sahip biçimde ve neredeyse ellerinde hiçbir ihtiyaç maddesi olmadan dâhil olmak zorunda kalmıştır. Bir başka sorun ise Osmanlı sağlık heyetlerinin savaşa birlikte sahil şehirlerinde bulunan tedavi araç ve gereçlerini terk ederek iç kısımlara çekilmek zorunda kalmaları olmuştur. Tıbbi malzeme eksikliği sebebiyle yaralıların tedavileri aksamış, bir de bunun üzerine şehirde kalan bazı askerî doktorların İtalyanlar tarafından esir alınması hadisesi eklenmiştir. Bu kargaşa içinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bölgeye hem sağlık ekibi göndermeye hem de yardımseverlerden bölgeye tıbbi malzeme alımı için destek almaya çalışmıştır.¹⁴¹

Trablusgarp Savaşı

Trablusgarp Savaşı
veya diğer adıyla
1911-1912 Türk-İtalyan
Savaşı

Trablusgarp'a İtalyanların saldırması üzerine derin düşüncelere dalan Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer Cemiyetindeki Kâtib-i Umumi odasında oturduğu sırada içeriye Tevfik Fikret girmiş

Trablusgarp "Humus" Hilâl-i Ahmer Seyyar Hastanesi

“Adnan Bey ve Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet’in evine gitmiş ve neler yapılabileceği üzerinde hararetli bir tartışmaya girişmişlerdi. Fikir fırtınası içinde Dr. Adnan Bey, amacının Hilâl-i Ahmer’in uluslararası durumundan faydalanarak orduya sıhhi yardımı götürebilmek olduğunu söyledi.”

ve bu husus üzerinde konuşmaya başlamışlardır. Tevfik Fikret, Adnan Adıvar’a “Gördün mü seninkilerin yaptığı işi?” diyerek işgal sürecinden haberdar olunmamasını İttihat ve Terakkî’nin suçu olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine durumu değerlendirmek amacıyla Adnan Bey ve Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet’in evine gitmiş ve neler yapılabileceği üzerinde hararetli bir tartışmaya girişmişlerdir. Fikir fırtınası içinde Dr. Adnan Bey, amacının Hilâl-i Ahmer’in uluslararası durumundan faydalanarak orduya sıhhi yardımı götürebilmek olduğunu açıklamıştır. Ancak Abdullah Cevdet, sert bir biçimde Trablusgarp’ın savunmasını düşünmeyenlerin cezalandırılması ve savunmaya yardım için yeni bir cemiyet kurulması gerektiğini yüksek bir perdeden dile getirmiştir. Adnan Bey de Abdullah Cevdet’in bu fikrini benimsemiş ve iki arkadaş büyük bir heyecanla yapılabilecekleri tartışmaya başlamıştır. O ana kadar sessizliğini bozmayan Tevfik Fikret, “Cemiyet, komite, türlüünü gördük, ne fayda olacak; birkaç kurban daha vereceğiz, işte o kadar.” diyerek arkadaşlarına katılmadığını açıklamıştır. Dr.

Trablusgarp'ta Hilâl-i Ahmer

Adnan Bey'in naklettiğine göre bu söz üzerine Trablusgarp için yeni bir cemiyet kurma fikrinden hızlıca vazgeçmişlerdir.¹⁴² Fakat Trablusgarp için türlü mücadele fikirleri ortaya atarak amacından ödün vermeyen Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer aracılığıyla bölgeye yardım ve destek götürmüştür.

“*Hilâl-i Ahmer Merkez Heyeti, harp sahasında gerçekleştirilen Hilâl-i Ahmer faaliyetlerinin kontrol edilmesi amacıyla Dr. Adnan Bey'i savaşın şiddetli bir biçimde sürdüğü Trablusgarp'a gönderme kararı aldı.*”

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla Hilâl-i Ahmer Merkez Heyeti, harp sahasında gerçekleştirilen Hilâl-i Ahmer faaliyetlerinin kontrol edilmesi amacıyla Dr. Adnan Bey'i savaşın şiddetli bir biçimde sürdüğü Trablusgarp'a gönderme kararı almıştır.¹⁴³ Böylelikle Adnan Bey gönüllü Hilâl-i Ahmer Müfettişi ve Murahhas-ı Umumisi (genel temsilcisi) olarak bölgeye gitmeye karar veren Paris Büyükelçiliği Askerî Ataşesi Binbaşı Enver, Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal, Dr. Refik Bey (Saydam) ve Binbaşı Fethi (Okyar) Bey'in de içinde bulunduğu gruba katılmaya karar vermiştir.¹⁴⁴

Trablusgarp'ın, o dönem herhangi bir savunmanın gerçekleştirilme olasılığının oldukça düşük

Aziziye, Trablusgarp'ta teskereciler

“Adnan Bey, bölgeye ilk ayak bastığında Garyan’a gitmeden önce bir süre Aziziye’de konaklamış, daha sonra Hilâl-i Ahmer müfettişi olarak Aziziye’den Garyan’a geçmişti. Garyan, bölgedeki önemli yardım üslerinden biriydi.”

olduğu bir yer olarak ana vatanla bağlantısının kopuk olduğu kabul edilmiştir. Ancak iyi yetişmiş Türk subaylarının bölgeye ulaşmaya başlamalarıyla rüzgâr tersine dönmüş ve subaylar bölgede bulunan yerel direnişçileri eğitimden geçirerek İtalyan kuvvetlerini zora sokmaya başlamıştır. Böylelikle bir yandan Türk subayları çetin bir direnişin içindeyken diğer yandan da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti söz konusu alanda faaliyetlerine devam etmiştir. Dr. Adnan Bey, Aziziye ve Humus’da bulunan iki hastane, Bingazi’de çalışan 5 doktor, 1 eczacı, 12 hasta bakıcıdan oluşan bir sağlık ekibi ve 200 adet Hilâl-i Ahmer çadırından sorumlu olarak bölgede faaliyet göstermiştir.¹⁴⁵ Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin henüz sistematik bir güce sahip olmadan atıldığı Trablusgarp’ta başarılı bir çalışma ortaya koymasında Dr. Adnan Bey başta olmak üzere fedakâr cemiyet çalışanlarının büyük payı olmuştur.

Adnan Bey, bölgeye ilk ayak bastığında Garyan’a gitmeden önce bir süre Aziziye’de konaklamış, daha sonra Hilâl-i Ahmer müfettişi olarak Aziziye’den Garyan’a geçmiştir. Garyan ise bölgedeki önemli yardım üslerinden biri olmuştur. Burada araştırmalar yapan Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer’e ait malzemeye ilişkin listeler hazırlatmış ve bu listeleri Trablusgarp Komutanlığına onaylatarak temin edilmesini sağlamıştır. Söz konusu listeler sayesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Trablusgarp Savaşı’ndaki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin kapsamının görülebilmesiyle hem sağlık görevlilerinin hem de gönderilen malzemenin Trablusgarp’a nasıl yayıldığı incelenebilmiştir.¹⁴⁶ Adnan Bey Trab-

Trablusgarp'ta Hilâl-i Ahmer Garyan Heyet-i Sıbbiyesi

[Sağdan ikinci Hilâl-i Ahmer Merkez Umum-i Azasından bera-yı teftiş Trablus'a giden Murabbas Adnan Bey, sağda operatör Sadettin Bey]¹⁴⁸

lusgarp, Aziziye, Humus ve Bingazi'de Hilâl-i Ahmer tarafından kurulan ve çalışan sağlık heyetlerini teftiş etmiş ve sürecin sonucunda yazdığı raporunda hastanelerde görev yapan personelin bir hayli fedakârca çalıştığından övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.¹⁴⁷

Bu süreçte Dr. Adnan Bey, Aziziye'de yaşanan Hilâl-i Ahmer çadırlarının bombalanması hadisesiyle ilgili görüşmelerde bulunmuş ve cemiyete ait mevcut bayrakların 200 metre irtifadan dahi görünmedikleri, 600 metreden görülebilmeleri için de büyük ebatlı, yatay bir biçimde bayrakların yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu tespitin akabinde de Garyan'da düşman kuvvetleri tarafından görülebilecek evsafa bayrak imalatı yapılmaya başlanmıştır.¹⁴⁹

“Adnan Bey,
Trablusgarp'ta faaliyet
gösterirken savaş
esnasında yeni düşürülen
bir İtalyan uçağına rastlar.
Düşen uçağın pilotunu
esir alıp karargâha gelir.
Sorgulama sırasında
pilotla aralarında ilginç
bir diyalog yaşanır.
Yüzbaşı Riccardo Moizo
olduğunu belirten bu kişi
hâlâ şok içindedir.”

Adnan Bey, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine büyük önem vermiştir. Ona göre Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte millet, millet olma hissini keşfetmiş, özgürlük ve istiklal gibi kavramları hatırlamıştır. Bu sayede de Trablusgarp'ın müdafaa edilmesi mümkün olmuştur. Bir başka ifadeyle Adnan Bey, Trablusgarp'ı savunmak için ortaya konan çabanın temelinde II. Meşrutiyet ile birlikte gelen özgürlük mücadelesinin yer aldığını ileri sürmüştür. Adnan Bey'e göre Trablusgarp'la pratiğe dökülen bu mücadele sürecinde Türk milleti topraklarını savunma ihtiyacını tekrar öğrenmiş ve üzerindeki miskinlik hissinden kurtulmuştur.¹⁵⁰

Trablusgarp'ta zaman geçirdikçe çöl olması sebebiyle gecelerin sıcak olacağını tahmin ettiğini, ne var ki tam tersine soğuktan oldukça net görünen yıldızların altında titreyerek vakit geçirdiğini aktarmıştır. Hatta bu süreçte yanıldığı tek hususun hava durumu olmadığını, bir avuç insanımıza karşılık tüm gücünü kuşanıp gelen emperyalist bir devletin varlığını da fark ettiğini ifade etmiştir.¹⁵¹

Bölge halkına duyduğu saygıyı ve sevgiyi yeri geldikçe ifade eden Adnan Bey, bu hususta yaşadığı bir anıyı da ileriki senelerde yayımladığı yazılarında paylaşmıştır. Bu yazılarından birinde Trablusgarp'ın en güney noktasında bulunan bir bölge olan Gattan'dan iki aylık bir yolculuk sonucunda İtalyanlara karşı savaşan orduya gelip katılan bir kabile şeyhinden bahsetmiştir. Adnan Bey, kendisinde mümtaz bir yere sahip bu şeyhin çatal ve bıçakla yemek yiyemediği için kumandanın sofrasında oturmayı red-

dettiğini ve oldukça gururlu bir kişi olduğunu aktarmıştır. Hatta bir bayram zamanında halkının bayram fitresini fakirlere dağıtmak üzere kumandana getiren bu şeyh, kumandanın bu fitreyi yine kendi kabilesine dağıtmasını teklif etmesi üzerine, “Benim efradımı siz besliyorsunuz, maaş veriyorsunuz, onların arasında fakir yoktur, onlara nasıl sadaka verilebilir.” demiştir ki bu tavır onun dürüstlüğüne bir yansıması olmuştur.¹⁵²

Yüzbaşı Riccardo Moizo

Adnan Bey, burada faaliyet gösterirken savaş esnasında yeni düşürülen bir İtalyan uçağına rastlamıştır. Düşen uçağın pilotunu esir alıp karargâha getirmiş ve sorgulama sırasında pilotla aralarında ilginç bir diyalog yaşanmıştır. Yüzbaşı Riccardo Moizo olduğunu belirten bu kişi uçağının düşmesinin şokuyla sorgusu yapılmıştır. Daha sonra İtalya'nın umum jandarma kumandanı olduğunu da itiraf eden Moizi, uçakla beraber fundalık alanda uçarken bütün fundalıkların kendisine asker olarak görüldüğünü, bu nedenle şoka girdiğini ve ne yapacağını bilemez

Yüzbaşı Riccardo Moizo'nun kullandığı Nieuport'un 26 Ekim 1911'de düşürülmesinden hemen sonra çekilen bir fotoğrafta Fetih (Okyar), Adnan (Adıvar) ve Mubittin Bey yer alıyor.

Uşi Antlaşması

Uşi Antlaşması, İtalya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Trablusgarp Savaşı sonunda imzalanan antlaşmadır. Bu antlaşma İtalyan tarihinde Trattato di Losanna yani Lozan Antlaşması olarak geçmektedir. "Ouchy" Lozan'ın bir semtidir. Antlaşmaya göre Trablusgarp ve Bingazi'ye tamamen özerklik verildi. On İki Ada ise geçici olarak İtalya'ya geçti.

bir hâle geldiğini itiraf etmiştir. Kendilerinden kat kat güçlü bir orduya karşı aşiretlerle birlikte çete savaşı yürüten askerlerin, bu olay üzerine keyifleri oldukça yerine gelmiştir.¹⁵³

Daha önce Berlin'e gitmeden Trablusgarp'a uğrayıp sürgündeki isimlerle görüşen Adnan Bey buradan yoluna devam etmiştir. Bu ziyaretinde Trablusgarp'ın hurma bahçelerini de görme fırsatı bulmuştu ki hurma bahçeleri ömrü boyunca unutamayacağı bir Trablusgarp hatırası olarak zihninde yer edinmiştir. Trablusgarp Savaşı için bölgeye yeniden geldiğinde burada görev yapan Ali Fethi (Okyar) Bey'in teklifi üzerine kendisinin çok özlediğini ifade ettiği hurma bahçelerini uzaktan da olsa tekrar görmeye gitmiştir. Ancak ne yazık ki hurma bahçeleri hatıralarından çok uzak bir görüntüde karşısına çıkmış, tam olarak İtalyanların ateş hattı noktasında ve bombaların düştüğü alanda kalmıştır. Bu yüzden büyük bir hüznle hurma ağaçlarının yanarak yok olmasını izlemek zorunda kalmıştır.¹⁵⁴

Uşi Antlaşması'nda Osmanlı ve İtalyan delegeler: (soldan sağa) Pietro Bertolini, Mehmet Nabi Bey, Guido Fusinato, Rumbeyoğlu Fabrettin Reşat Bey, Giuseppe Volpi

Büyük emekler verilmiş olursa da dönemin iktidarı İttihat ve Terakkî Cemiyeti, savaşın ekonomiye zarar verdiği gerekçesiyle harbe son vererek 1912'de İtalyanlar ile Uşi Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla sadece Trablusgarp, sadece Libya toprakları değil, günümüze kadar etkisini sürdürecektir olan Adalar Denizi'ndeki On İki Ada da İtalya'ya terk edilmiştir. İttihatçı yönetim, "ver-kurtul" politikasının işe yaramadığını çok geç ve ağır bedeller ödeyerek öğrenmiştir. Yaşanan bu süreç İttihat ve Terakkî yönetimini oldukça olumsuz etkilemiş, yönetim yıpranmış ve neticede güç kaybederek İttihat ve Terakkî Cemiyeti Hükûmeti düşmüştür. İstanbul'da yaşanan bu karmaşadan Adnan Bey de nasibini almış ve Trablusgarp dönüşü sonrası neden gösterilmeden hapsedilmiştir. Zira yeni kurulan hükûmet İttihat ve Terakkî karşıtı bir tutum benimsemiş dolayısıyla bu yapılanmaya yakın gördükleri isimleri hedef tahtasına koymuştur. Ancak hapis günleri uzun sürmeyen Adnan Bey, tutuklandıktan birkaç gün sonra tekrar serbest bırakılarak çalışmalarına geri dönmüştür.¹⁵⁵ Sonraki yıllarda Adnan Bey, Trablusgarp Savaşı her ne kadar Osmanlı Devleti'nin çekilmesiyle sonlanmış olsa da bölge hakkında senelerce devam edecek bir mücadele ve hürriyet fikrini de yeşerttiğini yazmıştır.¹⁵⁶

Bu dönemde Balkanlar'ın kaynamasıyla savaş ihtimali iyiden iyiye gözle görülür bir hâl almış, bunun farkında olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İdare Heyeti Üyeleri, Başkan Hüseyin Hilmi Paşa'nın davetiyle her gün toplantı yapmaya başlamıştır. Osmanlı Merkez Bankasında 70 bin lirası bulunan cemiyetin genel merkezine

“Uşi Antlaşması İttihat ve Terakkî yönetimini oldukça olumsuz etkilemiş, yönetim yıpranmış ve neticede güç kaybederek hükûmet düşmüştü. İstanbul'da yaşanan bu karmaşadan Adnan Bey de nasibini aldı ve Trablusgarp dönüşü sonrası neden gösterilmeden hapsedildi. Zira yeni kurulan hükûmet, İttihat ve Terakkî karşıtı bir tutum benimsemiş dolayısıyla bu yapılanmaya yakın gördükleri isimleri hedef tahtasına koymuştu. Ancak hapis günleri uzun sürmeyen Adnan Bey, tutuklandıktan birkaç gün sonra tekrar serbest bırakılarak çalışmalarına geri döndü.”

“Balkan Savaşı başlar başlamaz Çatalca civarında kolera hastalığı baş göstermiş ve hızla yayılarak hasta sayısı günden güne artış göstermişti. Askerî sıhhiye de hasta sayısının daha da artması adına koleralı kişilerle temas eden askerleri diğer askerlerden ayırıp zorunlu olarak İstanbul’a göndermişti.”

yapılan kongrede ihtiyaç hâlinde bu sermayenin 30 binini kullanma yetkisi de verilmiş, böylelikle olası bir savaşa hazırlık süreci başlatılmıştır. Hazırlıkların hızlandırılması üzerine 10 Ekim 1912’de genel merkez heyeti derhâl hastane kurma çalışmalarına girişmiştir.¹⁵⁷

Balkan Savaşı’nın daha ilk aşamasında Osmanlı ordusunun geri çekilmesi esnasında Çatalca civarında kolera hastalığı baş göstermiş ve hızla yayılarak hasta sayısı günden güne artmıştır. Askerî sıhhiye de hasta sayısının daha da artması adına koleralı kişilerle temas eden askerleri diğer askerlerden ayırıp zorunlu olarak İstanbul’a göndermiştir. Ancak bu kez de temaslı askerlerin İstanbul halkından izole edilmeleri zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İşte bu amaçla ilk kez büyük camiler, karantina alanı olarak kullanılmış, başkaca toplu barınma mekânı olmadığı için koleralı askerler buralara yerleştirilmiştir. Askerlerin bu zor günlerinde Hilâl-i Ahmer

Hadımköy’de kurulan Hilâl-i Ahmer seyyar hastanesi kolera hastalarının tedavisi için kullanılıyordu.

Cemiyeti derhâl var gücüyle desteğe koşmuş; hastalarının gıda ihtiyacını gidermeye ve tedavilerine ellerinden geldiğince destek olmaya başlamıştır.¹⁵⁸

Ne yazık ki doktorlar, sayıların çokluğundan hastalara bakamaz ve ilaç eksikliğinden hastaları tedavi edemez bir hâle gelmiş, yaşanan bu kötü koşullar neticesinde de ordunun savaştaki maneviyatı gün geçtikçe sekteye uğramıştır. Cemiyetin genel sekreteri sıfatıyla Adnan Bey de bahsi geçen bu zor koşullar altında hem mensubu bulunduğu Kolera Hastanesinin imkânlarını hem de Hilâl-i Ahmer'in gücünü kullanarak hastaları tedavi etmeyi sürdürmüştür.¹⁵⁹ İstanbul'da camilere yerleştirilip gözetim altında tutulan askerlerden koleraya yakalandığı tespit edilenler derhâl Kolera Hastanesine gönderilmiş, burada iyi bir şekilde beslenerek hastalıktan kurtulmaları için çaba harcanmıştır.¹⁶⁰

“Cemiyetin genel sekreteri sıfatıyla Adnan Bey zor koşullar altında hem mensubu bulunduğu Kolera Hastanesinin imkânlarını hem de Hilâl-i Ahmer'in gücünü kullanarak hastaları tedavi etmeyi sürdürmüştü.”

Balkan Savaşı ile gün yüzüne çıkan ve uluslararası bağlamda ele alınmak zorunda kalınan bir başka konu da “esirler” meselesi olmuştur. Bu konunun çözümü için öncelikli olarak Cenevre’de bulunan Uluslararası Kızılhaç Genel Merkezi, esirlere yardım edilmesi amacıyla uluslararası bir yapılanma teşkil etmek üzere çalışmalara başlamıştır. Böylelikle genel merkezin koordinatörlüğünde ve İsviçre konsolosunun başkanlığında Belgrat’ta uluslararası bir yapıya sahip acente kurulmuştur. 16 Kasım 1912’de Cenevre Genel Merkezi tarafından konuyla ilgili yazılan bir yazı doğrultusunda da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gerekli düzenlemeleri yapmaya başlamıştır. İstanbul’da Hilâl-i Ahmer’e bağlı olarak Esir-

**Celalettin Muhtar
(Özden) Bey**
(doğ. 1865-öl. 1947)

Göçmenler konusuyla ilgili kurulan komisyonun başkanlığına cemiyetin genel merkez üyesi Doktor Celalettin Muhtar Bey getirildi.

ler Komisyonunun hayata geçirilmesi, 13 Aralık 1912'de genel merkezde yapılan toplantıda kararlaştırılıp bu komisyon aracılığıyla Osmanlı savaş esirlerine de faydalı olunabilmesi amacıyla hazırlıklara girişilmiştir. Hatta komisyon, yoğun iş yükü olacağını düşünerek genel merkezden ayrı Tophane mevkiinde bulunan ve fahri başkan Yusuf İzzettin Efendi tarafından tahsis edilen eski Hilâl-i Ahmer dairesinde çalışmalarını yürütme kararı almıştır. Gerekli hazırlıklar neticesinde de 14 Aralık 1912'de komisyon görevini yürütmeye girişmiştir.¹⁶¹

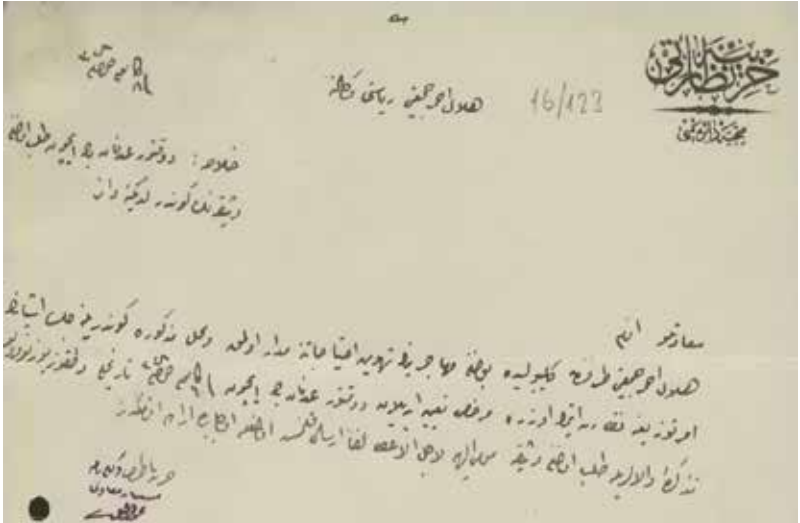
Komisyon sayesinde Osmanlı savaş esirlerinin bilgilerine Belgrat'ta bulunan Uluslararası Kızılhaç Acentesi aracılığıyla ulaşılarak esirlerin ailelerine bilgi vermeye çalışılmış, her ne kadar soyadının olmaması sebebiyle komisyon çalışmalarını güçlükle yürütmüş olsa da bazı esirlerin aileleriyle haberleşmeleri yine de sağlanmıştır.¹⁶² Hatta Esir Komisyonu zaman içinde görevlerine bir yenisini daha eklemiş ve 14 Mart 1913'ten 10 Mayıs 1913'e kadar esirlere aileleri tarafından çeşitli hediyelerin gönderilmesini de sağlamıştır.¹⁶³

Balkan devletlerinin birleşerek Osmanlı karşısına çıkışıyla patlak veren Balkan Savaşları'nın yol açtığı bir başka çözümü güç mesele "göçmenler" konusu olmuştur. Bu hususta da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti taşın altına elini koyarak ve ciddi bir insanlık dramıyla karşı karşıya kalan, göç etmek mecburiyetinde bırakılan Müslüman ahaliye yardım elini uzatmıştır. Bu doğrultuda cemiyetin genel merkez üyesi Doktor Celalettin Muhtar (Özden) Bey'in başkanlığında bir heyet

oluşturulmuştur. Böylelikle komisyon Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin bütçesinden ayrılan bir bütçeyle ülkeye girmek için mücadele eden göçmenlere sağlık, gıda malzemesi, gidilecek yerlere nakledilmeleri gibi hususlarda yardımcı olmak üzere çalışmalarına başlamıştır.¹⁶⁴

Ülkeye, Balkanlar'dan akın akın gelen göçmenler sadece İstanbul'da değil, dağınık bir biçimde Gelibolu, Selanik, Dedeoğlu ve başka yerlerde toplanmıştır. Hilâl-i Ahmer dağınık vaziyette bulunan muhacirlerin hepsine yetişmek durumunda kalmıştır. Toplanma yerlerinden olan Gelibolu, Çanakkale ve Biga bölgelerinde faaliyet göstermesi için Adnan Bey görevlendirilmiştir.¹⁶⁵ Bu süreçte Gelibolu'da Hilâl-i Ahmer Cemiyetini temsilen Adnan Bey ve idari memur olarak Tahsin Bey görevli olarak bulunmuştur. Adnan Bey ve Tahsin Bey, Gelibolu'ya

“Gelibolu'da Hilâl-i Ahmer Cemiyetini temsilen Adnan Bey ve idari memur olarak Tahsin Bey görevli olarak bulunmaktaydı. Adnan Bey ve Tahsin Bey, Gelibolu'ya vapurla geçmiş ve ihtiyaç sahibi muhacirlere ulaştırmak amacıyla yanlarında 190 çuval peksimet, 20 çuval patates ve nakit olarak 200 lira götürmüşlerdi.”

Dr. Adnan Bey'in Gelibolu'daki muhacirlere yardımı

gitmek için vapuru tercih etmiş ve ihtiyaç sahibi muhacirlere ulaştırmak amacıyla yanlarında 190 çuval peksimet, 20 çuval patates ve nakit olarak 200 lira götürmüşlerdi.¹⁶⁶ Böylece Adnan Bey bu bölgeye bizzat giderek yardım eli uzatmış, göçmenlere gıda, giysi ve para götürmüştür.

Adnan Bey, Birinci Balkan Savaşı'ndan olumsuz etkilenen ve mağlup olan Osmanlı'nın bu mağlubiyetten ders alarak çıktığına inanmıştır. Burada alınan ders neticesinde Osmanlı'nın ordularını tekrar düzenleme sürecine giderek yenileştirme hareketine başladığını ve bu sayede Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde büyük başarılar kazanıldığını dile getirmiştir. Hatta bu yenilik gerçekleşmeseydi Çanakkale'den itibaren başlayan sınırlarımızı müdafaa etme çabamızın sürdürülemeyeceğini ileri sürmüştür.¹⁶⁷

Balkan Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Adnan Bey ve Besim Ömer Paşa, Edirne şubesini tekrar ayağa kaldırmak ve burada Hilâl-i Ahmer

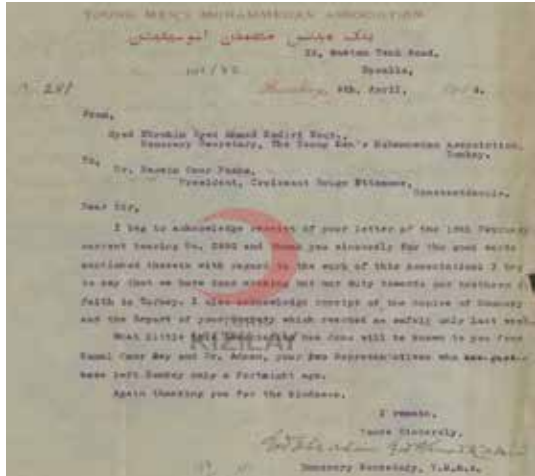
Enver Paşa Edirne Dârüleytam'ında yetimler ve öğretmenleriyle birlikte, 1915

tarafından açılan hastane ve ambarı yeniden düzenlemek üzere yola çıkmıştır. Edirne’de derhâl faaliyete başlayan Adnan Bey ve diğer Hilâl-i Ahmer üyeleri, kimsesiz çocukları bir okulda toplayarak bakılmalarını sağlamışlardır. Yardım amacıyla Edirne’ye gelen Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üyelerinin destekleriyle yetimler yurdu açarak kimsesiz çocuklara sahip çıkmışlardır.¹⁶⁸ Yurdun açılış sürecini oldukça hızlı bir şekilde gerçekleştirerek büyük bir başarıya imza atmışlardır. Aslında yetimler yurdunun açılışı ilginç bir ziyaret sonucunda gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki Edirne’nin işgal altında olduğu süreçte İngilizler aracılığıyla Bulgaristan Hükûmetinden alınan izinle kurulan bir hastane, Adnan Bey ve Ömer Besim Bey tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyaret esnasında konaktan hastaneye dönüştürülen binanın, zamanında askerî kulüp olarak da kullanıldığı ve geniş bir araziye sahip olduğu yapılan incelemeler sonucunda fark edilmiştir. Bunun üzerine cemiyet üyeleri, buraya hastaneye ilaveten bir “Darüleytam” yani yetimler yurdu olarak değerlendirme fikrini ortaya atmışlardır. Nihayet fikri olgunlaştıran cemiyet üyeleri, 27 Aralık 1913’te bu konağı çıkarttıkları bir kanunla yetimler yurdu ve “Hilâl-i Ahmer Hastanesi” olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesine almışlardır.¹⁶⁹ Ayrıca Dr. Adnan Bey ve Ömer Besim Paşa, Vali Hacı Adil Bey’in yardımlarıyla iki gün içinde Edirne’de bir Hilâl-i Ahmer Merkezini de hayata geçirmişlerdir.

“Yetimler yurdunun açılışı ilginç bir ziyaretle olur. Edirne’nin işgal altında olduğu süreçte İngilizler aracılığıyla Bulgaristan Hükûmetinden alınan izinle kurulan bir hastane, Adnan Bey ve Ömer Besim Bey tarafından ziyaret edilir. Bu ziyaret esnasında konaktan hastaneye dönüştürülen binanın, zamanında askerî kulüp olarak da kullanıldığı ve geniş bir araziye sahip olduğu görülür. Bunun üzerine cemiyet üyeleri, burayı hastaneye ilaveten bir “Darüleytam” yani yetimler yurdu olarak değerlendirmeyi gündeme getirirler. Nihayet fikri olgunlaştıran cemiyet üyeleri, 27 Aralık 1913’te bu konağı çıkarttıkları bir kanunla yetimler yurdu ve “Hilâl-i Ahmer Hastanesi” olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesine alırlar.”

13 Nisan 1912’de ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Birinci Olağan Kongresi sebebiyle bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu kongrede Dr. Hüseyin Hilmi Paşa, cemiyetin başkanlığına seçilmiş-

“*Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kararıyla 1 Ocak 1913'te Dr. Adnan Bey ile Dr. Kemal Ömer Bey Hindistan'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Önce Mısır yolu üzerinden gidilirken Kahire'ye uğranmış, Hilâl-i Ahmer'e olan katkıları sebebiyle teşekkür edilmiş, ardından Hindistan'ın Bombay şehrine gitmek üzere yola çıkılmış, Mart 1914'te de heyet İstanbul'a dönüş yapmıştır.*”

Genç Erkekler Müslüman Derneği Bombay Şubesinin Adnan Bey ve Kemal Ömer Bey'in ziyaretlerinden dolayı teşekkürlerini bildirdiği belge

tir.¹⁷⁰ Kongrede cemiyet nizamnamesinin 23. maddesi uyarınca beş kişinin genel merkez üyelüğinden çıkarılması için kura çekilmiş ve Dr. Rasim, Dr. Fuat, Eczacı Ethem Pertev, Gazeteci Diran Kelekyan ve Miralay Muhyittin Bey üyelikten çıkarılmıştır. Bu arada Münir Nigar istifa ettiği ve Safveti Ziya Bey de görevine devam edemediği için onlar yerine de seçim gerçekleştirilmiştir. Seçilenler arasında Dr. Adnan Bey'in yanı sıra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Beyoğlu Mutasarrıfı Muhyittin Bey, Dr. Hakkı Şinasi Paşa, Dr. Rasim Paşa, eski Vali Azmi Bey ve Gazeteci Diran Kelekyan yer almıştır.¹⁷¹

Kongre’de yaşanan bir başka gelişme de cemiyete yaptıkları yardımlar sebebiyle Hindistan Müslümanlarına teşekkür edilmesi kararlaştırılmış fakat I. Balkan Harbi’nin tüm sıcaklığıyla devam ettiği bu süreçte alınan kararın uygulanması gecikmiştir. Şartların elvermesi üzerine

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kararıyla 1 Ocak 1913'te Dr. Adnan Bey ile Dr. Kemal Ömer Bey Hindistan'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Önce Mısır yolu üzerinden gidilirken Kahire'ye uğranmış, Hilâl-i Ahmer'e olan katkıları sebebiyle Mısır'lı Müslümanlara teşekkür edilmiş, ardından Hindistan'ın Bombay şehrine gitmek üzere tekrar harekete geçilmiş ve Mart 1914'te de heyet İstanbul'a dönüş yapmıştır.¹⁷²

“Hindistan ve Mısır seyahatinden dönerken Adnan Bey, Suriye'ye de uğramış ve burada Hilâl-i Ahmer teşkilatının kurulması hususunda çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu.”

Mısır'a gerçekleştirilen bu “teşekkür seyahatinin” temelinde Mısır yöneticilerinin ve ileri gelenlerinin, Balkan Savaşı'nda yaralanan Osmanlı askerlerinin ve muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, tedavilerinin yapılması için yoğun yardım ve destekte bulunması yatıyordu.¹⁷³ Hindistan ve Mısır seyahatinden döner-

Birinci sıra - sağdan sola: Mısır Murabhası Kemal Beyefendi, Osmanlı Hilâl-i Ahmeri Merkez-i Umumisi azasından Mehmet Ali Beyefendi, Murabhas-ı Fevkalâde Kâtibi Fehmi Paşa Hazretleri, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânisî Muallim Âkil Muhtar Beyefendi, Mısır Hilâl-i Ahmeri Kâtibi Mithat Sâmî Beyefendi
İkinci sıra - Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi azasından Kemal Ömer Bey, Osmanlı Hilâl-i Ahmeri Başkâtibi Doktor Adnan Beyefendi ve Mısır Babr-ı Ahmer Vapuru Sertabibi¹⁷⁵

Muhtar Ahmet Ensârî
(doğ.1880-öl. 1936)

*Umum Hind Hilâl-i
Ahmer Heyet-i Reisi.
Hindistan'ın bağımsız-
lığı için çalışan tabip ve
siyaset adamı*

ken Adnan Bey, Suriye'ye de uğramış ve burada Hilâl-i Ahmer teşkilatının kurulması hususunda çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁷⁴

Hindistan'da bulundukları süre zarfında Adnan Bey ve Kemal Ömer Bey kapsamlı ziyaretler ve görüşmeler gerçekleştirmiş, yoğun talep ve ısrar üzerine birçok şehre gitmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca Hilâl-i Ahmer adına Hindistan'da faaliyet gösteren "Young Men's Mohammedian Association" ile cemiyetlerle ilgili rapor alışverişinde bulunulmuştur. Bu kurulun fahri sekreteri tarafından da Hilâl-i Ahmer'in o dönemki Başkanı Dr. Besim Ömer Paşa'ya, Hindistan'da bulunan bu cemiyetin Hilâl-i Ahmer'e yaptığı yardımlar hususunda "sadece görevlerini yapmaktan başka bir şey yapmadıklarına" dair sıcak bir dille yazılmış bir mektup da gönderilmişti.¹⁷⁶

Bu dönemde oldukça aktif bir biçimde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için mücadele eden ve çalışan Adnan Bey kıymetli bir kararla cemiyetten almaya hak kazandığı maaşlarını cemiyete bağışlamıştır. Tıp fakültesinden aldığı maaşla yaşamını sürdüren Adnan Bey, maddi olarak da Hilâl-i Ahmer Cemiyetini desteklemiştir.¹⁷⁷

Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti kendisini bir başka savaşın içinde, bu kez tüm dünyanın dâhil olduğu Birinci Dünya Harbi'nde bulmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi Heyeti, yaşanan bu yıkıcı süreç doğrultusunda hızlı kararlar alıp uygulayabilmek adına kendi yetkilerinden bir kısmını verdiği idare heyeti oluşturmuştur. Adnan Bey, idare heyetinde

Hind Hilâl-i Ahmer Hastanesinde bir koğuş

“Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umumi olarak cemiyetin sıhhi ve idari işlerinin en yetkili kişisi olmuştur. Bu doğrultuda özellikle sağlık ve sosyal yardım kurumları heyetlerinin teşkil edilmesi, hizmet alanlarının belirlenmesi, idari şubelerin faaliyetlerinin kontrolü gibi mühim sorumlulukları üstlendi.”

genel sekreter sıfatıyla yer alarak kalıcı ve sembol çalışmalarına imza atmıştır.¹⁷⁸

Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umumi olarak cemiyetin sıhhi ve idari işlerinin en yetkili kişisi olmuştur. Bu doğrultuda özellikle sağlık ve sosyal yardım kurumları heyetlerinin teşkil edilmesi, hizmet alanlarının belirlenmesi, idari şubelerin faaliyetlerinin kontrolü gibi mühim sorumlulukları üstlenmiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen ihtiyat tabip binbaşı rütbesiyle Sahra Sıhhiye Teşkilatı Müfettiş-i Umumiliği Muavinliği sıfatına da sahip olmuştur. Böylelikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde Askerî Sıhhiye ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında koordinasyonu kurarak faaliyetlerin sürdürülmesini sağlamıştır.¹⁷⁹ Bahsi geçen sorumluluklardan da anlaşılacağı üzere Hilâl-i Ahmer’in kurulup aktif bir hâle gelmesinde Adnan Adıvar’ın etkisi kuşkusuz oldukça fazla olmuştur. Zira eşi Halide Edip Hanım, kurulduktan sonra bu cemiyetin her türden ve meslekten çalışanlar için oldukça cazip bir hâle geldiğini, bunun da temelinde Adnan Adıvar’ı ziyaret etmekten

“5 Eylül 1914'te Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Kâtib-i Umumisi olarak Adnan Adıvar Bey'in çabalarıyla İstanbul'da Gülhane Parkı sahiline üç adet tablişiye yani can kurtarma sütunu dikilmesine karar verildi.

”

hoşnut olan aydınların olduğunu yazmıştır.¹⁸⁰ Balkan Savaşları'ndan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması Osmanlı için bir açıdan sonun başlangıcı olmuştur. Savaşla birlikte hem Hilâl-i Ahmer'in görev ve sorumlulukları artmış hem de Adnan Bey bu zorlu süreçte mücadele etmekten bir an olsun bile vazgeçmeden kararlılıkla çalışmalarını sürdürmüştür.

I. Dünya Harbi'nin çıkış süreciyle ilgili pek çok fikir ve iddia öne sürüldüğü gibi Adnan Bey de söz konusu dönemle ilgili ilginç bir fikir öne sürmüştür. Adıvar'a göre büyük harbe dâhil olup olmama, Osmanlı için o dönemde sahip olmadığı bir seçenek olmuştur. Zira harbe girilip girilmemesinin bir önemi olmadan Osmanlı zaten bu süreçte ciddi bir savaşın ortasında kalıp tüm olumsuzluklarından etkilenecek, Boğazlar savunmasız olacak ve bunlar neticesinde Çarlık Rusya bile bu denli hızlı bir çöküşü yaşamış olacaktır.¹⁸¹ Dolayısıyla Adnan Bey'in iddiası, Osmanlı savaş dışı kalsa dahi yine savaşın tüm olumsuz ve parçalayıcı sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalacağı yönünde olmuştur.

Bu dönemde Adnan Bey, çok yönlü kişiliği neticesinde Hilâl-i Ahmer aracılığıyla başka meselelerle de ilgilenmiştir. Bu meselelerden biri de İstanbul kıyılarında yaşanan “deniz kazaları” olmuş, bir deniz taşıtının batması ya da başka bir sebeple denize düşen kişilerin kurtarılması meselesinin çözümünde bizzat rol üstlenmiştir. Zira denize düşen bir kimsenin hem denizden kurtarılması hem de doğru bir sağlık müdahalesi gerçekleştirilmesi o dönem için oldukça güç meselelerden biri olmuştur. Bu doğrultuda

5 Eylül 1914'te Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Kâtib-i Umumisi olarak Adnan Adıvar Bey'in çabalarının sonucu, İstanbul'da Gülhane Parkı sahiline üç adet tahlisiye yani can kurtarma sütunu dikilmesine karar verilmiştir. Dikilecek bu sütunların en üzerinde denize düşen kişilerin çıkarılması ve karaya alındıktan sonra uygulanacak sağlık metotlarının yer alması, ortasına da can simidinin konulması planlanmıştır. Bu sayede hem denize düşeni kurtarmak için atlayan kişinin hem de denize düşen mağdurun hayatının bir nevi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurtarılması planlanmıştır. Bu faaliyetin temelinde ise Hilâl-i Ahmer'in önemli ismi olan Dr. Besim Ömer'in de bir talihsizlik sonucu denize düşmesi ve neredeyse ölmek üzereyken karaya çıkartılıp bir doktor arkadaşı tarafından gerekli müdahalenin yapılması sayesinde kurtarılmasının etkisi mevcuttur.¹⁸²

Can Kurtarma Sütunu

Sütunların en üzerinde denize düşen kişilerin çıkarılması ve karaya alındıktan sonra uygulanacak sağlık metotlarının yer alması ve ortasına da can simidinin konulması planlanmıştır. Bu sayede hem denize düşeni kurtarmak için atlayan kişinin hem de denize düşen mağdurun hayatı bir nevi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurtarılmış olacaktı.

Hilâl-i Ahmer Çanakkale Hastanesi

“Dr. Adnan Bey Gelibolu'daki 200 yatak kapasiteli hastaneyi ziyaret etti. Çanakkale Sahra Hastanesi zaman içinde kapasitesini 300 yatağa kadar çıkardı ve yaklaşık iki ay boyunca ateş hattında üstünden geçen uçak tehditlerine rağmen çalışmasını sürdürdü. Fakat çalışma şartları söz konusu tehditler sebebiyle gittikçe zorlaşınca başka yerlere nakledilecekti.”

Birinci Dünya Savaşı esnasında Çanakkale'de sıhhiye işlerini yürütmek üzere Adnan Bey, 18 Mart 1915 muharebesi öncesinde yani 16 Mart 1915'te burada bulunan cepheye intikal etmiştir.¹⁸³ Savaş müddetince Çanakkale'de yaralıları tedavi edecek ve gerektiği durumlarda İstanbul'a nakledilmelerini sağlamak üzere Gelibolu'da 200 yatak kapasitesine sahip “Çanakkale Sahra Hastanesi” kurulmuştur. Dr. Adnan Bey bölgeye geldiğinde bahsi geçen bu hastaneyi ziyaret etmiştir. Çanakkale Sahra Hastanesi, zaman içinde kapasitesini 300 yatağa kadar çıkarmış ve yaklaşık iki ay boyunca ateş hattında üstünden geçen uçak tehditlerine rağmen çalışmasını sürdürmüştür. Fakat çalışma şartları söz konusu tehditler sebebiyle gittikçe zorlaşınca hastalar ve görevliler başka yerle nakledilmiştir.¹⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sadece savaşın askerî etki ve sonuçlarıyla mücadele etmekle kalmamış aynı zamanda salgın hastalıklarla da boğuşmuştur. 1915'te ülkenin neredeyse her tarafına tifüs hastalığı yayılmaya başlamış, bunun haricinde çiçek ve frengi gibi hastalıkların da artmasıyla birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve üyeleri çok çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.¹⁸⁵

Dünya Harbi'nin devam ettiği süreçte sıhhiyenin durumuyla birlikte Hilâl-i Ahmer teşkilatını yerinde teftiş edebilmek için Adnan Bey ve dönemin Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey Anadolu'ya seyahate çıkma kararı almıştır. Bu seyahat esnasında Anadolu'yu yakından tanıma fırsatı bulan Adnan Bey, karşılaştığı manzaralar karşısında oldukça etkilenmiştir. Zira sırtındaki

12/348

عبدالله بن محمد بن عبدالمطلب

مقدم و قلمبندانه مراجعت عذریم اورینہ قیات البے تدارک ابدا
فائدہ نکات علی الحقیقہ او مانتہو بوجہ اعطاء حاصل اولد مانتہ
مواہد محققان و ویردہ البے ملک عدم موجودی بزرگاری بہ زائد رولندہ مرجعہ نظر
حقیقات عذریم نظر او دیرایہ الیہ بلکہ حیات اولد قیات مقصود البے تدارک
مادونہ اعطاء بیوتی عبا و ترمام البے عذر عودہ ایدم انتم حذر
۴۴۲
۴۴۲

هذه الحروف هي الحروف العظيمة

TÜRK
KIZILAY

قصه راجه

۹۸ - فضاء -

۵ تیر و افراسیاب و افراسیاب

See next page

123

9. has.

14

vergi yüküyle zor şartlar altında yaşamını sürdürmeye çalışan, yaşanan geri kalmışlık neticesinde devletine küsen Anadolu insanının bu durumuna rağmen kendilerine gösterdiği misafirperverlik, Adnan Bey'i derinden üzmüş ve şaşırtmıştır.¹⁸⁶

Anadolu'ya gerçekleştirdiği bu teftiş üzerine aldığı notları daha sonraki yıllarda açıklayan Dr. Adnan Bey, bölgede köy ve şehir olarak nitelendirilebilecek iki ayrı yapılanmanın aslında mümkün olmadığını, şehir denilen yerlerin birkaç köyün birleşmesinden ve birkaç yüksek binanın varlığından ibaret olduğunu not düşmüştür. Bunun da ötesinde şehir halkıyla köy halkı arasında pek bir fark olmadığını hatta köylerdeki gibi şehirde yaşayan halkın da selam vermeyi dahi öğrenemediğini ifade etmiştir. Bölge halkının oldukça çekingen olduğunu

Hilâl-i Ahmer görevlisi olan Dr. Adnan Bey Talas Şifa Yurdunda, 7 Ekim 1917¹⁸⁸

“*Hilâl-i Ahmer’in kuruluşunda Adnan Bey’in payı olduğu kadar İttihat ve Terakki Partisinden doktorların da ağırlıklı yer aldığı bilinen bir gerçektir. Zira kurucu azalardan olan Dr. Bahaettin Şakir, Dr. Esat (Işık) Paşa gibi cemiyet üyesi isimlerin mezun oldukları Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyyede İttihat ve Terakki Cemiyeti oldukça güçlü bir konumdadır.*”

belirten Adnan Bey, kendilerine “Nasılsın?” diye sorulduğunda genel olarak verilen cevabın “İyi-yiz” olduğunu, sadece yakın bir dil kullanılırsa şikâyetlerini anlatabildiklerini vurgulamıştır.¹⁸⁷

Dr. Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer yıllarında zorluklarla boğuşurken hayatının önemli ve mutlu bir dönüm noktasını da aynı anda yaşamıştır. Adıvar, bu dönemde Halide Edip Hanım’ın Beyrut’ta olmasına rağmen babası Edip Bey’in vekâletiyle 29 Nisan 1917’de Bursa’da evlenmiştir. Böylelikle özel yaşamı yoğun iş yaşamını dengelemeye başlamıştır.¹⁸⁹

Birinci Dünya Harbi’nin Osmanlı için başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Adnan Bey bu süreç dâhilinde Yunan Kızılhaçı ile de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Zira İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi için faaliyetlere girişen Yunan Kızılhaçı, bu doğrultuda bölgeye gizli silah sevkiyatı yapılmasına yardımcı olmuş ve propaganda çalışmaları yürütmüştür. Yunan Kızılhaçı’nın bölgede etkin bir güç unsuru olarak yer almasının önüne geçebilmek adına Hilâl-i Ahmer heyetleri buraya intikal ettirilmiştir. İzmir ve çevresinin içinde bulunduğu bu tehlikeli durum Adnan Bey’i de endişelendirmiştir. Yunan Kızılhaçı’nın faaliyet alanlarını hızla geliştirdiğini, buna karşılık Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin imkânlarının yetersiz olduğunu ve Aydın halkının maddi desteği ve Hilâl-i Ahmer’in aracılığıyla buranın güçlendirilmesi gerektiğini bir raporla ilgili yerlere bildirmiş, bildirmekle de kalmayıp bu yönde ciddi adımlar atmıştır.¹⁹⁰

Cemiyetin kuruluşunda Adnan Bey'in payı olduğu kadar İttihat ve Terakkî Partisinden doktorların da ağırlıklı yer aldığı bilinen bir gerçektir. Zira kurucu azalardan olan Dr. Bahaettin Şakir, Dr. Esat (Işık) Paşa gibi cemiyet üyesi isimlerin mezun oldukları Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyyede İttihat ve Terakkî Cemiyeti oldukça güçlü bir konuma sahip olmuştur. Bu sebeple Millî Mücadele'de hem kamuoyunda hem de iş başına gelen hükûmetlerde oluşan İttihat ve Terakkî karşıtı tutumdan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de etkilenmiştir. Bu sebeple Damat Ferit hükûmetleri döneminde cemiyet, üç heyet tarafından çeşitli dönemlerde teftiş edilmiştir.¹⁹¹ Ancak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üyeleri her türlü zorluk ve baskıya rağmen Anadolu'ya ve millî mücadeleye yardım etmekten geri durmamıştır.

Damat Ferit Paşa
(doğ. 1853-öl. 1923)

Osmanlı Sadrazamı. Damat Ferit hükûmetleri Hilâl-i Ahmer Cemiyetini çeşitli dönemlerde teftiş ediyordu. Bu baskılara rağmen cemiyet üyeleri millî mücadeleye yardımdan geri durmadılar.

Birinci Dünya Harbi'nin Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile başarısız bir biçimde nihayete ermesi, bir anlamda sonun başlangıcı olmuştur. İşgaller başlamadan

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı Devleti adına Babriye Nazırı Rauf Bey imza attı.

“*Alaşehir, Mayıs 1921’de işgal edildiğinde imdat heyetindeki doktor, hastabakıcı ve eczacıları da içeren 73 kişi Yunanlılar tarafından tıbbi malzemelerine el konularak esir edilecekti. Bunun üzerine harekete geçen TBMM’nin o dönemdeki sağlık bakanı Adnan Bey, Trabzon’da bulunan Yunanlıların Salib-i Ahmer Heyetine de benzer bir muamelenin yapılacağını iletmesi üzerine 73 kişi serbest bırakıldı.*”

önce Ege kıyılarında Rumların silahlanmaya giriştikleri haberlerinin gelmesiyle birlikte bölgenin hareketliliği Adnan Bey’in de dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine bu bölgede Yunanlıların etik kurallara aykırı bir biçimde gösterdikleri tavır ve tutumlarından ötürü zarar gören halka, askerlere yardım etmek amacıyla Hilâl-i Ahmer tarafından “imdat heyetleri” kurulmuştur. İmdat heyetleri gerçek anlamıyla bir imdat görevi yerine getirip bölgede ciddi başarılı çalışmalara imza atmıştır. Bu yüzden olsa gerek Yunanlılar bir yerleşim yerini işgal ettiklerinde önce Hilâl-i Ahmer ekibini tutuklayıp esir etmeye başlamıştır. Söz gelimi Alaşehir, Mayıs 1921’de işgal edildiğinde imdat heyetindeki doktor, hasta bakıcı ve eczacıları içeren 73 kişi Yunanlılar tarafından tıbbi malzemelerine el konularak esir edilmiştir. Bunun üzerine harekete geçen TBMM’nin o dönemdeki sağlık bakanı Adnan Bey, Trabzon’da bulunan Yunanlıların Salib-i Ahmer Heyetine de benzer bir muamelenin yapılacağını iletmesi üzerine 73 kişi serbest bırakılmıştır.¹⁹²

Bu yoğun ve gergin dönemde hem doktorluk hem de siyasi faaliyetlerinden geri kalmayan Adnan Bey, 1920’de Meclis-i Mebusan’a milletvekili olarak dâhil olmuş ve bu tarihe kadar da aktif bir biçimde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine —artık genel sekreterlik unvanını devretmiş olsa da— Ankara Muhassıllığı ve fiilî genel başkan olarak katkı sağlamaya devam etmiştir. Millî Mücadele’de İstanbul’da bulunan Hilâl-i Ahmer Merkez Heyeti âdeta Anadolu’nun İstanbul’daki bir teşkilatı gibi çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁹³

İstanbul'da işgal kuvvetlerinin baskıcı tutumlarına karşı gizli yapılar teşekkül edilmeye başlanmış ve zaman içinde Anadolu'daki millî direniş destek verilmiştir. Bu minvalde 1919'da Karakol Cemiyeti kurulmuş, reisi Kara Vasıf olan bu cemiyetin aktif üyelerinden biri de Dr. Adnan Bey olmuştur. Cemiyet, Anadolu ve Avrupa olarak iki kısma ayrılmış, Avrupa kısmını Topkapı Grubu yönetmiş, Anadolu kısmını ise Üsküdar Grubu yönetmiş ve Adnan Bey de Üsküdar Grubu'na dâhil olarak burada çalışmıştır.¹⁹⁴

Karakol Cemiyetinin mübrû

Adnan Bey'in Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer göreviyle birlikte İstiklal Savaşı'nı gerçek-

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi binası

Özbekler Tekkesi

1752'de Buharalı Nakşibendi dervişleri tarafından Sultantepe'de kurulan tekkedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'ya asker ve cephane göndermede gizli bir üs olarak hizmet verdi. Hâlen Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı olup müze olarak kullanılması gündemdedir.

leştiren kadrolarla kurduğu yakın ilişki ve bu mücadelede attığı adımlar şüphesiz ki oldukça kıymetli olmuştur. Zira bu sebepten işgal kuvvetlerinin evini basacağı haberini aldığı zamana kadar faaliyetlerine gizli bir biçimde devam etmek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak işgal kuvvetlerinin baskısı ve tehditlerinin daha da artması üzerine Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir.¹⁹⁵ Bu süreç özellikle İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından resmî olarak işgaliyle başlamış, işgal kuvvetlerinden oluşan 30 kişilik bir müfreze gece yarısı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin merkez binasına bir baskın düzenlemiş, telefon hatlarını keserek binada bulunan dosyaları tahrip etmiştir. Bununla da yetinmeyen işgal kuvvetleri, cemiyetin hademesini uyandırmış ve Adnan Bey'in nerede olduğunu sormuştur. Bunun üzerine cemiyetin kâtiplerinden biri gizli bir şekilde Adnan Bey'e durumu haber vermiş, kendisi ve eşi Halide Hanım o geceyi arkadaşlarının evinde geçirip İs-

Anadolu'ya geçmek isteyenler için Özbekler Tekkesi ilk duraktı.

tanbul'u terk ediş süreçlerini başlatmışlardır.¹⁹⁶ İtilaf Devletleri'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyetini basmasında şüphesiz cemiyetin yapı olarak itti-hatçı gözetiminde gelişmiş bir cemiyet olması ve millî mücadeleye destek için örgütlenmeye başlaması önem arz etmiştir.¹⁹⁷

“İstanbul'dan ayrılırken İngilizlere yakalanmamak için kıyafet değiştirmek mecburiyetinde kalan Adnan Bey, uzun ve geniş bir cübbeyle muntazam bir biçimde sarılmış sarık takmıştı.”¹⁹⁸

İstanbul'dan ayrılırken İngilizlere yakalanmamak için kıyafet değiştirmek mecburiyetinde kalan Adnan Bey, uzun ve geniş bir cübbeyle muntazam bir biçimde sarılmış sarık takmıştır.¹⁹⁸ Halide Hanım kıyafet değiştirme anısını eserinde şöyle aktarmaktadır: “Dr. Adnan'ın endamı, fesi, yürüyüşü çok kendine has ve halkça bilinirdi. Traş olup kadın elbisesi giymek istemiyordu. Bunu, sadece boyunun bir kadın için fazla uzun olmasından değil, gülünç vaziyete düşmemek için istemiyordu. Nihayet, onu bir hoca kıyafetine soktuk. Çünkü, o eve bitişik evde oturan bir hoca akrabası vardı. Ben, siyah gözlük takmasına itiraz ettim. Çünkü o da bir nevi maske gibi bir şeydi. Benim de kılığım kıyafetim biraz tanındığı için Mahmure ablamın eski biçim çarşafını giydim.”¹⁹⁹

Adnan Bey ve eşi değiştirdikleri kıyafetleriyle Anadolu'ya işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmadan gidebilmek için önce vapura binmiş, sonra da ayrı ayrı yürüyerek Özbekler Tekkesi'ne ulaşmışlardır. Halide Edip, vapura bindikleri sırada kendilerini tek bir adamın tanıdığını, bu adamın da Hilâl-i Ahmer'de Adnan Bey ile çalışan bir Ermeni olduğunu ancak kendilerini ihbar etmediğini dolayısıyla İngilizler tarafından başlarına konan 500 İngiliz lirasına sırtını döndüğünü aktarmıştır.²⁰⁰ Buradan hareketle Hilâl-i Ahmer teşkilatının söz konusu dönem-

**Dr. İsmail Besim
(Ardakut) Paşa**

(doğ. 1862-öl. 1931)

*Mekteb-i Tıbbiyye-i
Askeriyye mezunudur. 3.
Ordu Hastane Tabipliği,
Askeri Tıbbiye Öğretim
Üyeliği, 6. Ordu Sıhhiye
Müfettişliği, İstanbul
Haydarpaşa Hastanesi
Baştabipliği, Harbiye
Nezareti Sıhhiye Dairesi
Başkanlığı, Hilâl-i Ahmer
Genel Merkez Üyeliği,
TBMM III. Dönem
Eskişehir milletvekilliği
yapmıştır.*

de çalışanları arasında son derece sıkı bir ilişki olduğu ve birbirlerini koruyup kolladıkları sonucu çıkarılabilmektedir. Hatta aralarındaki bu sıkı bağ sayesinde Özbekler Tekkesine ulaşan Adnan Bey ve eşi burada kaldıkları birkaç günün sonunda yine Hilâl-i Ahmer'den tanıdıkları bir dostlarının yanına geçip evlerinde misafir olmuşlardır.²⁰¹

Dr. Adnan Bey ve eşi Halide Edip'in millî mücadele süreçleri Mustafa Kemal'in, Ankara Tren Garı'nda onları karşılaşmasıyla birlikte resmen başlamıştır.²⁰² Ankara'da Kalaba köyünün²⁰³ bir tepesinin sırtında bulunan çiftliğin tek odasında konaklamaya başlamışlardır. Buraya yerleşmelerinin ardından Ankara'da mücadeleye devam ederlerken Mustafa Kemal ile birlikte Adnan Bey ve eşi Halide Edip'in de olduğu yedi kişilik idama mahkûm edilenler listesi de kendilerine ulaşmıştır. İstanbul Hükûmeti tarafından yayımlanan bu listenin yanında bu kişileri öldürmenin Müslümanlar için bir "din borcu" olduğunu ilan eden bir fetva da yayımlanmıştır.²⁰⁴ Adnan Bey, tıpkı millî mücadeleye katılan tüm lider isimler gibi kelle koltukta milleti için mücadeleye kaldığı yerden devam etmiştir.

Adnan Bey, İstanbul'dan Ankara'ya geçişyle birlikte Hilâl-i Ahmer'in umumi katipliği görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁰⁵ Ancak Ankara merkezinin²⁰⁶ idaresinde oynadığı mühim rolüyle cemiyetle arasındaki ilişkiyi sürdürmüştür.²⁰⁷ Özellikle Eskişehir'de bulunan sağlık ve malzeme deposunun yönetimini sağlayan Hilâl-i Ahmer delegesi Dr. İsmail Besim Paşa ile kurduğu ilişki sayesinde bu depo-

nun millî mücadele için çalışmasını sağlamıştır. Böylece Birinci TBMM Hükûmetinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti vekilliği görevini üstlenen Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi tarafından resmî olarak görevlendirilmemesine rağmen Eskişehir delegesiyle çalışmaya devam etmiştir.²⁰⁸ Hatta bu yakınlık ve kurulan ilişki sayesinde 1920'de Eskişehir Şubesi,²⁰⁹ tüm malzemeleriyle birlikte Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâletinin daveti üzerinde Ankara'ya taşınmıştır. Bu tarihten itibaren de Ankara (Anadolu) Şubesine²¹⁰ Dr. Besim Paşa, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti Vekili Adnan Bey, Dr. Ömer Lütfi Bey ve Esat Paşa katılmıştır. İstanbul Hilâl-i Ahmer Umumi Merkezi de Ankara merkezine karşı bir tavır takınmadan Anadolu'ya yardımını hız kesmeden sürdürmeye gayret etmiştir.²¹¹ Cumhuriyetin ilanından sonra 1923'te yapılan toplantısında cemiyetin adı "Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirilmiş, 1925'te genel merkezi Ankara'ya taşınmıştır.²¹²

“Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin 1920 itibarıyla Anadolu'daki teşkilatı Trabzon, Aksaray, Nazilli ve Alaşehir'de olmak üzere toplam dört beyetten oluşmuştu.”

Millî mücadele sırasında Hilâl-i Ahmer yakalı Halide Edip Hanım ve Adnan Bey

Hilâl-i Ahmer logosu

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin 1920 itibarıyla Anadolu'daki teşkilatı Trabzon, Aksaray, Nazilli ve Alaşehir'de olmak üzere toplam dört heyet-ten oluşturulmuştur. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisinin talimatı neticesinde İstanbul ile haberleşme ve ulaşım kesilmiş, bunun üzerine Anadolu'daki teşkilatlarda ya Doktor Adnan Bey'e ya da Eskişehir'de bulunan Hilâl-i Ahmer Şubesine müracaat etmeye başlamışlardır. Ancak bu heyet ve teşkilatların maaşları ve günlük masrafları ayda on iki bin liraya yakın bir meblağ tutmuş, İstanbul ile hiçbir iletişim olmaması sebebiyle de bu miktarın Eskişehir Şubesi tarafından ödenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Eskişehir Şubesi maaş ödemekle de kalmamış, deposunda bulunan ve daha önceden buraya aktarılan malzemelerin de diğer şubelere gönderilmesini sağlamak durumunda kalmıştır. Eldeki malzeme ve bütçeden giderilmeye çalışılan bu eksikliklerin devamlı karşılanmasının

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Ankara Şubesi Muhasebe Odası²¹⁴

mümkün olmaması sebebiyle Anadolu halkından teşkilata destek sağlanması istenmiş ve bu sayede cemiyet görevlerini sürdürebilmiştir.²¹³

İstanbul ve Anadolu arasında âdeti bir köprü görevini kuran Ankara Şubesi sayesinde İstanbul'dan sağlanan pek çok yardım ve destek, yaralı askerlere ve orduya ulaştırılmıştır. Bu doğrultuda özellikle Birinci İnönü Muharebesi sonrası İstanbul halkı, Hilâl-i Ahmer teşkilatı aracılığıyla Anadolu'ya nakdî yardımlarda bulunmuş; bu desteği Sakarya Savaşı sürecindeki katkılarıyla sürdürmüştür. Ankara Şubesi de gelen yardımlarla hem nakdî hem de malzeme şeklinde millî mücadeleye katkı sağlayanların ihtiyaçlarını gidermek için büyük gayret göstermiştir.²¹⁵ Zamanla TBMM ve Türk ordusunun kazandığı başarılar, halkın da bu mücadeleye destek verme sürecini hızlandırmıştır. Öyle ki Adnan Bey de bu konuya açıklık getirerek insanların isimlerini dahi yazmadan Hilâl-i Ahmer merkez binası pencerelerinden para keseleri attıklarını ifade etmiştir.²¹⁶ Yine benzer şekilde İstanbul'dan Anadolu'ya geçen bir memur kendisine ödenmeyen maaşlarını Hilâl-i Ahmer'e verirken bir başka memur da şirketle arasında yaşanan alacak verecek meselesinden ortaya çıkan parayı cemiyete bağışlamıştır. Bunlar cemiyete yapılan onlarca ilginç bağıştan sadece iki örnek olmuştur. Bunlar haricinde de evlenme, sünnet ve mevlitlerde Hilâl-i Ahmer için bağışlar toplanmış, yeni açılan işletmelerin ilk günkü kazançları sahipleri tarafından teşkilata yollanmıştır.

“Birinci İnönü Muharebesi sonrası İstanbul halkı, Hilâl-i Ahmer teşkilatı aracılığıyla Anadolu'ya nakdî yardımlarda bulundu; bu desteği Sakarya Savaşı sürecindeki katkıları takip etti. Ankara Şubesi de gelen yardımlarla hem nakdî hem de malzeme şeklinde millî mücadeleye katkı sağlayanların ihtiyaçlarını gidermek için büyük gayret gösterdi.”

Abdülmecit Efendi
(doğ. 1868- öl. 1944)

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin fabri başkanı veliaht ve son Osmanlı halifesi Abdülmecit Efendi, cemiyete iki adet tablo hediye etmiş, geliriyle göçmen ve yaralıları destek olunmasını sağlamıştı.

Halk haricinde Osmanlı'nın pek çok kurumu, dönemin ileri gelen isimleri, aydınları, yerel yöneticileri cemiyete de maddi desteklerde bulunmuşlardır. Buna bir başka örnek de veliaht ve son Osmanlı Halifesi Abdülmecit Efendi'nin bağıışı olmuştur. Aynı zamanda Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin fahri başkanı olan Abdülmecit Efendi, cemiyete iki adet tablo bağıışlamış, bu tabloların satışından elde edilecek gelirle göçmen ve yaralıları destek olunması sağlamıştır.²¹⁷

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İdare-i Merkeziyesinin Yeni Binası

Anadolu ve İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında irtibatın yeniden sağlanmasıyla özellikle 1921 sonrasında ihtiyaçlar, İstanbul tarafından doğrudan gönderilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda en sık kullanılan güzergâh, İnebolu-Ankara hattıyken Samsun ve Mersin'de faydalanan diğer güzergâhlardan olmuştur. Fakat genelde malzemeyle birlikte insan taşımacılığının da yapıldığı güzergâh olarak İnebolu-Ankara hattı tercih edilmiştir. Her ne kadar bu hat sık kullanılmış olsa da gelen malzemenin Anadolu'ya sevk edilme süreci hiç de kolay olmamıştır. Hatta Hilâl-i Ahmer Ankara Merkezinin işlerini yürüten Dr. Adnan Bey, Harbiyeye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine bu zorlukların aşılması için bir yazı yazmıştır. Söz konusu yazısında İnebolu'ya gelen malzemelerin neredeyse bir haftadır beklediğini, bu sebeple Kastamonu ve İnebolu kumandanlıklarına emir verilerek Ankara'ya bu malzemelerin nakledilmesinin sağlanmasına yardımcı olunmaları rica etmiştir.²¹⁸

“*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Ankara Şubesi eliyle İstiklal Savaşı müddetince işgal kuvvetleriyle mücadele eden orduya, sadece sıhhiye işlerinde destek olmamış; ordunun çamaşır, battaniye, havlu, çorap hatta tütün ve meyve gibi ihtiyaçlarını da sağlamıştı.*”

Sonuçta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Ankara Şubesi eliyle İstiklal Savaşı müddetince işgal kuvvetleriyle mücadele eden orduya, sadece sıhhiye işlerinde destek olmamış; ordunun çamaşır, battaniye, havlu, çorap hatta tütün ve meyve gibi ihtiyaçlarını da temin etmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, yoğunlukla Ankara'dan yönetilmeye başlanınca cemiyetin bir kolu olan Hanımlar Merkezi için de aynı yöntem benimsenmiştir. Adnan Bey ile birlikte Ankara'ya taşınan Halide Edip Hanım da burada Hanımlar Merkezini kurmuş ve merkez, Ankara Kız Muallim Mektebinde, kendilerine

“*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, yoğunlukla Ankara'dan yönetilmeye başlayınca cemiyetin bir kolu olan Hanımlar Merkezi için de aynı yöntem benimsendi. Adnan Bey ile birlikte Ankara'ya taşınan Halide Edip Hanım da burada Hanımlar Merkezini kurdu. Hanımlar Merkezi, Ankara Kız Muallim Mektebinde, kendilerine ayrılan bir alanda, derhâl faaliyetlerine başladı.*”

ayrılan bir alanda derhâl faaliyetlerine başlamıştır. Millî mücadelenin mücadeleci kadınları kısa zamanda Anadolu'nun başka şehirlerinde de şubeler açarak çalışma alanlarını genişletmeyi başarmışlardır.²¹⁹

Hanımlar Merkezi, İzmir'in Yunan işgaline uğramasının akabinde Yunan ordusunun orantısız ve etik dışı tutumlarına maruz kalarak Anadolu'nun içlerine kaçan kadın ve çocukların ihtiyaçlarını Ankara'dan karşılamaya gayret göstermiştir. Ayrıca İstanbul'a göç eden kadınlara maddi destek sağlanmış, el işlerinde maharetli olanlara iş olanakları temin edilmiş, üretimlerini paraya dönüştürmeleri sağlanmıştır. Ayrıca sağlık merkezlerine hasta bakıcı yetiştirilmesi gibi oldukça ihtiyaç duyulan hususların giderilmesi sağlanarak millî mücadeleye destek verilmiştir. Sayılanların haricinde birçok faaliyetle bulunan Hanımlar Merkezi, millî mücadeleye kıymetli katkılar sağlamıştır.²²⁰

İstanbul ve Ankara kadınları arasında uyumsuzluğun kaldırılmasında ve dayanışmanın gelişmesinde Halide Hanım'ın da oldukça önemli desteği olmuştur. Halide Hanım yazdığı eserde bu konuya şöyle değinmiştir: “Sabah erkenden bir İstanbullu kadın bana gelerek bütün Ankara kadınlarının toplantıyı terk ettiklerini ve İstanbul kadınlarıyla çalışmak istemediklerini söyledi. Sebebini sorduğum zaman şöyle anlattı:

“Toplantı yapmayı ve buna Ankara kadınlarını gazetelere ilan vererek davet etmeyi düşünmüşler. Ankara kadınlarıysa okuma bilmedikleri için bir bekleme vasıtasıyla her eve haber vermeyi teklif et-

miş. Anlaşılan İstanbul kadınlarından biri, gazete okuyamayacak derecede olanları aralarında istemediklerini söyleyince hepsi birden toplantıyı terk etmişler. Benim bu işi yoluna koymamı istiyorlardı. İki tarafın da görüşlerindeki makul tarafları takdir etmekle beraber Ankaralıların teklifini daha uygun buldum. Mektebin müdürüyle konuştuktan sonra dört Ankaralı kadın davet ederek bu meseleyi açtım. Onlara münevverliğin sırf okumakla elde edilmediğini anlatmaya çalıştım. Kadınlığa karşı vazifelerinden bahsettim. Kadınlar arasındaki ayrılıklara erkeklerin güleceğini söyledikten sonra nihayet, lafi vatanseverlik meselesine getirdim. Bundan sonra birlikte çalışmayı kabul ettiler.”²²¹

“İstanbul ve Ankara kadınları arasında uyumsuzluğun kaldırılmasında ve dayanışmanın gelişmesinde Halide Hanım'ın oldukça önemli katkıları olmuştur.”

Hilâl-i Ahmer'in milli mücadele sırasında cepbe gerisinde görev yapan gönüllüleri ve Halide Edip Adıvar (oturan)

Prenses İffet Hasan*(doğ. 1876- öl. 1962)*

Halide Hanım, bu teşekkürün maddi anlamda da desteklenmesi için girişimlerde bulunmuş ve hayırsever kadınlara mektuplar yazarak millî mücadelede destek vermelerini sağlamıştır. Bunun neticesinde Mısırlı Prenses İffet Hasan yüklü bir meblağ para göndermiştir.²²² Hanımlar Merkezi, bu gibi girişimlerin yanında çeşitli organizasyonlar ve kampanyalarla yurt içi ve yurt dışından pek çok yardım toplamıştır.

Yunan taarruzundan dolayı cephede ihtiyaç oldukça artmış, 2 Haziran 1921'de Halide Hanım Eskişehir'de Hilâl-i Ahmer Hastanesine hasta bakıcı olarak gitmiştir. Hastanenin 30 hastaya bakan en büyük koğuşuyla ilgilenmiştir. Her gün sayısız yaralı getirilen bu hastanede çileli geçen günlerini eserinde "Bana bütün Türkiye bir hastane olmuş gibi gelirdi." ifadeleriyle anlatmıştır.²²³ Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Hilâl-i Ahmer'in bir görevi olarak Yunan mezaliminden zarar gören köylerin tespiti için bir heyet oluşturulmuş, Halide Hanım da orada görevlendirilmiştir. Halide Hanım, hem köylerin raporlarını tutmuş hem de köylülerin şikâyetlerini yetkililere bildirme görevini üstlenmiştir. Bunun yanında İsmet Paşa'nın emri üzerine Isparta'da Hilâl-i Ahmer hastanelerinin açılması için gönderilen heyette yer almıştır.²²⁴

Bu süreçte Millet Meclisinde meclise başkanlık eden Mustafa Kemal Paşa iken Adnan Bey de başkan vekilliği görevini üstlenmiştir. Mustafa Kemal, meclisin önemli ve bilhassa gergin geçen celselerinde Adnan Bey'in oturumları yönetmesini istemiştir. Bunun temel nedeni de Adnan Bey'in tarafsız bir kişiliğe sahip ol-

ması olmuştur.²²⁵ Dr. Adnan Bey'in hem millî mücadele sürecindeki özverili tavrı ve bu etkin konumu hem de Hilâl-i Ahmer'e olan bağlılığı Ankara Şubesinin önemini arttırıcı unsurlardan biri hâline gelmiştir. Bu sayede pek çok önemli memleket meselesi burada tartışılmış ve şube, aydınların uğrak merkezine dönüşmüştür.²²⁶ Aynı zamanda Hilâl-i Ahmer'in hâlihazırda ellerinde olan yurt dışı bağlantı ve tecrübe-rinden de faydalanma yoluna gidilmiş ve Büyük Millet Meclisi, yabancılara tüm mücadelenin bağımsız bir biçimde yaşamlarını sürdürmek olduğunun anlatılması hususunda da cemiyetin önemli isimlerinden destek almıştır.²²⁷

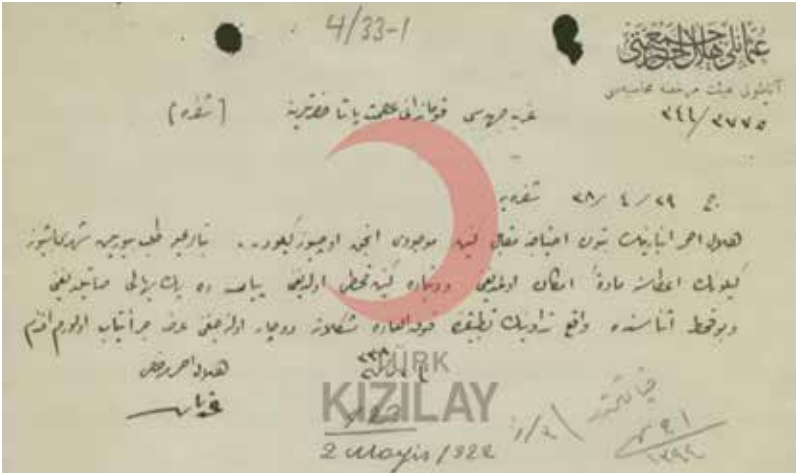
“Millet Meclisinde başkanlık eden Mustafa Kemal Paşa iken Adnan Bey de başkan vekilliği görevini üstlenmişti. Mustafa Kemal, önemli ve bilhassa gergin geçen celselerde Adnan Bey'in oturumları yönetmesini istiyordu. Bunun temel nedeni de Adnan Bey'in tarafsız bir kişiliğe sahip olmasıydı.”

Zamanla Adnan Bey'in bu bağı sayesinde Hilâl-i Ahmer ve Büyük Millet Meclisi arasın-

Hilâl-i Ahmer Ankara Heyet Murabhasası Grubu

Hilâl-i Ahmer Merkez Umumisi ve Ankara Murabhaslık azasından ve tıp fakültesi muallimlerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis-i Sanisi Muallim Doktor Abdülhak Adnan Beyefendi

Adnan Bey'in Garb Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya ambarlarda yeteri kadar kinin ilacı olmadığını bildirmesi

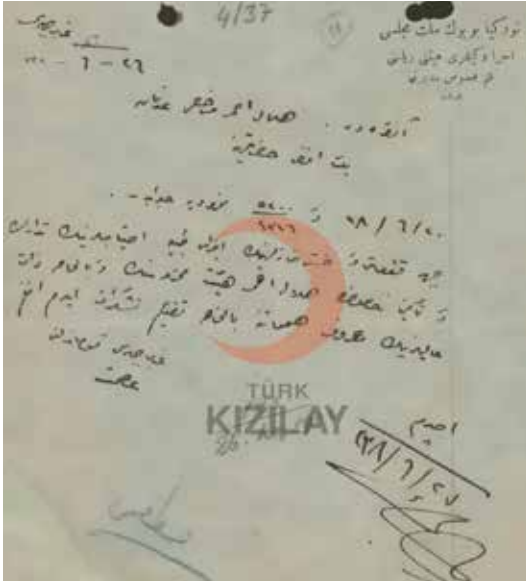
da oldukça sıkı bir bağ kurulmuş hatta İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte çeşitli bölgelerde çalışmaya başlayan görevliler tarafından bu şehirlerin içinde bulundukları vahim sağlık koşulları, yoksulluk gibi sorunlar meclise daha da yansıtılır olmuş, bu da gözlerin Hilâl-i Ahmer'e çevrilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Hilâl-i Ahmer ve TBMM arasında ciddi bir güç birliği gerçekleştirilerek şehirlerin kötü sağlık koşulları ve sorunları giderilmeye çalışılmış, bu hususta da önemli başvuru basamaklarından biri de Dr. Adnan Bey olmuştur.²²⁸

Fakat millî mücadele sürecinin bu zorlu zamanlarında Adnan Bey'in sağlığı iyice bozulmuştur. Aşırı kilo kaybeden Adnan Bey, durmadan öksürüp ateşlense de cuma sabahları Kalaba'nın çevre köylerinin doktorluğunu yapmaktan geri kalmamıştır.²²⁹

Büyük Taarruz öncesi 1922’de Batı Cephesi’nin bazı ihtiyaçları yine Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmış bu doğrultuda eldiven, çorap, çarşaf gönderildiği gibi tıbbi malzeme de cephe hattına yollanmıştır. Hatta bu hususta İsmet Paşa ile Adnan Bey arasında pek çok yazışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin bu yazışmalardan birinde İsmet Paşa, Batı Cephesi’nde sıtma hastalığı için kullanılan “kinin” ilacına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş ancak Adnan Bey ellerinde isteklerini karşılayacak yeterli miktar ilaç olmadığını bildirmiştir. Yine de tüm yetersizliklere rağmen imkânlar zorlanarak cepheye destek olunmaya devam edilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise Besim İsmail Paşa Ankara delegesi olsa da Hilâl-i Ahmer için gerçekleştirilen diyalog Adnan Bey ve İsmet İnönü arasında

İsmet İnönü

(doğ. 1884-öl. 1973)

Garb Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’nın ilaç tedarigiyle ilgili Dr. Adnan Bey ile yazışmalarından bir örnek

“Cemiyet içinde orduyla ilişkiyi kuran Adnan Bey olmuştur. Adnan Bey’in İsmet Paşa ile birçok yazışması bulunmaktadır.”

“Dr. Adnan Bey’in atandığı vazife, oldukça zorlu bir görevdir, zira işgal kuvvetlerinin temsilcileri hâlen İstanbul’dadır ve hâlen Lozan görüşmeleri nihayete ermediği için süreç sıkıntılı devam etmektedir. Bu grubun içinde Türklerden nefret eden de seveni de mevcutken Adnan Bey’in bu temsilcilerle iletişimde olması bir zorunluluktur.”

cereyan etmiştir. Dolayısıyla orduyla ilişki kuran Adnan Bey olmuş ve Besim İsmail Paşa bu münasebette geri planda kalmayı tercih etmiştir.²³⁰

Adnan Adıvar bir süre sonra Ankara’nın temsilcisi olarak İstanbul’a atanmıştır. Bu atanış sebebiyle Ankara’dan İstanbul’a yaptıkları tren seyahatinde Adnan Bey’in eşi Halide Edip Hanım, yaşadıkları bir anıyı kaleme almıştır. Ona göre bu anının aslında Adnan Bey’in kişiliğine de ışık tutacak bir niteliği mevcuttur. Bu seyahat sırasında Tavşancıl yakınında bir noktada bulunan istasyonda tren durmuştur. Halk yoğun ve coşkulu bir biçimde tren istasyonunu doldurmuş, gelen treni selamlarken Adnan Bey arkada duran iki yaşlı köylü kadını fark etmiştir. Adnan Bey, derhâl trenden atlamış, kalabalığı yararak iki kadının ellerini öpmüş ve kendileriyle sohbet etmeye başlamıştır. Adnan Bey, aynı hürmetle kendisine karşılık veren kadınların Eskişehirli olduğunu, oğullarını İstiklal Harbi’ne gönderdiklerini ancak akıbetlerinin ne olduğu hakkında hiçbir bilgilerinin olmadığını, istasyona da belki bir şey öğreniriz umuduyla geldiklerini öğrenmiştir. Bunun üzerine gerekli bilgileri, çocuklarının isimlerini almış, konuyu araştıracağını söylemiş ve yaşlı kadınların ellerini öperek tekrar trene dönmüştür. Trene bindikten sonra Adnan Bey, trenin penceresinden iki kadının ellerini göğsüne kaldırarak dua ettiklerini gördüğünde gözleri dolmuş, bu duruma şahitlik eden eşi de nemli gözlerle bu olayı hafızasına kaydetmiştir.²³¹

Dr. Adnan Bey’in atandığı vazife, oldukça zorlu bir görev olmuştur zira işgal kuvvetlerinin tem-

silcileri hâlen İstanbul'dadır ve Lozan görüşmeleri nihayete ermediği için süreç sıkıntılı devam etmektedir. Bu grubun içinde Türklerden nefret edeni de seveni de mevcutken Adnan Bey'in bu temsilcilerle iletişimde olması bir zorunluluk olmuştur. Fakat yine de bazı İngiliz görevliler dâhil Adnan Bey'in evine gelerek kendisiyle iletişim kurmaya devam etmişlerdir.²³²

Adnan Bey'in bir başka çözüm unsuru olarak rol aldığı olay, Türk-Yunan Savaşı esirlerinin mübadele edilmesi meselesi olmuştur. Lozan Antlaşması maddeleri üzerinde tartışmalar ve görüşmeler gerçekleştirildiği süreçte 30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi hususundaki antlaşma uyarınca antlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra rehinelere, rehinelere iadesinden 15 gün sonra ise Yunanistan tarafından savaş esirlerinin Türkiye'ye iade edilmesi gerekliliği kabul edilmiştir. Bu süreçte mübadele yerleri olarak belirlenen şehirlerde gerekli önlemleri almak ve sağlık koşullarını düzenlemek amacıyla Hilâl-i Ahmer'i temsilen Ankara delegeşi olan Dr. Ömer Bey seçilmiştir. Hilâl-i Ahmer'in temsilcileri mübadele süreci hazırlıklarını yürütürken Yunanistan Türk esirlerini göndermekten vazgeçtiğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer'in temsilcileri ve Yunan Hükûmeti ile müzakereler başlatılarak esirlerin ülkeye geri gönderilmeleri için ciddi çabalar sarf edilmiştir. Bu esnada Hariciye Vekâletinin İstanbul temsilcisi görevini yürüten Adnan Bey, 6 Mart 1923'te İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileriyle görüşmüş ve Hariciye Vekâletinin bu husustaki tavrını kendilerine açıklamıştır. Zira TBMM

tarafından benimsenen tavır, Lozan'da imzalanan antlaşma maddelerine aykırı bir tavır takınması sebebiyle Yunanistan'ın protesto edilmesi şeklinde olmuştur. Hilâl-i Ahmer ve TBMM tarafından birlikte yürütülen bu başarılı süreç sonrasında Yunanistan, esirleri göndermeme kararından vazgeçmiş ve esirleri taşıyan ilk vapur, 22 Mart 1923'te İzmir'e ulaşmıştır.²³³

Hariciye Vekâleti İstanbul Temsilcisi Dr. Adnan Bey, Şükrü Nail (Gökberk) Paşa ve Macit Bey'in arasında; en solda Selabattin Adil Paşa, selam veren Halis Paşa'dır.³⁴

Eserleri

Abdülhak Adnan Adıvar'ın yaşam serüvenine bakıldığında doktor, gazeteci, siyasetçi, akademisyen gibi farklı kimliklere büründüğü söylenebilir. Söz konusu mesleklerden edindiği deneyimler neticesinde farklı konularda uzmanlaştığı ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla eserlerini ürettiği de ifade edilebilir. Tıp, siyaset, felsefe ve edebiyat gibi farklı alanlara ilgi duyan Adıvar, aynı zamanda dönemin önemli bilim insanlarıyla görüşme fırsatı da yakalamıştır. Bu isimler arasında en dikkat çekenlerden biri şüphesiz ki Albert Einstein'dır. Einstein ile ilgili anılarını *Bir Adam Gördüm* başlığıyla yayımlayan Adıvar'ın Einstein ile girdiği diyalogdan kısa bir bölüm şöyledir:²³⁵

“İlk olarak izafiyet nazariyesinin avamileştirmeye asla gelmeyen bir nazariye olduğuna inandığımı sıkılarak söyledim. Beni bu vadiye konuşmağa teşvik edecek sözlerle taltif edince

“Tıp ve siyaset, felsefe ve edebiyat gibi farklı alanlara ilgi duyan Adıvar, aynı zamanda dönemin önemli bilim insanlarıyla görüşme fırsatı da bulmuştu. Bu isimler arasında en dikkat çeken isimlerden biri şüphesiz Albert Einstein'dır. Einstein ile ilgili anılarını “Bir Adam Gördüm” başlığıyla yayımlamıştır.”

sıkılğanlığım geçti. Yabancı aksanla ve fakat en doğru kelimeleri kullanarak İngilizce söylüyordum. Belki kendi dilinde konuşmağı tercih ediy diye kendisinin de talebelik ettiğı Zurich'te bir müddet çalıştığımı ve o zamanın meşhur talebe pansiyonu olan Phoenix'de kaldığımı söyledim. Gözleri parladı. Phoenix, Phoenix, dedi. Sonra Berlin'de hocam Kraus'un tıptan felsefeye geçtiğini, benim de onun gibi tıptan ilim tarihine geçmeğe çalıştığımı söyledim.

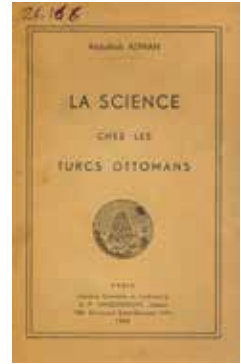
Kraus'u çok değerli ve hür düşünen bir kafa olarak tanıyordu. Son zamanlarda kendisi ile çok temas ettiğini söyledi. Fakat yine İngilizce olarak, "Haklısınız, bu yeni nazariyelerin (benim nazariyem demedi) anlaşılması güç olduğu gibi avamileştirilmesi de güçtür. Onları anlamak için evvelkileri iyice hazmettikten sonra daha yenilerine karşı bir açlık duymak lazımdır" dedi. Bu sözleri söylerken yüzüme en tatlı bir bakışla bakan gözlere baktım. Karşısındaki insanın ta yüreğine işliyen ve baktıkça insanı alan bu gözleri, ben bir kere daha görmüşüm gibi geldi. Sonra buldum ki, o defa gördüğüm gözler bir sanatkarın gözleriydi; bunlar da bir alimin gözleri. Acaba ilim ve sanat ruh âleminde birbiriyle birleşiyor ve o âlemin pence-relerinden gelen aydınlığın şuaları hep aynı kudreti mi taşıyordu?"

İlk yıllarda gazetelerde çalışan Adnan Adıvar, yaşantısının farklı dönemlerinde hem Türkçe hem de Fransızca ve İngilizce kitaplar ve makaleler yazarak bizlere birçok eser bırakmıştır. Adnan Adıvar, gazetecilik döneminde *Tarık* gazetesi, *İkdam* gazetesi, *Saadet*, *Tercümân-ı Hakî-*

kat gazetesi ve sonraki yıllarında ise *Cumhuriyet* gazetesinde yazılar yazmıştır. Eserlerinde genel olarak çocukluk dönemindeki yaşantısının, siyasi kariyerinin, farklı disiplinlerde araştırma yapma merakının ve tıp eğitiminin etkisini görmek mümkündür. Fakat Adnan Adıvar'ın yayımladığı birçok eserin arasında en dikkat çekenler bilim tarihi üzerine yaptığı araştırmaları olmuştur.

Abdülhak Adnan Adıvar'ın ilk eseri, Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes'te hocalık yaptığı dönemde 1939'da yayımlanan *La Science chez les Turcs Ottomans (Osmanlı Türklerinde İlim)* adlı Osmanlı'nın bilim tarihi üzerine yazdığı çalışma olmuştur. Eserde 14-19. yüzyıllar arasında Osmanlı'da matematikte ve doğa bilimlerinde yaşanan gelişmeleri anlatmıştır.

İlk baskısı 1939'da Muallim Ahmet Halit Kıtapevi tarafından yayımlanan bir diğer eseri ise *Faust Tahlil Tecrübesi* adlı eseridir.²³⁶ Adnan Bey kitabının ön sözünde, Goethe'nin meşhur eseri Faust'a ilgisinin Almanya'da öğrenci arkadaşlarının eserden yaptıkları alıntılar sayesinde başladığını belirtmiştir. Bu ilgisi nedeniyle Paris'te konferanslara katılmış ve Sorbonne'un Alman Edebiyatı Öğretmeni Henri Lichtenberg'ten bir yıl süreyle "Faust Okumaları" dersi almıştır. 1939'da Ernst von Aster'in İstanbul Üniversitesinde Faust üzerine yaptığı konferans neticesinde Türkiye'de Faust üzerine yeterli bir tahlilin olmadığını düşünerek söz konusu deneme türündeki eserini yayımlamıştır.

Osmanlı Türklerinde İlim

Faust Tahlil Tecrübesi

“Adnan Adıvar, 1940'ta *İslam Ansiklopedisi*'nin yayın kurulu başkanlığı görevine tayin edildi. Orijinal adı *“Encyclopedia of Islam: A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of Mubammadan Peoples”* adıyla İngiltere'de dört cilt olarak basılan kitabın *İslam dünyasının* ilgisini çekmesi üzerine kısa bir süre sonra Türkçeye tercüme edilmesi kararı alınmıştır. Ansiklopedi için öncelikle Türkçe tercümesinin yapılması hedeflenirken Adıvar'ın da katkılarıyla önemli bir ölçüde özgün bir ansiklopedi hâline gelmiştir.”

Aynı yıl içinde yurt dışından İstanbul'a dönen Adıvar, 1940'ta *İslam Ansiklopedisi*'nin yayın kurulu başkanlığı görevine tayin edilmiştir. Orijinal adı *Encyclopedia of Islam: A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of Muhammadan Peoples* adıyla İngiltere'de dört cilt olarak basılan kitabın *İslam dünyasının* ilgisini çekmesi üzerine kısa bir süre sonra Türkçeye tercüme edilmesi kararı alınmıştır. Ansiklopedi için öncelikle Türkçe tercümesinin yapılması hedeflenirken Adıvar'ın da katkılarıyla önemli bir ölçüde özgün bir ansiklopedi hâline gelmiştir.

Osmanlı Türklerinde İlim

Abdülhak Adnan Adıvar, 1940'ta Türk-İslam bilim tarihi araştırmaları bakımından öncül eserlerden biri olarak kabul edilen, Fransa'da yayımladığı *La Science chez les Turcs Ottomans*²³⁷ adlı eserini Türkçeye tercüme ederek *Osmanlı Türklerinde İlim* adıyla yayımlamıştır. Kitapta öncelikle “ilim” kelimesine vurgu yapan yazar, Osmanlı Türkleri için bu kelimenin beşerî bilimler arasında ayırım yapmaksızın tümünü kapsayan bir anlam yüklediklerinden bahseder. Bu nedenle kelim, fıkıh, astroloji, sihir, rüya ta-

biri gibi bilgi türlerinin de ilim çerçevesinde değerlendirildiğini ifade etmiştir.²³⁸ Kitapta XIV ve XV. yüzyılda İznik'te Orhan Gazi'nin kurduğu ilk medreseyle başlayan ilmî gelişmeler, Fatih Sultan Mehmet ve ilim, deniz coğrafyacıları, Kâtip Çelebi, matbaa, matematik ve tıp, astronomi, coğrafya, kimya alanlarındaki eser vermiş araştırmacılarla eserleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son olarak her bölümün sonunda kıyaslama yapabilmek için dönemin Avrupa ülkelerindeki durumdan da bahsedilmiştir.²³⁹

Adnan Adıvar; 1940'ta bilim tarihi üzerine çalışmalarına devam etmiş, Mehmet Şerafettin Yaltkaya ve Henry Corbin ile 15. yüzyılda yaşayan Osmanlı'nın ilk matematikçilerinden Molla Lutfi'nin *Tazifül-Mezbah* (Kitap, geometri çalışmasında "Delos problemi" adıyla bilinen bir küpün iki katına çıkarılması problemini ele alır.) adlı eserinin Fransızca tercümesini yapmış, ilave olarak eserin kritiğiyle birlikte 33 sayfalık Yunan ve İslam'da matematik tarihi üzerine bir giriş yazısı kaleme almıştır. Bu eseri, Türkçe yazılan ilk genel bilim tarihi eseri olarak değerlendirmek mümkündür.²⁴⁰

1944'e gelindiğinde bilim tarihi alanında bir diğer eseri olan *Tarih Boyunca İlim ve Din* adlı iki ciltlik eseri yayımlanmıştır. Birinci ciltte 19. yüzyıla kadar ikinci ciltte ise 20. yüzyılda bilim-din ilişkisini incelemiş ve bu bağlamda bilimsel düşüncenin geçirdiği dönüşümü analiz etmiştir. Kitabı en aziz arkadaşım dediği eşine ithaf eden Adnan Adıvar kitabın "sunu" kısmında eşinin çalışmalarına olan katkısını şu sözlerle ifade eder:²⁴¹

Adnan Adıvar, Mehmet Şerafettin Yaltkaya ve Henry Corbin ile Molla Lutfi'nin Tazifül-Mezbah (Kitap, geometri çalışmasında "Delos problemi" adıyla bilinen bir küpün iki katına çıkarılması problemini ele alır.) adlı eserinin Fransızca tercümesini yapmış ve Yunan ve İslam'da matematik tarihi üzerine bir giriş yazısı yazmıştır. Bu eser, Türkçe yazılan ilk genel bilim tarihi eseri olarak değerlendirilmektedir.

Tarih Boyunca İlim ve Din

“Çok yıl önce Orta Avrupa’nın bir su kentinin gösterişsiz bir otel odasında sen hastalığınla ben de üzüntü ve sıkıntılarımınla yaşıyorduk. Küçük kentin bütün sokaklarını, ormanlarını, parklarını yürüyerek gezmiş, her şeyi görmüş bitirmiştim. Bir gün, yaşamında artık yapacak bir şeyi kalmamış bir adam sıkıntısıyla otururken sen, birdenbire:

- Sen yaşamıyorsun; “vegeter” ediyorsun. Ruhunla, aklınla biraz yaşasan, örneğin felsefe okusan bu sıkıntıdan kurtulursun, dedin.

*Tıpkı hastasına acı, zehirli ilaç veren bir doktor gibiydin. Bu söylediğin acı fakat gerçek söz beni düşündürdü. O tarihten dört yıl öncesine gelinceye kadar verdiğim dersler dolayısıyla okurdum. Fakat içine düştüğüm pek etkin siyasal yaşam, son dört sene içinde benden ciddi bir şey okumak arzusunu almış götürmüştü. Hemen eski hocalık yıllarımı düşündüm: O yıllarda adam kıtlığında üzerime almak zorunda kaldığım kuramsal bir dersin başlangıcında gerekecek kadar yaşam, ölüm, sağlık, hastalık felsefesini okumuştum; biraz küskün, biraz pişman düşünmekte devam ediyordum: Tıp öğrencisiyken modaya uyarak L. Buchner’in *Force et Matieres*’iyle Jean Jacques Rousseau’nun *Confession*’larını okuduğumu hatırlıyorum. Gördüm ki bu okuduklarımın en büyük kısmını unutmuşum fakat hatırımda kalan bir şey vardı, onları okuduğum zamanlar düşünmeden yana en rahat zamanlarımdı. Demek sen, haklıydın. Küskünlüğüm hemen geçti. Ertesi gün bu küçük kentin kitapçı dükkanında felsefeye giriş olacak bir kitap buldum, aldım ve*

başladım ... Ve bu, böyle sürdü gitti. Önüme açılan ufuk çok geniş ve temizdi. Artık okumak ve okuduğumu düşünmek, nice acı günleri bana tatlı kıldı. Bu yapıt o çalışmaların bir ürünüdür. Onu sana sunuyorum; bu, bir sunudan çok bir borç ödemeye benzemiyor mu en aziz arkadaşım?”

Din ve bilim arasındaki ilişkiyi ele alan Adnan Adıvar, kitapta öncelikle bu ilişkiye değinmiş, ardından Yunan'dan önce bilime temas etmiş, akabinde ilk Yunan bilimine ve Sokrates, Eflatun ve Aristo'ya, sonrasında Hristiyanlıktan önce ve sonrasında bilime, Orta Çağ ve İslam'a ve buna paralel olarak Batı'da Orta Çağ'da bilime, tıp dallarıyla din arasındaki ilişkiye, Rönesans döneminde din bilim ilişkisine, bu ekseninde Galileo, Descartes, Pascal, Spinoza, Newton gibi Batı biliminin kilometre taşlarına yer vermiştir. Bu minvalde 18. yüzyıl Batı bilimi ve İngiltere, Fransa ile Almanya'da yaşanan bilimsel gelişmelere, Darwin'in evrim teorisine ve evrim teorisini sosyal bilimlerde toplumsal değişmeyi analizde kullanan pozitivist felsefenin kurucu ismi Comte'a değinmiştir. Son olarak atom fizikine, kuantuma ve determinizm üzerine tahlillerin yapıldığı kitapta genel olarak bilim ve din arasındaki ilişki tahlil edilerek eser bitirilmiştir.

1945'e geldiğinde A. Adnan Adıvar, *Rakamların Tarihi* adlı makalesini yayımlamıştır.²⁴² Söz konusu makalesini konferansta sunan Adnan Adıvar'ı dinleyen öğrencisi T. Remzi Kazancıgil, hocasının konferansta rakamların felsefesini anlatışını şöyle nakleder:²⁴³

Hakikat Peşinde

“Bir gün teknik üniversitenin konferans salonunda hocamı tekrar dinlerken hafızam beni eski bir hayal âlemine, geri senelere götürdü. Bu güzel konferansta Dr. A. Adıvar rakamların tarihinden bahsetti. Aynı ton, aynı dolgun ses, mevzuu anlatıyor, projeksiyondaki yanlışlıkları titizlikle tasbih ediyor, gayet sistemli bir üslupla, rakamların tarihini o kadar güzel bir (sentez) içinde söylüyordu ki kendimi topladım. Eski Emrâz-ı Umumiye hocası, fikir hayatının yeni tekâmül merhalesinde kuru rakamlar değil, bunların tabiat felsefesini tecrübe ve akıl üstüne kuran (canlı semboller) olduğunu gösteriyordu. Yeni tabiat felsefesi, yeni mantık rakamların sembolizmine dayanır. Bunları anlatışındaki olgunluğa hayran kaldım. 1926’dan 1939’a kadar vatan dışında geçen “in’izal” (nefsini azletmek) senelerinde kültür ve felsefedeki çalışmalarını sezdim.”

1954’e gelindiğinde ise gazetelerde yer alan bazı makalelerini derlediği *Hakikat Peşinde - Emeklemeler* adlı kitabını yayımlanmıştır. Farklı konulara dair görüşlerinin yer aldığı kitabın birinci bölümünde kültür konusuna değinen Adnan Adıvar, ikinci bölümde üniversite kurumuna, üçüncü bölümde Da Vinci’ye dair görüşlerine, dördüncü bölümde gençlik ve yaşlılığa, beşinci bölümde 23 Nisan ve Kurban Bayramı’na, altıncı bölümde Türkçe ve dilde yapılan inkılaplara, sonraki bölümlerde ise din-laiklik ilişkisine dair farklı hususlara, hayvanlara, Farabi ve Goethe’ye, son olarak ise türlü yazılar başlığı altında birtakım makalelerine yer vermiştir.

Abdülhak Adnan Adıvar'ın yayımladığı eserlerin yanı sıra önemli görülen bir diğer eser ise eşi Halide Edip Adıvar tarafından eşinin ölümünden sonra kaleme alınan *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar* adlı kitaptır. 1956'da yayımlanan kitap, biyografi türünde olup A. Adnan Adıvar hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Kitabın "Dr. Abdülhak Adnan Adıvar Portresi" başlığı altında Adıvar'ın eşi hakkında söyledikleri ve müteakiben tabutu başında Prof. Dr. Fehim Fırat, Ord. Prof. Kâzım İ. Gürkan ve Prof. Besim Darkot'un konuşmaları yer almıştır. Ardından Adnan Adıvar hakkında Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Rauf Orbay, Cahit Tanyol, Cavit Orhan Tütengil ve daha birçok gazeteci, siyasetçi ve bilim adamının Adnan Adıvar hakkında yazdığı yazılara yer verilmiştir. Halide Edip Adıvar kitabın takdimini, "*Ben, Halide denilen mahluktan bir şey karıştırmadan, ahiret evine göçmekle yerinin boşluğu o hatun için ne demek olduğunu anlatmaya kalkışmadan, portrene bir matem senfonisi havası katmadan, sadece Doktor Abdülhak Adnan Adıvar'ın canlı ve imkân dairesinde aslına sadık bir resmini, bütün ömrünü vakfettiği millete ve insaniyete bırakmak istiyorum*" cümleleriyle yapar.

Doktor Abdülhak Adnan Adıvar

Kronolojik Biyografi

Şüphesiz ki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli hizmetlerde bulunmuş; siyasetçi, gazeteci, yazar, akademisyen ve doktor kimliğiyle tanınan, milletvekilliği ve cumhuriyet tarihinin hem ilk sağlık bakanı hem de ilk bilim tarihçisi olan Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955) için söylenmesi gereken daha birçok husus bulunmaktadır. Zorlu ve bir o kadar da dolu geçen yaşamı boyunca birçok başarı elde eden Adnan Adıvar'ın kronolojik olarak yaşantısından bazı kesitler şu şekilde verilerek bu zorluğu bir parça kolaylaştırmaya gayret edilmiştir:²⁴⁴

1882 Abdülhak Adnan Adıvar, babası Mektûbîzâde Ahmet Bahâî Efendi'nin Gelibolu Sancağı Naipliği (Kadı Vekilliği) sırasında Gelibolu'da doğdu. İstanbul'da Sofular'da, Kırımlı Hoca'nın mahalle mektebini bitirdikten ve bir sene Aksaray'da Hamdi Bey'in Medrese-i Edebîyesi'nde bulunduktan sonra bir süre Nümûne-i Terakkî Mektebine devam etti ve lise eğitimini Dersaadet İdâdî-i Mülki-i Şahanesinde (Vefa Lisesi) bitirdi.

1899 Tıbbiyye-i Mülkiyyeye girdi ve bir yandan da basın hayatına atılarak çeşitli gazetelerde çalışmaya başladı.

1905 Tıbbiyye-i Mülkiyyedeki eğitimi çok yetersiz bulan Adıvar, burayı bitirdikten sonra Almanya'ya kaçtı ve eğitimini tamamlamak maksadıyla Berlin'de dâhiliye uzmanı Profesör Friedrich Salomon Krauss'un yanında çalışmaya başladı.

1909 Yüksek eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü. Bir süre tıp fakültesi polikliniği şefliğinde bulunduktan sonra fakültenin müdürlüğüne getirildi; aynı zamanda "müderris muavini" sıfatıyla "emraz-ı umumiyye" (genel hastalıklar) dersini okuttu.

1911 İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması üzerine çıkan savaşta, Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin (Kızılay) müfettişi olarak savaş alanına gitti ve dönüşünde bu cemiyetin umumi katipliğine atandı.

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda Sıhhiye Genel Müdürlüğüne getirildi ve ihtiyat subaylığı hizmetini binbaşı rütbesiyle yaptı.

1917 Dönemin önde gelen aydınlarından ve yazarlarından Halide Edip Hanım ile evlendi.

1920 Mütarekenin ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerde son Meclis-i Mebusana İstanbul mebusu olarak girdi ve İstanbul'un, müttefikler tarafından işgali ve Meclis-i Mebusanın kapatılması üzerine eşi Halide Edip Hanım'la Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı.

1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu ve Adıvar, İstanbul'dan milletvekili olarak seçildi. Sonra "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye" (Sağlık ve Toplumsal Yardım) Vekâletine getirildi.

1921 İkinci toplantı yılında ise meclisin ikinci reisliğine seçildi.

1923 Zaferden sonra elçilikler Ankara'ya aktarılmadığı için yabancı devletlerle ilişkileri yürütmesi maksadıyla Hariciye Vekâleti delegesi olarak İstanbul'a atandı.

1923 Halk Fırkası kuruldu.

1924 Halk Fırkasına karşı kurulan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasında yer aldı ve ikinci başkanlığını yaptı. Bu fırka, meclisin ikinci döneminde Birinci İsmet İnönü Hükûmetine bir tepki olarak doğmuş ve önceleri Adnan Adıvar, Refet Bele, Rauf Orbay ve İsmail Canbulat tarafından oluşturulan Dörtler Grubu ile başlayan muhalif hareket, bu yılda liberalizmi benimseyen bir partiye dönüştü.

1925 Şeyh Sait İsyanı sonrasında üyelerinin gericiliği kışkırttığı gerekçesiyle Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

1926 Eşinin tedavisi için İngiltere'ye gitti. Londra'daki Aristotelian Society'ye üye oldu ve *Encyclopaedia Britannica* için Türkiye'nin son dönem tarihini yazdı.

1926-1939 Siyasi çalışmalarını bıraktı ve eşiyle Avrupa'da yaşamaya başladı. Bu dönemde kendisini tamamen bilimsel çalışmalara verdi ve yoğun bir biçimde bilim tarihi ve bilim felsefesiyle ilgilendi.

1926 Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri İzmir Suikasti'nden de sorumlu tutuldular ama o sırada Adıvar İngiltere'deydi ve bu nedenle gıyabında sürdürülen davada beraat etti.

1929-1939 Ayrıca on sene kadar Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes'de (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) öğretmenlik yaptı.

1935 İngilizlerin kullandıkları felsefe terimlerini tanımak için Bertrand Russell'ın, *The Problems of Philosophy* (Londra 1911) adlı çalışmasını, *Felsefe Meseleleri* (İstanbul 1935) adıyla Türkçeye çevirdi ve yayımladı.

1939 *La Science chez les Turcs Ottomans (Osmanlı Türklerinde İlim)* adlı eserini Paris'te yayımladı ve bu eserinde ilk olarak XIV. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı bilginlerinin, matematiksel ve fiziksel bilimler alanındaki çalışmalarının nasıl bir gelişim gösterdiğini nesnel bir biçimde sergilemeye çalıştı.

1939 Çok etkilendiği Goethe'nin *Faust* adlı eseri hakkında *Faust Tablil Tecrübesi* adlı denemesini yayımladı.

1939 Türkiye'ye döndükten sonra Maarif Vekâleti tarafından İslam Ansiklopedisi'nin çeviri ve yazım kurulunun başına getirildi. 1913-1938 arasında Leiden ve Londra'da *Encyclopaedia of Islam: A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of the Muhammadan Peoples* adıyla dört cilt ve bir ek hâlinde İngilizce olarak basılan ve İslam dünyasını tanıtan bu ansiklopedi, yayımlanmasından kısa bir süre sonra Türk bilginlerinin de ilgisini çekti ve 1939'da Ankara'da toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde Türkçeye çevrilerek basılması istemi gündeme getirildi. Alınan tavsiye kararı doğrultusunda yayını gerçekleştirmeyi üstlenen Maarif Vekâle-

ti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Adivar'ın başkanlığında bir kurul oluşturdu ve bu kurul çeviriyle yetinmediği ve özellikle Türk kültürü hakkında yeni maddeler eklenmesine ve bazı maddelerin de genişletilmesine karar verdiği için bu çalışma, beşinci ve on ikinci ciltleri iki kısım olmak üzere toplam on üç cilde ulaştı ve ancak 1988'de, yani ilk cildinin yayımlanmasından tam 48 sene sonra tamamlanabildi. Bu kurulda 1954'e kadar çalışan Adivar, bilim tarihiyle ilgili bazı önemli maddeleri bizzat kaleme aldı. Bu eser, Türkiye'de Şarkiyat ve Türkiyat araştırmalarının gelişmesinde çok büyük bir rol oynadı ve bu konularda bundan sonra yapılan araştırmalar, genellikle buradaki maddelerden başlatıldı. Günümüzde de değerini korumaktadır.

1940 *La Science chez les Turcs Ottomans* adlı eserini Türkçe'ye çevirdi ve yaptığı eklerle birlikte *Osmanlı Türklerinde İlim* adıyla İstanbul'da yayımladı. Bu çalışma, Osmanlı bilim ve düşünce tarihine yönelik bilimsel araştırmaların başlamasında ve gelişmesinde büyük bir rol oynadı.

1940 Hasan Ali Yücel'in Maarif Bakanlığı dönemindeki meşhur çeviri etkinliğinde önemli bir görev üstlendi ve Tercüme Heyetinin başkanlığını yaptı.

1940 Mehmet Şerefettin Yalrkaya ve Henry Corbin ile birlikte XV. yüzyıl Osmanlı matematikçilerinden Molla Lutfi'nin, *Tazifü'l-Mezbah* (Kitap, geometri çalışmasında "Delos problemi" adıyla bilinen bir küpün iki katına çıkarılması problemini ele alır.) adlı eserinin kritik neşrini

yaptı ve Paris'te *Molla Lütü'l-Maqtul, La Duplication de l'Autel (Platon et le Probleme de Delos)* adıyla yayımladı.

1943 Bir enfarktüs geçirdi ama rahatsızlığı atlattıktan sonra çalışmalarını sürdürdü.

1944 *Tarih Boyunca İlim ve Din* adlı eseri, iki cilt olarak yayımlandı; birinci ciltte XIX. asra kadar ikinci ciltte ise XIX. ve XX. asırlarda, bilim din ilişkileri bağlamında bilimsel düşüncenin evrimi ayrıntılı bir biçimde betimleniyordu. Bu çalışma, Türkçe olarak yazılan ilk genel bilim tarihi eseri olarak görülebilir.

1945 Bilgi Cumhuriyeti Haberleri'ni yayımladı ve burada gazetelerde çıkardığı bazı makaleleri topladı.

1945 *Rakamların Tarihi (İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, İstanbul 1945, s.35-43)* adlı makalesini yayımladı.

1946 İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçildi ama *İslam Ansiklopedisi* ile ilgili çalışmalarını aksatmadı.

1946 Princeton Üniversitesi, kuruluşunun 200. yıl dönümünde Adıvar'a "Fahri Edebiyat Doktoru" unvanını verdi.

1947 Kurucuları arasında bulunduğu International Society of Oriental Research'ün (Uluslararası Doğu Araştırmaları Derneği) ilk başkanı seçildi.

1947 *Farabi* (İstanbul 1947) adlı eserini yayımladı ve bu Türk filozofunu bütün yönleriyle tanıttı.

1949 “İlim Tarihi İçinde Şark Matematiğine Bir Bakış” (*İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1 -2, İstanbul 1949, s. 1 -9) adlı makalesini yayımladı.

1950 Milletvekilliğinden ayrıldı. Bu tarihten sonra ölünceye değin çalışmalarını *İslam Ansiklopedisi* üzerinde yoğunlaştırdı.

1950 *Dur, Düşün*’ü yayımladı ve burada gazetelerde çıkardığı bazı makaleleri topladı.

1952 “Tarih ve Biyografya” (*Tarih Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3-4) adlı makalesini yayımladı.

1953 “Bizans’da Yüksek Mektebler” (*Tarih Dergisi*, Cilt 5, Sayı 8, s. 1 -54) adlı makalesini yayımladı.

1954 “İstanbul’un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti”, (*Tarih Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, s. 1- 14) adlı makalesini yayımladı.

1954 *Hakikat Peşinde - Emeklemeler*’i yayımladı ve burada gazetelerde çıkardığı bazı makaleleri topladı.

1954 Uykusuzluk şikâyeti arttı ve giderek güçten düşmeye başladı.

1955 1 Temmuz Cuma günü İstanbul’da Koska semtinde, Haznedar Sokağı’ndaki evinde vefat etti. Mezarı, Merkezefendi Kabristanı’nda bulunmaktadır.

Dipnotlar

- 1 Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmut Hüdâyî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- 2 Turhan Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.19.
- 3 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.19.
- 4 Milletler Arası Şark Tetkikleri Cemiyeti İdare Heyeti, "Dr. Adnan Adıvar (1882-1955), Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1956, s.75.
- 5 Ahmet Bahâî Efendi, ilmi ve idari başarılarına rağmen aile bütçesini yönetme hususunda biraz zayıf davranmış ve müsrif denemek bir tutumla aile gelirlerinin giderlerinden az olması sonucunun doğmasına neden olmuştur. (bk. Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.20)
- 6 Baysun, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955" s.3.
- 7 Mehmet Cavit Baysun, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955", *Tarih Dergisi*, C.8, S.11-12, 1956, s.3, tüm sayfa: 1-10.
- 8 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.20.
- 9 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.7-8.
- 10 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1954, s.161-163.
- 11 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.235.
- 12 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.20.
- 13 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.25-26.
- 14 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.20-21.
- 15 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.9.
- 16 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.10.
- 17 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.21-22.
- 18 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., 2010, İstanbul, s.21.
- 19 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., 2010, İstanbul, s.21.
- 20 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1954, s.232.
- 21 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.22.
- 22 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.25-26.
- 23 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.22.
- 24 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.233.
- 25 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği" s.57.
- 26 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.233.
- 27 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.22.
- 28 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.233.
- 29 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.22.
- 30 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.57.
- 31 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.23.

- 32 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.23-24.
- 33 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.57.
- 34 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.27.
- 35 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.27.
- 36 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.27.
- 37 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.33-34.
- 38 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.35.
- 39 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.27-28.
- 40 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.29.
- 41 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.29.
- 42 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.29-30.
- 43 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.57-58.
- 44 Adnan Bey, 31 Ocak-29 Haziran 1909 arasında ihtisasını hâlihazırda bitirmemesine rağmen İttihat ve Terakkî Fırkası'na olan yakınlığının etkisiyle iç hastalıkları kliniğine muallim muavini [doçent] olarak atanmıştır.
Ancak 29 Haziran 1909'dan birkaç gün önce de bu görevinden istifa ederek Almanya'ya eğitimi nedeniyle geri gitmiş ve 1909 sonbaharında İstanbul'a yine dönüş yapmıştır. bk. Nuran Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.60.
- 45 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.57-58.
- 46 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.45.
- 47 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.47.
- 48 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.46.
- 49 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.46-47.
- 50 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.47-48.
- 51 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.20-21.
- 52 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.49.
- 53 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., 2010, İstanbul, s.48.
- 54 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1956, s.22-23.
- 55 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1956, s.13.
- 56 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2 (2006), s.56.
- 57 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., 2010, İstanbul, s.43.
- 58 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.75.
- 59 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.82-82.
- 60 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1956, s.32.
- 61 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.55.
- 62 Adıvar, *Hakikat Peşinde, "Alkışlara Dair"*, s. 258.

- 63 Adıvar, *Hakikat Peşinde, "Alkışlara Dair"*, s. 258.
- 64 Şeref Etker, "Adnan Adıvar için Övgü ve Eleştiri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi* (Studies in Ottoman Science), C.7, S.2, 2006, s.111.
- 65 Adıvar, *Hakikat Peşinde, "Alkışlara Dair"*, s.259.
- 66 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., 2010, İstanbul, s.149.
- 67 Güzide Nur Tuzcu, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2016, s.34.
- 68 Şükran Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 125/247, 2020,s.412.
- 69 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.150.
- 70 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.151.
- 71 Habip Kocaman, Mustafa Ceylan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Yasama Dergisi*, Sayı: 34, 2016, s.11.
- 72 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.154.
- 73 Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:6, Sayı:11, 2012, s.153.
- 74 Hafsa Nur Engeloğlu, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Özelinde II. ve III. Mecliste Parlamento İçi Muhalefet Üzerine Bir Değerlendirme", *Yasama Dergisi*, Sayı: 42, 2020, s.194.
- 75 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.160.
- 76 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.161.
- 77 Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, 2014, s.120.
- 78 Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.412.
- 79 Selim Gürlevik, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, Ankara, s.39.
- 80 Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.123.
- 81 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar (II. Kısım)*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1960, s. 111.
- 82 Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.123.
- 83 Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.415
- 84 Resul Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, c.11, 2012, s.85
- 85 Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", s.161,
- 86 Engeloğlu, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Özelinde II. ve III. Mecliste Parlamento İçi Muhalefet Üzerine Bir Değerlendirme", s.197.
- 87 Engeloğlu, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Özelinde II. ve III. Mecliste Parlamento

- İçî Muhalefet Üzerine Bir Değerlendirme", s.199.
- 88 Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci" s.93.
- 89 Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", s.97.
- 90 Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.128.
- 91 Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.416.
- 92 Engeloğlu, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Özelinde II. ve III. Mecliste Parlamento İçî Muhalefet Üzerine Bir Değerlendirme", s.202.
- 93 Ersin Müezzinoğlu, "Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, 2018, s.70,
- 94 Habip Kocaman, Mustafa Ceylan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Yasama Dergisi*, Sayı: 34, 2016, s.17.
- 95 Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.417.
- 96 Gülten Savaşan Savran, *1926 İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 70-77.
- 97 Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", s.100.
- 98 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.191.
- 99 Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.131.
- 100 Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.132.
- 101 Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde, "Alkışlara Dair"*, s.217.
- 102 Feza Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim 'den Önce ve Sonra", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006, s.14.
- 103 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.32-33.
- 104 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.33.
- 105 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.33-34.
- 106 Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim 'den Önce ve Sonra", s.14-15.
- 107 Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim 'den Önce ve Sonra", s.15.
- 108 Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim 'den Önce ve Sonra s.16.
- 109 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.35.
- 110 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.35.
- 111 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.36-37.
- 112 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.37-38.
- 113 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.38-39.
- 114 Bu dönemde Halide Edip Hanım ABD'de toplanacak olan milletlerarası kongreyi açmak ve çeşitli üniversitelerde konferanslar vermek üzere hem davet edilmiş hem de kontrat imzalamıştır. İmzaladığı bu kontrat bahsi geçen kongrenin "Yakın Şark" masasını idare etmektir. Bu süreçte Adnan Bey, Paris'te kaldı hatta kısa bir

- süreliğine Almanya'ya geçti, Halide Edip Hanım ise ABD'de kalıp çalışmalarına devam etmiştir bk. Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.39.
- 115 Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra" s.16-17.
- 116 Feza Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra", s.17
- 117 Feza Günergün, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra", s.13.
- 118 Belgin Tarhan, "Üç Devirde Bir Muhalif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidar (Lar) ve Demokrasi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, Cilt 75, No.2, 2020, S.392,
- 119 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.49.
- 120 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.53.
- 121 Halide Edip Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş., İstanbul, 1956, s.53.
- 122 Nuran Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2 (2006), s.56.
- 123 Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.25-26.
- 124 TBMM Tutanak Dergisi, 13.IX.1946, Dönem: VIII, c.1, Birleşim:14, s. 279-282. Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s.27.
- 125 Bakırcı, "Meclis Üyelerinin Aylık ve Diğer Ödenekleri", s.44.
- 126 Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.60.
- 127 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.54.
- 128 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.55.
- 129 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.56.
- 130 Ada, "Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği", s. 243.
- 131 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.57.
- 132 Ada, "Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği", s. 316.
- 133 Ada, "Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği", s. 316-318.
- 134 Ayrıntılı bilgi için bk. Turhan Ada,
- 135 Ada, "Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği", s. 355.
- 136 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.9-10.
- 137 Ayrıntılı bilgi için bk. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.11.
- 138 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.12.
- 139 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s. 13-15.
- 140 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.63.
- 141 Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-193 Yıllığı*, Türk Kızılay Yayınları, Ankara, 2013, s.75
- 142 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.93.
- 143 Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", s.63-64.
- 144 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.52
- 145 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*,

- s.53.
- 146 Mustafa Barışcan, *Trablusgarp Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.54.
- 147 Tuba İşler, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Çanakkale Cephesi'ndeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2017, s.11.
- 148 Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2013, s.147
- 149 Barışcan, *Trablusgarp Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s. 55.
- 150 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s. 59
- 151 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s. 97.
- 152 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s. 98-99.
- 153 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s. 98.
- 154 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s. 98.
- 155 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s. 54.
- 156 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s. 98.
- 157 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s. 85.
- 158 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s. 144.
- 159 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.54-55.
- 160 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s. 145.
- 161 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s.164.
- 162 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.55.
- 163 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s.166.
- 164 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, C.I, Türk Kızılayı, Ankara, 2020, s.179-182.
- 165 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.184-185.
- 166 Cemal Sezer, Ömer Metin, *Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Balkan Savaşlarında Muharcılara Yardımları*, Türk Kızılayı, Ankara, 2016, s.56.
- 167 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.59
- 168 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.185.
- 169 Hazırlayan İsmail Hacifettahoğlu, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans Doktor Besim Ömer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.138-139.
- 170 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s. 56.
- 171 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s.39.
- 172 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s. 56.
- 173 İzgöer ve Tuğ, *Padişah Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, s.128.
- 174 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti*

- (1914-1925), s.31.
- 175 Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans Doktor Besim Ömer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.151.
- 176 Türk Kızılayı Arşivi, Kutu:101, Belge No:82.
- 177 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.56.
- 178 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.56.
- 179 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.26.; Buysun, "Doktor Adnan Adıvar 1882-1955" s.4.
- 180 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.21.
- 181 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, s.59.
- 182 Hacıfettahoğlu, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans Doktor Besim Ömer*, s.213-214.
- 183 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.56-57.
- 184 Akgün ve Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.203-204.
- 185 Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türk Kızılayı, Ankara, 2013, s.39-40.
- 186 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., İstanbul, 2010, s.48-49.
- 187 Adıvar, *Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1954, s.94-95.
- 188 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., İstanbul, 2010, s.54.
- 189 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., İstanbul, 2010, s.49.
- 190 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.58.
- 191 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.21-22.
- 192 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.377.
- 193 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.77.
- 194 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.70-71.
- 195 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.24.
- 196 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.39.
- 197 Seçil Karal Akgün, Emk. Öğr. Gör. Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılaya*, TDV Yay. Mat. Tic. İşl.. Ankara, s. 270.
- 198 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.25.
- 199 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihani I*, Cumhuriyet, Eylül 1998, s.74.
- 200 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.26.
- 201 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.26.
- 202 Arabacı, H. Murat, *Millî Mücadele Döneminde Halide Edip Adıvar*, Hacettepe Üni- versitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996
- 203 Halide Edip köy olarak bahseder ancak bugün Kalaba Ankara'nın Keçiören ilçesine bağlı bir mahalledir. bk. <https://www.kecioren.bel.tr/kecioren.html>. Erişim tarihi: 23.01.2021.
- 204 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.28.
- 205 Adnan Bey'in İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmesiyle Hilâl-i Ahmer

umumi katiplik görevi de sona ermiştir. Bunun üzerine Adnan Bey'den sonra umumi kâtiplik görevini Dr. Hikmet (Gizer) Bey üstlenmiştir. Kendisi "Kızılaycı Hamit" olarak da tanınmış, bu görevinden önce de Avusturya ve Almanya'da Hilâl-i Ahmer ile ilgili faaliyetlerde bulunmuştur. 14 Haziran 1921'de Hikmet Bey TBMM Hükûmeti namına "siyasi temsilci" olarak İstanbul'da görevlendirilmiş ve bu görevine 19 Ekim 1922'de Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişine kadar da sürdürmüştür bk. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 2010, s.185.

206 Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin yeniden hayata geçirilmesi üzerine Ankara Merkez Şubesi de açılmıştır. Ankara Merkez Şubesi ise 20 Aralık 1920 (Kanun-ı Evvel 1330) tarihi itibarıyla şu isimlerden oluşmuştur; Başkan Müftü Rifat Efendi, Reji Müdürü Osman Paşa, Sıhhiye Müdürü Mahmut Celalettin, Belediye Reisi Vekili Asım ve Tabip Ahmet Bey bk. *Kızılay Arşiv Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, Editör Faruk Bal, Seçil Ofset, İstanbul, 2018, S.85

207 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.26.

208 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.39.

209 Esasen Eskişehir Murahhaslığı I. Dünya Harbi sırasında gerçekleştirilen Çanakkale Muharebesi sırasında İstanbul'da bulunan Hilâl-i Ahmer'in nakdî kaynakları ve eşyalarının bir kısmı buradan uzaklaştırılarak Eskişehir'e Doktor İsmail Besim Paşa vasıtasıyla nakilleri gerçekleştirilmiştir. Böylelikle Eskişehir'de güçlü bir malzeme deposuna sahip bir şube vücuda gelmiştir. bk. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türk

Kızılayı, Ankara, 2013, s.45.

210 Millî mücadelenin kazanılmasıyla birlikte İstanbul esir şehir olmaktan kurtarılmış ve nihayetinde TBMM 2 Kasım 1922'den itibaren İstanbul'a hâkim olmuştur. Bu değişimle birlikte Hilâl-i Ahmer Teşkilatında da birlik sağlanmış, bütün merkez ve şubeler İstanbul'da bulunan genel merkeze bağlanmıştır. Bu sebeple ki 1 Ekim 1923'te Ankara Merkezinin lağvı kararı alınmıştır bk. Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.41-42.

211 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 39-40.

212 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.24.

213 Hacıfettahoğlu, *Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920- 23 Eylül 1921*, s.33-34.

214 Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu, *Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920- 23 Eylül 1921*, s.37.

215 Hacıfettahoğlu, *Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920- 23 Eylül 1921*, s.35-36.

216 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.69.

217 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.70.

218 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s.92.

219 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.259.

220 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*,

- s.259.
- 221 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı II*, Cumhuriyet, Eylül 1998, s.89-90.
- 222 Aynı yer.
- 223 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı II*, Cumhuriyet, Eylül 1998, s.101-104.
- 224 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı III*, Cumhuriyet, Eylül 1998, s.52-54.
- 225 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.29.
- 226 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.362.
- 227 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.362-363.
- 228 Akgün ve Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.406.
- 229 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.30.
- 230 Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), s. 101-102.
- 231 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.31.
- 232 Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.31
- 233 Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), s. 129-131.
- 234 Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, s.133.
- 235 Abdülhak Adnan Adıvar, "Bir Adam Gördüm" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2006, VII/2, s. 2.
- 236 Abdülhak Adnan Adıvar, *Faust Tahlil Tecrübesi Hülâsa*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, 1940.
- 237 Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türkle-*
- rinde İlim*, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982
- 238 Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 6.
- 239 Günergün, Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, s. 22.
- 240 Günergün, Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerin-de İlim'den Önce ve Sonra, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, s. 22; Abdülhak Adnan Adıvar, *Denemeler "Bilimin Sarp Yolunda Cüretkar Adımlar"*, Der. Remzi Demir, Ankara, Remzi Kitabevi, 2003, s. 206.
- 241 Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*, 4. Basım, Ankara, Remzi Kitabevi, 1987, s. 5.
- 242 Abdülhak Adnan Adıvar, Rakamların Tarihi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1945, ss. 35-43.
- 243 Tevfik Remzi Kazancıgil, "Emraz-ı Umumiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası, s. 154, 155.
- 244 Adıvar, *Denemeler "Bilimin Sarp Yolunda Cüretkâr Adımlar"*, s. 204-207.

Kaynaklar

- Ada, Türhan, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş., İstanbul, 2010
- Adıvar, *Abdülhak Adnan, Faust Tahlil Tecrübesi Hülasa*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1940.
- Adıvar, Abdülhak Adnan, Rakamların Tarihi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1945, ss. 35-43.
- Adıvar, *Abdülhak Adnan, Hakikat Peşinde -Emeklemeler-*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1954.
- Adıvar, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982.
- Adıvar, Abdülhak Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*, 4. Basım, Ankara, Remzi Kitabevi, 1987
- Adıvar, Abdülhak Adnan, *Denemeler "Bilimin Sarp Yolunda Cüretkar Adımlar"*, Der. Remzi Demir, Ankara, 2003.
- Adıvar, Abdülhak Adnan, "Bir Adam Gördüm", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2006, VII/2
- Adıvar, Halide Edip, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş. İstanbul, 1956.
- Akgün, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, *Yeni Belgelerin Işığında Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, C.I, Türk Kızılay'ı, Ankara, 2020.
- Babaoğlu, Resul, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, c.11, 2012
- Bakırcı, Fahri, "Meclis Üyelerinin Aylık ve Diğer Ödenekleri, *Yasama Dergisi*, Yıl 2006, Sayı 3, S. 27-70.
- Barişcan, Mustafa, *Trablusgarp Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Baysun, Mehmet Cavit, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955", *Tarih Dergisi*, C.8, S.11-12, 1956.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar (II. Kısım)*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1960
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.
- Ekincikli, Mustafa, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:6, Sayı:11, 2012.
- Engeloğlu, Hafsa Nur, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Özelinde II. ve III. Meclis'te Parlamento İçi Muhalefet Üzerine Bir Değerlendirme", *Yasama Dergisi*, Sayı: 42, 2020
- Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s.11-12.
- Etker, Şeref, "Adnan Adıvar için Övgü ve Eleştiri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi* (Studies in Ottoman Science),

C.7, S.2, 2006.

Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1981.

Güray, Şükran, “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 125/247, 2020.

Günergun, Feza, “Adnan Adıvar’ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim’den Önce ve Sonra”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006.

Hacıfettahoğlu, İsmail, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dair Konferans Doktor Besim Ömer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.

İşler, Tuba, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Çanakkale Cephesi’ndeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2017.

İzgöer, Ahmet Zeki, Tuğ, *Ramazan, Padişah’ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığ*, *Türk Kızılay’ı Yayınları*, Ankara, 2013.

Kazancıgil, Tevfik Remzi, “Emraz-ı Umumiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey”, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası.

Kocaman, Habip, Ceylan, Mustafa, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 34, 2016

Müezzinoğlu, Ersin, “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, 2018.

Özalper, Mehmet, “Bir Muhalefet Partisinin İlgaı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, 2014.

Özcan, Ahmet, *Türk Modernleşme Tarihi, Çağdaş Türkiye Tarihi*, (Editörler: İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Namık Çencen), Pegem Akademi, Ankara, 2019.

Sezer, Cemal, Metin, Ömer, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Türk Kızılayı, Ankara, 2016.

Tarhan, Belgin, “Üç Devirde Bir Muhalif: Halide Edip Adıvar’ın Perspektifinden Türkiye’de Siyasi İktidar (Lar) ve Demokrasi Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, Cilt 75, No.2, 2020.

Tuzcu, Güzide Nur, “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2016.

Türk Kızılayı Arşivi, Kutu:101, Belge No:82.

Uluğtekin, Murat, Uluğtekin, M. Gül, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türk Kızılayı, Ankara, 2013.

Yıldırım, Nuran, “Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006.

<https://www.kecioren.bel.tr/kecioren.html>. Erişim tarihi: 23.01.2021

İndeks

- II. Abdülhamit 11, 66
 II. Meşrutiyet 24-5, 30, 66, 72 Akil Muhtar 26, 83
 Aksaray 16, 18, 99, 100, 122
 Almanya 22-3, 115, 119, 122
 Avusturya 52
 Balkan Savaşı 76-7, 80, 83-4
 Berlin 23-4, 74, 114, 122
 Besim Ömer 80, 84, 87
 Beyazıt 63
 Beyoğlu 82
 Bursa 92
 Cenevre 65, 77
 Cenevre Sözleşmesi 65.
 Cerrahpaşa 62
 Cumhuriyet 32-3, 36-9, 40-1, 43-5, 47, 49, 50-2, 56, 58, 61, 63, 99, 115, 122, 124, 127
 Cumhuriyet Halk Fırkası 36-7, 39, 40, 44
 Edirne 80, 81
 Eskişehir 89, 98-9, 100, 106, 110
 Fransa 116, 119
 Galatasaray Lisesi 27
 Hanımlar Merkezi 103, 104, 106
 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 25, 30, 66-7, 70, 75, 78, 81, 83-8, 92, -7, 99, 102-4, 123
 Hüseyin Cahit 21
 İdadi 19, 20, 122
 İngiltere 50-3, 60, 116, 119, 124
 İstanbul 3, 11-3, 23-4, 26, 31-3, 38, 56-7, 59, 63, 75-7, 79, 82-3, 86-8, 94-9, 100-5, 110-2, 115, 122-8
 İsviçre 77
 İzmir 46-7, 92, 104, 112, 124
 İzmit 37, 48
 Kastamonu 103
 Kemal Ömer 82-4
 Kızılhaç 65-6, 77-8, 89, 92
 Kolera 26-7, 76-7
 Londra 51-4, 124-5
 Macaristan 52
 Merkezefendi 64, 128
 Meşrutiyet 24-5, 30, 34-5, 48-9, 66, 72
 Mısır 81-3, 106
 Muallim 14, 30, 83, 103-4, 107, 115
 Mustafa Kemal Paşa 30, 36-9, 42, 45-6, 106-7
 Osmanlı 11, 13, 17, 22, 25, 27, 32, 38, 48-9, 64-7, 74-6, 78, 80, 83-4, 86, 88, 92-3, 95, 101-2, 115-7, 125-6
 Osmanlı Devleti 13, 65, 75, 84, 93
 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 66, 83, 95
 Paris 24, 50-1, 54-5, 69, 115, 125, 127
 Reşat 74
 Salib-i Ahmer 94
 Samsun 103
 TBMM 33, 59, 60, 94, 98-9, 101, 108, 111-2
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 32-3, 36, 40-1, 43-5, 47, 49, 124
 Tefvik Fikret 21, 27, 67-8
 Tıp Fakültesi 23, 25-6, 30, 84, 107, 123
 Trablusgarp 23, 25-6, 66-9, 70-2, 74-5, 123
 Türkiye Cumhuriyeti 39, 122
 Yahya Kemal 63
 Yunan 55, 92, 94, 104, 106, 111, 112, 117, 119
 Yusuf İzzettin Efendi 78